

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԱՐՄԱՆ ԼՈՒԿԱՍ

**ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
(XVII - XIX ԴԱՐ)**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**ԺԸ.00.01 - «Ճարտարապետություն և ճարտարապետական
դիզայն»
մասնագիտությամբ արվեստագիտության թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման համար**

**Գիտական ղեկավար՝
ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ Գրիգորի ՔԵՐԹՄԵՆՋՅԱՆ**

ԵՐԵՎԱՆ – 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ.....	4
<u>ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ</u>	
1.ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅԻ ԼԱՆԴՇԱՖՏՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ.....	13
1.Պատմաաշխարհագրական ակնարկ և ճանապարհորդական տեղեկություններ.....	14
1.2.Նոր Ջուղայի հիմնադրման պատմությունը և քաղաքաշինական զարգացումն ու առանձնահատկությունները.....	20
<u>ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ</u>	
2.ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	
2.1.Ավերված ապարանքները	37
•Մարիամ Հախնազարյան և էռնեստ Հոլցերի ապարանքը •Վրթանես Աբգարի ապարանքը •Աղա Քամալյանի ապարանքը •Ոսկանի ապարանքը •Եսայու ապարանքը •Ալո Խանի ապարանքը	
2.2.Պահպանված ապարանքները	47
•Սուքիասի ապարանքը •Դավթի ապարանքը •Մարթա Փիթերզի ապարանքը •Զավոլյանի ապարանքը •Խոջա Պետրոս Վելիջանիի ապարանքը •Ստեփանյանի և կիցապարանքները •Խաչիկի ապարանքը •Գրիգորի կամ Մարտիրոսյանի ապարանքը •Հովսեփի ապարանքը •Հովսեփ Ամիրխանյանի ապարանքը	

- Մինաս Քրաթի ապարանքը
- Մանուկ Բարսեղի ապարանքը
- Սիմոնի ապարանքը
- Աբգարի ապարանքը
- Վարձակալ կամ Մոսթաջերի ապարանքը
- Վարոսյան Մարգար Նադերի ապարանքը
- Հովհաննեսի (Նանի Դավիթխանյանի) ապարանքը
- Լևոն Մինասյանի ապարանքը
- Գարեգին Հանանյանի ապարանքը

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

3.ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐՈՎ

3.1.Իրանական բնակելի ճարտարապետության պատմական ժառանգությունը.....	93
3.2.Հայկական ժողովրդական բնակելի տան ճարտարապետական ժառանգությունը.....	102
3.3.XIX-XX դդ. անցումային տասնամյակների ձևագոյացման վերլուծություն և Նոր Ջուղայի ապարանքների ճարտարապետական հորինվածքային առանձնահատկությունները.....	106
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	123
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	126
ՀԱՎԵԼՎԱԾ.....	132

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ատենախոսության թեման.

Ճարտարապետության պատմության ուսումնասիրությամբ այն եզրակացությանն ենք հանգում, որ ճարտարապետական ոճերն ստեղծվում են ձևի փոփոխման ու զարգացման շնորհիվ, իսկ ստեղծված յուրաքանչյուր ոճ ընթանում է առանձին ուղով: Առանձին ուղի, որն իր յուրօրինակ ու նոր հատկանիշներով առանձնացնում է տվյալ ոճը՝ մյուսներից:

Սույն աշխատության թեման է Իրանի Սպահան նահանգի Նոր Ջուլայի քաղաքամասի ապարանքների ճարտարապետական յուրահատկությունները, այն ժամանակաշրջանում, երբ ստեղծվում էր Սպահանի ճարտարապետական առանձնահատուկ ոճը, նրա մոտակայքում զարգացող Ջուլան ևս, որն ավելի ուշ այդ քաղաքի մի մասը կազմեց՝ հետևելով Սպահանի ոճին: Այդուհանդերձ, ժամանակի ընթացքում յուրօրինակ տարբերություններ դրսևորեցին և այս տարբերակիչ հատկանիշների բերումով է, որ Նոր Ջուլան, իր կրած փոփոխությունների շնորհիվ յուրահատուկ ու բացառիկ տեղ է զբաղեցնում:

Նոր Ջուլայի ապարանքները ճարտարապետական նոր ոճ ստեղծեցին Պարսկաստանի և հայկական պատմական ճարտարապետության համատեքստում, որի արմատները պետք է որոնել Իրանի և Հայաստանի պատմության համաձուլվացքում: Նրանց ուսումնասիրության միջոցով կարելի է միջավայրակայուն ուղի բացել տարածքի համադրական ճարտարապետության ուսումնասիրության զարգացման մեջ:

Ուսումնասիրության առարկան.

Սույն աշխատության ուսումնասիրության նյութ են դարձել Նոր Ջուլայի բնակելի ճարտարապետության մաս կազմող ապարանքների շինությունները՝ Սեֆյան դինաստիայի իշխանությունից մինչև Ղաջարների կառավարման շրջանն ընկած ժամանակահատվածում: Իհարկե, նկատի է առնվել նաև այդ ժամանակահատվածում ապրող մարդուն բնորոշ կենցաղային ու հոգևոր աշխարհը, որն ուսումնասիրվել է բնակելի ճարտարապետության պատմության, տիպաբանության հորինվածքի տեսության, շինարվեստի առանձնահատկություններով:

Ատենախոսությունում կարևորվում է, հատկապես, ոճերի տեսությունը, իրանյան և հայկական պատմական ճարտարապետության դետալի հարցերը, ինչպես նաև՝ գեղագիտությունը:

Ատենախոսության արդիականությունը.

Հետազոտության նյութը պատմական, բնակելի տների՝ ապարանքների ճարտարապետական բնութագրումն է: Մեկ առ մեկ մեկնաբանվել են ուսումնասիրված կառույցների բաղկացուցիչ մասերը: Որպես Նոր Զուղայի հայկական գաղթավայրին առանձնահատուկ համակարգ, գիտական ուսումնասիրության են ենթարկվել բնակելի ճարտարապետության հատակագծային բազմազան լուծումները, բնակարանային սահմանազատման ձևերը, նրանց արտաքին տեսքը, ձևային համադրական լուծումները, շինարարական տեխնիկան, ինչպես նաև՝ բնական լուսավորության ապահովումը, տան զարդանախշերով հարդարումը և տարածքի ճարտարապետության զանազան ավանդական ձևերի կիրառությունը: Նոր Զուղայի ապարանքների ներքին ձևավորման և ինտերիեր դիզայնի բաժնում առանձին ուշադրության են արժանացել տան ներսույթի ձևավորումը, ծածկի յուրահատուկ լուծումները, ներքին մակերևույթների և հատակի մշակումները և այլն: Նշվածները մեծ կարևորություն ունեն և՛ հայկական, և՛ իրանական գիտական իրականություններում և արժանի են ու անհետաձգելի՝ ուսումնասիրության տեսակետից:

Նոր Զուղայի ապարանքները կառուցվել են տեղի հայերի կողմից: Դրանց ուսումնասիրությամբ կարելի է ծանոթանալ բնակիչների շինարարական բնաշխարհիկ ավանդներին:

Սույն աշխատության մեջ քաղաքաշինությունն ու բնակարանաշինությունը ներկայացվել են որպես ազգային և միջազգային ժառանգություն: Առանց վարանելու կարելի է ամրագրել, որ Նոր Զուղայի ապարանքների ճարտարապետական ժառանգությունը հայկական գաղթավայրային ճարտարապետության մինչև օրս չուսումնասիրված կարևոր մասն է: Նմանապես, այն իրանական ժառանգության եզակի երևույթներից է, որ անհապաղ պետք է ուսումնասիրվի և լրացվի ուշ միջնադարյան և նոր ժամանակաշրջանի ճարտարապետության էջերում:

Ուսումնասիրության նպատակն է վերլուծականորեն բնութագրել իրանական և հայկական արտահայտչամիջոցներով ստեղծված Նոր Զուլայի «խոջաների» ապարանքների ճարտարապետությունը:

Ատենախոսության գիտական խնդիրներն հետևյալներն են.

1. Նոր Զուլայի հայկական գաղթավայրի կազմավորումն ու բնակավայրի կառուցապատման զարգացումը:
2. Նոր Զուլայի մշակութային ժառանգության բնութագրումն ու ապարանքների ճարտարապետության տեղը դրանում:
3. Ավերված ապարանքների քննական ուսումնասիրությունը:
4. Ներկայումս կանգուն վիճակում գտնվող ապարանքների փաստագրավերլուծությունը:
5. Հայ-պարսկական և միջազգային ճարտարապետական փոխազդեցությունները Նոր Զուլայի ապարանքների ճարտարապետության մեջ:
6. Նոր Զուլայի ապարանքների ճարտարապետական բնութագրումը:

Ուսումնասիրության մեթոդը.

Աշխատությունը, ըստ էության, պատմաճարտարապետական հետազոտություն է, որ կատարվել է վերլուծության որակական մեթոդով, այն է՝ անմիջապես առանցքային ընդունելով համեմատական եղանակը: Փաստերն ու տվյալները համեմատվում են ներկայի հետ: Այս ընթացքում պատմական ապարանքներն անվանակոչվում և նրանց գտնվելու վայրը նշանակվում է քարտեզի վրա: Այս ուսումնասիրության եղանակը օգնում է կրած փոփոխությունների միջից պարզել տվյալ շինության իսկական ինքնությունը: Նոր Զուլայի ապարանքների դասակարգման միջոցով կարելի է ուսումնասիրել նրանց միջավայրը և տիպաբանական հատկանիշները: Նշվածների առումով՝ մեթոդականորեն, կիրառվել են ներքոհիշյալ մասնագիտական գործառույթները, այդ թվում՝

1. Ապարանքների փաստագրությունը.

Փաստագրության ուսումնասիրության միջոցով հնարավոր է դառնում հայտնաբերել զանազան մասերի միջև ընկած տարբեր տարածքների կապը: Այնուհետև կարելի է համեմատել գլխավոր ապարանքները և այդ ընթացքում ուսումնասիրել

բացվածքերը: Այս ուսումնասիրության միջոցով կարելի է պատկերացում կազմել առանձին մասերի և ընդհանուր շենքի միջև առկա երկրաչափական հարաբերության վերաբերյալ: Նոր Զուլայի ճարտարապետական նախագծերը համեմատության մեջ են դրվում կատարված վերլուծությունների հետ միասին, որով սույն աշխատությունը զարգանում է մի քանի ուղղությամբ. գտնել շինության կապը բացօթյա և կանաչապատ տարածքի հետ, մուտքի բարձրության չափսերի ուսումնասիրությունը, օդի շրջանառությունը, կոնստրուկցիայի գործառույթը, լուսավորությունը և այլն:

2. Լուսանկարների և պատկերների ուսումնասիրությունը.

Այս բաժնում, հիմք ընդունելով պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում Նոր Զուլայից մնացած լուսանկարներն ու պատկերները, ուսումնասիրության ենք ենթարկում շենքի կառուցվածքն ու մանրամասն հանգամանքները, ինչպես և նրա արտաքին տեսքը, կառուցման ինչպիսությունն ու ձևը: Այս միջոցով կարելի է համապատասխան նմուշից մնացած պատկերները իրար մոտ դնելով ու համեմատելով՝ վերականգնել այդ շենքի կառուցման ձևն ու ընթացքը: Այս աշխատության մեջ պարզաբանում ենք դրական փոփոխությունները և առանձնահատկությունները:

3. Մանրակերպի օգնությամբ ուսումնասիրությունը.

Մոդելը հաճախ է կիրառվում ճարտարապետական ուսումնասիրությունների մեջ, քանի որ նրա միջոցով հնարավոր է դառնում առավել ճշգրիտ և իրական պատկերացում կազմել առկա իրադրության մասին: Մոդելը կիրառվում է զանազան նպատակներով: Սույն ուսումնասիրության մեջ այն օգնում է Նոր Զուլայի քաղաքաշինության և ապարանքների կառույցը վերլուծելու գործին: Մոդելը պատրաստվել է Նոր Զուլա քաղաքից, որտեղ նշանակված են բնակելի շենքերը: Այդ ապարանքները նշվել են իրենց գտնվելու վայրում և, առկա փաստերի ու քարտեզների օգնությամբ՝ հնարավորինս իրականությանը մոտ պատկերով: Մոդելում նաև տեսանելի է ապարանքների միջև գոյություն ունեցած կապը և ցանցերի հասանելիությունը: Այսպիսով, կարելի է նկատել նաև թաղերը և տարածքների սահմանները:

4. Տիպաբանական ուսումնասիրությունը.

Տեսակների և տիպաբանության ուսումնասիրությունը լույս է սփռում կառուցված շրջակա միջավայրի վրա՝ ճանաչելու և հասկանալու ճարտարապետական նմուշների տարբերությունները և նմանությունները զանազանելու հիմքը: Պարզ է, որ

ապարանքները բաղկացած են զանազան սեգմենտներից և տարրերից: Նոր Զուղայի ապարանքների պատշաճ տիպաբանությունը գտնելու համար անհրաժեշտություն է առաջանում կատարելու այդ սեգմենտների և տարրերի համեմատական ուսումնասիրություն: Սույն ատենախոսությունում տեսականների և տիպաբանական ձևերի ու հասկացությունների պատմական տրանսֆորմացիան, առանց վայրը և մասշտաբը հաշվի առնելու, ուսումնասիրվել է XVII – ից XIX- ը դարերում՝ որպեսզի հետազոտվեն մեթոդաբանական և պատմական դիտարկման և մեկնաբանության վրա հիմնված զարգացման փուլերը: Նոր Զուղայի ապարանքների զանազան սեգմենտների ուսումնասիրությունը մեզ համար երևան է հանում ոչ միայն տասնմեկ ճարտարապետական տիպաբանական հասկացություններ, այլև՝ պատմական և սոցիալ-մշակութային համատեքստ:

Ատենախոսության գիտական նորույթը.

Նոր Զուղայի ճարտարապետությունը մինչ օրս ներկայացվել է պաշտամունքային շենքերի օրինակով: Աշխատությունում, առաջին անգամ լինելով, ամբողջական կերպով ներկայացվում է Նոր Զուղայի ապարանքների ճարտարապետությունը: Նորովի մեկնաբանվում է խոջայական և այլ ապարանքների հետևյալ ճարտարապետական միջոցառումները.

ա – տիպաբանական ձևագոյացման մեթոդական վերլուծությունն ու տարածական սխեմաների գնահատումը և համակարգումը,

բ – հորինվածքային, «ստրուկտուրային» վերլուծությունը ըստ ճարտարապետական, ծավալատարածական, տեսական դրույթների,

գ – շինարվեստի դետալային փաստագրումը և առանձնահատկությունների վերահանումը,

դ – վերոնշյալ կետերի միահյուսմամբ, վեր են հանվում ջուղայական ապարանքների ոճական հատկանիշները և այլն:

Ատենախոսության գրականության տեսությունը.

Ատենախոսությունում ներգրավված աշխատությունները երեք պրոֆիլի են՝ առաջինը պատմա-փաստագրական նյութերն են, երկրորդը՝ Նոր Զուղայի

ճարտարապետությանը վերաբերող նյութերն են և երրորդը՝ հենց Նոր Զուլայի ապարանքների այս կամ այն հարցերի ուսումնասիրությանը նվիրված ուսումնասիրություններն են:

Պատմա-փաստագրական նյութերից առանձնապես կարևորվում են պատմական, տեղագրական ու ճանապարհորդական հետազոտությունները: Դրանցից հատկապես կարևոր է Հ. Տեր Հովհանյանի երկհատոր աշխատությունը՝ վերնագրված «Պատմություն Նոր Զուլայի», որն առաջին անգամ տպագրվել է 1880 և 1881 թվականներին՝ Նոր Զուլայում և հետագայում թարգմանվել է պարսկերեն լեզվով ու լույս տեսել Սպահանում՝ 2000 թ: Տեր Հովհանյանի աշխատությունը պատմական ուղեցույց է հանդիսացել տվյալ ուսումնասիրության համար:

Տվյալ թեքումով կարևոր հրատարակություններ են նաև՝ Մ.Ռ. Սպահանիի և Ալիրեզա Էսմայիլի «Սպահանի արվեստը ճանապարհորդների աչքերով» աշխատությունը (Սպահան 2005), ինչպես նաև՝ Լուսի Էսմայի «Կովկասյան քրիստոնյաները և Սեֆյան Սպահանի շինարարությունը» (Թեհրան 2012) և այլն:

Ի տարբերություն նշվածների, Կարապետյան Կարապետի «Սպահան. Նոր Զուլայի հայկական ապարանքները» աշխատությունը կիզակետում է վերցնում Նոր Զուլայի բնակելի ճարտարապետությունը (Սպահան 2007): Մինչդեռ, Հաջիդասեմ Քամբիզը (Սպահան 1999) տեղեկատվություն է տրամադրում Նոր Զուլայի ճարտարապետության մասին ընդհանրապես:

Հետաքրքրական ու արժեքավոր են նաև Զոն Քարսվելի «Նոր Զուլա, հայկական եկեղեցիները և այլ շինությունները» (Օքսֆորդ 1968) և ավելի ուշ նաև՝ Արմեն Հախնազարյանի (Միլան 1991) աշխատությունները, որոնցում հեղինակներն իրենց կիզակետում են վերցնում Նոր Զուլայի եկեղեցիների ճարտարապետությունը:

Նոր Զուլայի ապարանքներին վերաբերող աշխատություններից ատենախոսության համար կարևոր նշանակություն են ունեցել նաև մի շարք այլ հրատարակություններ, այդ թվում՝ Հրավարդ Հակոբյանի և Ավի Հովհաննիսյանի «Նոր Զուլայի խոջայական ապարանքների գեղարվեստական հարդարանքը (XVII-XVIII դդ.)» աշխատությունը (Երևան 2007) կիզակետում է վերցնում Նոր Զուլայի խոջայական ապարանքների հարդարանքը: Այն ներառում է ապարանքներում եղած ընդհանուր նկարազարդումները, դիմանկարներն ու թեմատիկ հորինվածքները:

Ուշարժան է նաև Լևոն Մինասյանի գրչին պատկանող «Ակնարկ Սպահանի Ջուլայի ապարանքների» գիրքը (Սպահան 2008), որում բերված են տեղեկություններ ու բացատրություններ՝ խնդրո առարկա ապարանքների նորագույն զարգացումների մասին:

Դիբայի, Ռիվալթի և Սանթիլինի «Սպահանի ապարանքները» գրքում (Սպահան, «Խորասգան» համալսարանի տպարան, 1999) առկա են ծավալուն տեղեկություններ ու փաստեր այդ պատմական ապարանքների և նրանց մեջ ապրած մարդկանց կենցաղի մասին: Այս գրքում զետեղված հատակագծերն ու պատկերները առավել ամբողջական են, քան նախորդ աղբյուրներինը և, բացի այդ, նրանում նշված են տեղեկություններ Ստեփանյանի տան մասին, որն անտեսված էր մյուս աշխատություններում:

Իրանյան «Պայման» պարբերականի 2006 թվի 40-րդ համարը հատկացվել է Նոր Ջուլային, որի ճարտարապետական հողվածները արժեքավոր տեղեկություններ են տրամադրում ընթերցողին: Նրանցում ընդգրկված են Նոր Ջուլայի ոչ միայն ճարտարապետության, այլ՝ մշակույթի և ուրիշ հետաքրքիր սոցիալական միջոցառումների մասին: Ուշագրավ է նաև Նադերե Շոջադելի «Սպահանի Ջուլայի ճարտարապետական զարգացման գործընթացը» հոդվածը (Թեհրան 2006), որում հեղինակը մանրամասներ է հաղորդում Ջուլայի ներկա օրերի ճարտարապետական միջոցառումների մասին:

Մի ուրիշ հեղինակ, Ռուհոլա Սայդասգարն իր «Խոջա Պետրոսի ապարանքի վաճառումը» հոդվածի մեջ ուսումնասիրում է Նոր Ջուլայի ապարանքներում եղած ճարտարապետական մանրամասներից գմբեթների հորինվածքը (Թեհրան 2006):

Ներկայացվող ատենախոսությունում, համադրելով ակնարկված հեղինակների կարծիքները, մասնավորաբար, կատարվել է Նոր Ջուլայի ապարանքների ճարտարապետության մեթոդական համակողմանի ուսումնասիրությունը, որ առանձնապես հիմնվում է նաև դաշտային և արխիվային նյութերի մեթոդական վերլուծության վրա:

Ատենախոսության փորձաքննությունը և ներդրումը.

Ատենախոսության հիմնադրույթները արտացոլված են տպագրված 8 հոդվածների ձևով: Ատենախոսության արդյունքները կարելի է ներդնել հայկական

գաղթավայրերի ճարտարապետության նյութերում: Այն կարող է օգտագործվել որպես գիտահետազոտական նյութ՝ միջնադարյան և նոր շրջանի ուսումնասիրությունների համատեքստում: Ատենախոսությունը քննարկվել է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդում, կարևորագույն դրույթները զեկուցվել են Հայաստանի և Իրանի երիտասարդ գիտնականների գիտական կոնֆերանսներում և այլուր:

Ատենախոսությունը պաշտպանության տակ է վերցնում Նոր Զուլայի ապրանքների ճարտարապետական ինքնատիպ ոճը, նրանցում եղած մշակութային երկխոսությունը, որ ոչ միայն արդյունք է հայկական և Սեֆյան ճարտարապետության փոխազդեցությունների, այլև՝ բնակավայրը, լինելով գործուն կենտրոն նաև հետագա դարերում, այդ երկխոսության մեջ ներդրված են նաև հայկական և Աֆշարյան, Զանդինների ու Ղաջարական ժամանակաշրջանների փոխազդեցությունները: Տվյալ մշակութային հատկանիշը, հատկապես, առանձնահատուկ է ուսումնասիրվող ապարանքների ներսյութային արվեստին: Այս ամենով հանդերձ, Նոր Զուլան արևելյան և արևմտյան մշակույթների փոխազդեցության տարածք է, որը նոր երանգ է տալիս վերը ներկայացված ակնարկվող փոխազդեցություններին և առանձնահատուկ է՝ հայկական գաղթավայրերի մշակութային գործունեությանն ընդհանրապես:

Ատենախոսության համառոտ բովանդակությունը.

Ատենախոսությունը կազմված է նախաբանին հաջորդող երեք գլուխներից, 70 անուն հայ և օտար հեղինակների աշխատությունները բովանդակող գրականության ցանկից: Աշխատանքը բաղկացած է 131 էջից, ինչպես նաև հավելվածից, որը ներառում է 8-ը տեքստային էջ և 147 պլանշետներ:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ
ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԼԱՆԴՇԱՖՏՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Նոր Զուղան Սպահանի արվարձանն է: Փաստորեն, նրա լանդշաֆտը անմիջապես կապված է Սպահան քաղաքի և նրա պատմական անցուղարձի հետ: Սպահանը գտնվում է արևելյան 51 աստիճան, 39 րոպե, 40 վայրկյան երկայնության և հյուսիսային 32 աստիճան, 38 րոպե, 30 վայրկյան լայնության վրա, 106179մ² մակերեսով, որը կազմում է Իրանի ընդհանուր տարածքի 6/25 տոկոսը: Սպահանը, Թեհրանից ու Մաշհադից հետո, Իրանի երրորդ մեծ քաղաքն է, որի հյուսիսում գտնվում է Սեմնան նահանգը, հարավում՝ Ֆարս և Քոհքիլույե նահանգները, արևելքում՝ Յազդն ու Խորասանը, իսկ արևմուտքում՝ Խուզեստան, Չհարմահալ, Բախտիարի և Լորեստան նահանգները:

Սպահանը գտնվում է Թեհրանից դեպի հարավ՝ 425 կմ հեռավորության և ծովի մակերևույթից 1570 մ բարձրության վրա: Նրա հյուսիսային ու արևելյան սահմանները երիզված են ապարանքներով, իսկ հարավից ու արևմուտքից՝ միանում է Զագրոս

լեռնաշղթային: Քաղաքի հիմնադրման գլխավոր գործոնը Ջայանդեռուդ գետն է, որն անցնում է քաղաքի կենտրոնով, այդուհանդերձ, կլիման տաք է ու չոր: Հյուսիսային հատվածը, որը միացած է անապատային շրջաններին, ավելի շոգ է, իսկ լեռներին մոտ գտնվող՝ հարավային հատվածը՝ ավելի ցուրտ: Քաղաքը բաժանվել է 14 մասերի: Ուսումնասիրության նյութ դարձած Նոր Զուղան գտնվում է Սպահանի հարավային մասում, և հենց այս կլիմայական տարբերությունը՝ քաղաքի հյուսիսային ու հարավային հատվածների միջև, Նոր Զուղայի ճարտարապետության տարբերության ազդակներից մեկն է [31, էջ 11-15]: Սպահանի պատմությունը երկար է և հասնում է մինչև Իրանի պատմության ակունքները: Այդ ընթացքում երկու անգամ դարձել է մայրաքաղաք. առաջինը՝ սելջուկների և երկրորդը՝ Սեֆյան իշխանության օրոք:

1.1. Պատմա-աշխարհագրական ակնարկ և ճանապարհորդների հաղորդած տեղեկությունները.

Ստորև հպանցիկ ակնարկ ենք կատարել Իրանի պատմությանը, ընդ որում՝ հանգամանորեն վերլուծության ենթարկելով, մասնավորաբար, այն իրադարձությունները, որոնք նշանակալի ազդեցություն են ունեցել Սպահանի, հատկապես՝ Նոր Զուղայի վրա:

Նոր Զուղան հիմնադրվել է Սեֆյանների իշխանության օրոք, իսկ Սպահանի ճարտարապետական ոճը ստեղծվել է միևնույն շրջանից սկսած՝ մինչև Ղաջարների դինաստիայի իշխանության ավարտի միջև ընկած ժամանակաշրջանը:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ սույն ուսումնասիրության մեջ կարևորվում է Սեֆյան ժամանակաշրջանը, ուստի հետևյալ ակնարկը բաղկացած է լինելու երեք բաժիններից՝ *Նախասեֆյան, Սեֆյան և հետսեֆյան* ժամանակաշրջաններից: (նկ. 1)

-*Նախասեֆյան ժամանակաշրջան.* Եվ այսպես, Սպահանի պատմության սկիզբը վերադառնում է վաղնջական դարերին, և այդ ընթացքում քաղաքը կոչվել է նաև Ասփահան, Սեփահան և այլն անուններով: Շատերն համոզված են, որ Սպահան անվանումը հենց այդ Սեփահան, այսինքն՝ «զինվորներ» անունից է ստացվել: Սպահանի պատմության սկիզբը համարվում է մարերի ժամանակաշրջանը, սակայն, քանի որ

նախասելջուկյան շրջանից որևէ պատմական արձանագրություն չի պահպանվել, ուստի ուսումնասիրությունն սկսելու ենք հենց այդ ժամանակվանից:

13-րդ դարում՝ 1219 թվին, մոնղոլները պաշարեցին Սպահան քաղաքը և մեկ տարվա ընթացքում նրանց հաջողվեց գրավել այն: Մոնղոլների առաջնորդ Տուղրիլը տասներկու տարի շարունակ մնաց Սպահանում: Սելջուկյան Մալեք շահի օրոք Սպահանը մայրաքաղաք դարձավ և, շատ չանցած, հարուստ ու հոյակապ քաղաքի վերածվեց: Տուղրիլ երրորդը այդ դինաստիայի վերջին թագավորն էր: Խարազմշահյան թագավորության օրոք Սպահանը դարձավ առևտրի կարևոր մի կենտրոն, սակայն Հանաֆի և Շաֆեի կրոնական խմբերի միջև աստիճանաբար սրվում էին տարաձայնությունները, իսկ երբ Չինգիզ խանի զորքերը Սպահանը գրավեցին, կարելի է ասել, հիմնահատակ ավերեցին այն: Որոշ ժամանակ անց, վերստին, մի խումբ մարդիկ բնակություն հաստատեցին այնտեղ և խաղաղ ու ապահով պայմաններ ստեղծվեցին, որն, իհարկե, երկար չտևեց: Այս անգամ Թեմուրը հարձակվեց Սպահանի վրա և նրա հրամանով 70,000 մարդ անգթորեն կոտորվեցին:

Այդուհանդերձ, Թեմուրյան տիրապետության տարիներին քաղաքի վերակառուցման ուղղությամբ աշխատանքները չդադարեցին: Կարակոյունլուների շրջանում քաղաքը բարգավաճեց ու զարգացավ, իսկ Սեֆյան իշխանության օրոք այնպիսի տեսք ստացավ, որն իր քաղաքաշինական ու ճարտարապետական բարձր արվեստով կարող էր մրցակցել իր ժամանակի այլ երկրների նմանատիպ քաղաքների հետ:

Նախասեֆյան ժամանակաշրջանում տեղի ունեցան հատկապես կարևորագույն իրադարձությունները.

1037–1157 թթ.՝ սելջուկյան ժամանակաշրջանում, Սպահանը դարձավ մայրաքաղաք,

1219–1335 թթ.՝ իլխանյան և մոնղոլական ժամանակաշրջանում, Սպահանը դարձավ պատերազմների ու ավերածությունների թատերաբեմ,

1370–1507 թթ. թեմուրյան ժամանակաշրջանում, Թեմուրի հրամանով 70,000 մարդ կոտորվեց:

-Սեֆյան ժամանակաշրջանը. հարկ է նշել, որ Սեֆյան թագավորության շրջանը ճարտարապետության և, ընդհանրապես, արվեստի զարգացման ու ծաղկման

ամենափառահեղ շրջաններից մեկն է եղել: Սեֆյան դինաստիայի հիմնադիրը Շահ Իսմայիլն էր, որին հաջորդեց Շահ Թահմասպը: Քաղաքական մի շարք պատճառների բերումով՝ նա մայրաքաղաքը Թավրիզից Ղազվին տեղափոխեց: Շահ Թահմասպի օրոք Հնդկաստանի մոնղոլ թագավոր Հոմայունը Իրան եկավ և միառժամանակ արքունի պալատում անցկացրեց, որի շնորհիվ, նրա Հնդկաստան վերադառնալուց հետո, բարեկամական կապեր հաստատվեցին այդ երկու երկրների միջև՝ վաղեմի անցյալով պայմանավորված: Այդ տարիների ընթացքում Ղազվինը ևս զարգացում ապրեց. կառուցվեցին ապարանքներ, մզկիթներ, քարվանսատներ և այլ բազմաթիվ շինություններ:

1571 թվականին գահ բարձրացավ Շահ Աբաս Ա-ն, որի թագավորությունը 42 տարի տևեց: Այս տարիների ընթացքում ընդլայնվեցին Իրանի հարաբերությունները Եվրոպայի և Հնդկաստանի հետ: Շահ Աբաս Ա-ն վերստին Սպահանը մայրաքաղաք դարձրեց, ուր կառուցվեցին հոյակապ ու շքեղ ապարանքներ, մզկիթներ, կամուրջներ ու քարավան-ապարանքներ և առևտրի շուկա: Սպահանի կրկնակի ծաղկման շրջանն սկսվեց Շահ Աբաս Բ-ի թագավորության օրոք:

1678 թվականին Շահ Սուլթան Հուսեյնը գահ բարձրացավ և նրանով իսկ սկսվեց Սեֆյան դինաստիայի թուլացման ու անկման ընթացքը: 10-11-րդ դարերը իսլամական արվեստի ներթափանցման շրջանն է համարվում: Հարկ է նշել, որ Սպահանի շքեղությունն ու գեղեցկությունը գրավել է վաճառականների և օտար ճանապարհորդների ուշադրությունը՝ տեղ գտնելով վերջիններիս հուշագիրություններում: Նրանց մեծ մասը, ինչպես օրինակ, Թավերնիեն, Քուիֆերը, Շարդենը և Օլեարուսը, ովքեր ժամանակին մոտիկից տեսել են Սպահանը, իրենց հիացմունքն են հայտնել այդ քաղաքի մասին [8, էջ 63-144]:

Շարդենի հուշագրության մեջ նշված է, որ Սեֆյան շրջանում Սպահանում գոյություն են ունեցել 162 մզկիթներ, 48 դպրոցներ, 1082 քարվանսատներ և 272 բաղնիք [23]: Սեֆյան ժամանակաշրջանի սկզբնական տարիներից ճարտարապետական փոքրաթիվ նմուշներ են պահպանվել: Պատմագիրների վկայությամբ, Ղազվինում ու Խոյում շինարարություն է կատարվել: Սպահանի ճարտարապետական ոճով քառապատշգամբ (չհար-էյվանե) շինություններ էին կառուցվում: Այս ոճը պահպանվել է

մինչև Ղաջարների շրջանի ավարտը, սակայն երբևիցե Սեֆյան շրջանի շքեղությանը չի հասել [33, էջ 103-106]:

Աստիճանաբար զարգացել են հարաբերությունները արևմտյան երկրների հետ, հատկապես Ղաջարների օրոք, իսկ այդ ընթացքում իրանական ճարտարապետությունը ոչ թե ազդեցություն էր կրում եվրոպական ճարտարապետության ոճից, այլ իր տեղը ամբողջովին զիջում էր նրան: Այնուամենայնիվ, նորամուծություններ ու նվաճումներ ևս կատարվել են:

Սեֆյան ժամանակաշրջանում տեղի են ունեցել հետևյալ կարևորագույն իրադարձությունները.

1501–1524 թթ.՝ Շահ Իսմայիլ թագավորի օրոք, հիմնադրվեց Սեֆյան թագավորությունը և տեղի ունեցավ Չալդրոանի ճակատամարտը՝ Օսմանյան կայսրության դեմ:

1571–1629 թթ.՝ Շահ Աբաս 1-ի օրոք, Սպահանը դարձավ մայրաքաղաք և Նոր Զուղան ստանցավ իր նախնական տեսքը:

1642–1666 թթ.՝ Շահ Աբաս 2-րդի օրոք, Նոր Զուղան աճեց և զարգացավ ու նրան կցվեցին նոր տարածքներ:

1642–1666 թթ.՝ Շահ Սուլթան Հուսեյնի օրոք, աշխատանքներ տարվեցին, որպեսզի Շիրիթ իսլամը իշխող կրոն դառնա: Սեֆյան իշխանությունը քայքայվեց ու նվազեց և, վերջնականապես կործանվեց աֆղանների արշավանքների հետևանքով:

-Սեֆյան ժամանակաշրջանից հետո. Այս ժամանակաշրջանում էր, որ Մուհամմադ Աֆղանին հաջողվեց ընդհամենը երեք օրվա ընթացքում գրավել ողջ Պարսից աշխարհը՝ հասնելով Սպահանի սահմաններին: Նրանք գրավեցին քաղաքի հարավային մասը՝ Նոր Զուղան և նրա բնակչությունից 70,000 թուման տուրք բռնագանձեցին: Բացի այդ, գերի տարան 62 կանանց, որոնցից 50-ը հետագայում վերադարձան, իսկ 12-ը ամուսնացան աֆղանների հետ:

Սեֆյանների անկումին հաջորդած տարիներին, աֆղանների արշավանքների հետևանքով, Սպահանը մատնվել էր քաղաքացիական կռիվների բովում՝ իշխանության համար պայքարող ուժերի միջև: Քաղաքը այնպիսի վնասներ կրեց, որ այլևս երբեք չկարողացավ վերականգնել իր նախկին շքեղությունը: Ի վերջո, Նադիր շահին հաջողվեց կասեցնել աֆղաններին և գահ բարձրանալ որպես Աֆշարյան դինաստիայի հիմնադիր:

Նադիր շահը սկզբնական շրջանում հաստատվեց արևելյան մասում, քանի որ Սպահանի կենտրոնը մեծ մասամբ ավերվել էր, իսկ այնուհետև մայրաքաղաքը տեղափոխեց Մաշհադ քաղաք:

Նադիր Շահը Իրանի պատմության մեջ հայտնի է իր աշխարհակալական նվաճումներով: Իհարկե, սա այն իմաստով չէ, որ նա զբաղվում էր միայն պատերազմներով: Նադիր Շահը մեծ ջանքեր գործադրեց իսլամի շիիթ և սուննի՝ երկու դավանանքների հետևորդների տարաձայնությունները վերացնելու ուղղությամբ: Աֆշարների օրոք Սպահանում կառուցված շինություններից գրեթե ոչինչ չի մնացել, և միայն Նադե Զահան հրապարակի և Մասջեդ Շահ մզկիթի պես մի քանի պատմական շինություններ վերանորոգվել ու կանգուն են մնացել [37, էջ 97]:

Հետագայում, Զանդիների թագավորության օրոք (1751-1794) կրթական ոլորտը զարգացում ապրեց և Սպահանում մի քանի դպրոցներ դեռևս այդ շրջանից են մնացել, իսկ 1755 թվականին այդ քաղաքում վրա հասած իրար հաջորդող երկու երաշտ 500 զոհ խլեցին Նոր Զուլայից և 12000՝ ընդհանուր քաղաքի բնակչությունից: Քյարիմ Խան Զանդ թագավորի մահից հետո վերսկսվեցին գահին տիրանալու նպատակով մղվող կռիվները, որն ավարտվեց Լոթֆ Ալի Խան Զանդի հաղթանակով ու գահակալությամբ: Նրա թագավորությունը ընդամենը վեց տարի տևեց, քանի որ նրա հետ միաժամանակ իր իշխանությունը պահպանել էր նաև Աղա Մոհամմադ խանը և պայքարում էր գահին տիրանալու համար:

Արդյունքում, Աղա Մոհամմադ խանին հաջողվեց տիրանալ գահին և հիմնադրել Ղաջարյան դինաստիայի թագավորությունը (1789-1925): Նա Թեհրանը մայրաքաղաք դարձրեց: Նրան հաջորդեց Ֆաթհալի Շահը, որի օրոք բազմաթիվ դաշինքներ կնքվեցին եվրոպական երկրների հետ, որոնց կնքմամբ Պարսից աշխարհը աստիճանաբար կորցրեց իր հզորությունը, ինչպես և լայնածավալ տարածքներ:

Հարկ է նշել, որ Ղաջարական թագավորներից հատկապես Նասերեդդին Շահը, հաճախ էր Եվրոպա ուղևորվում և իր հետ բերում Եվրոպայի մոդեռնիստական շունչը: Սրանով է պայմանավորված՝ բնիկ շինարվեստի մեթոդների միաձուլումից ստեղծված, համադրական ճարտարապետության ոճի մոռացության մատնվելու հանգամանքը: Չմոռանանք հիշատակել, որ շքեղ շինություններից շատերը, օրինակ՝ Չհարբադն ու քարվանսատները, ավերվեցին:

Չհարբաղը, ժամանակին Աֆշարների թագավորության շրջանում, Սպահան քաղաքի գլխավոր դարպասն էր համարվում, որը Սի-օ-Սե Փոլ կամուրջի միջոցով միանում էր Նոր Զուլային: Այն ավերվեց, հնամենի ծառերը հատվեցին և քայլելու համար նախատեսված ուղին վերացավ: Այսպիսով, անցյալից ոչ մի հետք անգամ չմնաց:

Փահլավիների դարաշրջանը (1925-1979) նոր էջ բացեց Իրանի պատմության մեջ: Եվրոպական քաղաքաշինական համակարգերը ներդրվեցին ու կիրառվեցին երկրում, որից զերծ չմնաց նաև Սպահանը: Ավտոմեքենաների երթևեկության համար կառուցվող երթուղային ցանցերի շնորհիվ Սպահանը ընդարձակվում է այնքան, որ քաղաքի մերձակա Նոր Զուլա քաղաքը դառնում է Սպահանի թաղամասերից մեկը, իսկ Պարսկաստան անունը փոխվում է Իրանի:

Այսպիսով, Սեֆյաններին հաջորդած ժամանակաշրջանում տեղի ունեցան հետևյալ կարևորագույն իրադարձությունները.

1722-1736 թթ.՝ Աֆղանների տիրապետության օրոք, Սպահանը մեծ վնասներ կրեց, այնպես, որ այլևս չկարողացավ վերականգնել իր նախկին շքեղությունը:

1736 -1751թթ.՝ Աֆշարների տիրապետության օրոք, պատերազմները այս շրջանի կարևորագույն իրադարձություններն էին:

1751 -1794թթ.՝ Զանդյան շրջանում, վերափոխվում է ուսումնական համակարգը և ժողովրդի բոլոր խավերին կրթվելու հնարավորություն է տրվում:

1794 -1925թթ.՝ Ղաջարական ժամանակաշրջանում, պատմական արժեքավոր կառույցներն ավերվեցին, իսկ ռուս-իրանական պատերազմների հետևանքով երկիրը տարածքային կորուստներ ունեցավ:

1925 -1979 թթ.՝ Փահլավիների շրջանում, կատարվեցին նոր շինարարական աշխատանքներ, որով փոխվեց խոշոր քաղաքների հյուսվածքը, որից զերծ չմնաց նաև Նոր Զուլան:

1.2. Նոր Զուղայի հիմնադրման պատմությունը և քաղաքաշինական զարգացումն ու առանձնահատկությունները.

Հարկ է նշել, որ Սպահանը իր պատմության մեջ զանազան անվանումներով է հիշատակվել, ինչպես օրինակ՝ Նեսֆե Զահան (պրսկ. աշխարհի կեսը), Այինեյե Զահան (պրսկ. Աշխարհի հայելին) և Թասվիրե Բեհեշտ (պրսկ. Դրախտի Պատկերը): Սպահան քաղաքը հարուստ է եղել ջրային պաշարներով ու կանաչապատ տարածքներով և, հենց այս յուրահատկությամբ էլ, այն ցայսօր առանձնանում է մյուսներից:

Վերջին դարաշրջանում քաղաքում մեծ շինարարական աշխատանք է կատարվել և, հատկապես Փահլավիների օրոք կառուցված ավտոմոբիլային երթևեկության ճանապարհացանցերի միջոցով, զանազան թաղամասերի ավանդական հյուսվածքները առանձնացել ու բաժանվել են մյուս մասերից [28, էջ 22-27]: Դժբախտաբար, քաղաքի ավանդական հյուսվածքը, չդիմանալով մոդեռնիզմին, ավերվել ու ոչնչացել է: Այդուհանդերձ, դեռևս պահպանվել են Չհարբադի համաչափ կառուցվածքը և Սպահանը Զուղային կապող կամուրջները: Այն, ինչ մնացել է անցյալից, պատմաճարտարապետական արժեք է ներկայացնում:

Այսպիսով, սույն աշխատության մեջ «Նոր Զուղա» խորագրի ներքո, քննարկման ենք ենթարկում նշված շինությունների այն մասը, որն առնչվում է բնակարանային ճարտարապետությանը: Հատկանշական է, որ զանազան շինությունների, ինչպես օրինակ ապարանքների ու հուշակոթողների, մզկիթների, ապարանքների ու քարավան-ապարանքների մոտ տարածությունը և նրանց փոխազդեցությունը միմյանց վրա, քաղաքի կառույցը միատարր են դարձրել: Այս գերազանց ներդաշնակությունը մի այնպիսի էսքիզին ու օրինակին հետևելու արդյունքն է, որը զանազան կերպ է կիրառվել տարբեր շինությունների մեջ: Այս էսքիզը բաղկացած է որոշակի կանոններից, ինչպես

օրինակ՝ բոլոր լուսամուտների ուղղվածությունը դեպի բակ կամ թե՛ շրջանի իր իսկ հողից ստացվող տեղական շինանյութի օգտագործումը և այլն [20, էջ 48]:

Այս համատեքստում ուշարժան է *քաղաքացիական ճարտարապետության համեմատական ուսումնասիրությունը աշխարհաշրջիկ ճանապարհորդների տեսանկյունից*, որոնց գրառումները արժեքավոր տեղեկություններ են ներառում խնդրո առարկա թեմայի վերաբերյալ:

17-րդ դարը հայտնի է որպես աշխարհաշրջության ու հայտնագործությունների դար: Եվ, հենց այդ ժամանակաշրջանում ևս սկիզբն է դրվում Իրանի և Եվրոպայի առևտրական հարաբերություններին: 1587թ. Երբ Շահ Աբաս Ա-ն գահ բարձրացավ նա իր նորահիմն մայրաքաղաք Սպահանը դարձրեց առևտրի ու մշակույթի կենտրոն [27, էջ 65]: Բարգավաճման այդ ծաղկուն ժամանակաշրջանի արտացոլումն ակնհայտ է հատկապես ճարտարապետության արվեստի ոլորտում:

Բոլոր ճանապարհորդները համակարծիք են նրանում, որ Սպահանի ապարանքները առավելագույնս հարմարեցված են տեղի կլիմայական պայմաններին և ձևով ու քաղաքաշինական կառուցվածքով համապատասխանում են, բայց և այնպես նրանք տարբերվում են իրենց ներկայացրած վերլուծության ձևով:

Հայտնի ճանապարհորդ *Շարդենը* նշում է, որ Պարսկաստանում քարը՝ որպես բնակարանային շինանյութ, չեն օգտագործում: Սա այն պատճառով չէ, որ քարի օգտագործումը դժվար է, այլ այն, որ քարը Իրանի տաք կլիմայական պայմաններին հարմար չէ: Ապարանքների շինության մեջ փայտյա գերաններից ևս չեն օգտվում: Փայտն օգտագործվում է սյունի տեսքով՝ մեծ դահլիճների առաստաղը կրելու համար, ինչպես և պատշգամբներում և դուռ ու պատուհանների պատրաստման համար: Հիմնական շինանյութը աղյուսն է, որն արևի ջերմությամբ ավելի ու ավելի է կարծրանում ու ամրանում: Պարսկաստանի ճարտարապետությունը հակասում է եվրոպական ճարտարապետությանը, որտեղ նկատելի է արտաքուստ զարդարվածությունը և ներքին միջավայրի պարզությունը [23, էջ 870-872]:

Մեկ այլ ճանապարհորդ՝ *Անդրե Դեոլիե Դըլանդը* նշում է, որ ապարանքները մեծ մասամբ աղյուսից են շինված: Հիմքը փորելուց ստացված հողը ջրով շաղախում ու աղյուս են պատրաստում:

Հետաքրքրական է *Ռաֆաել Դումանսի* նկարագրությունը առ այն, որ ապարանքների արտաքին բարձր պատերը պատրաստվել են խճից ու աղյուսից:

Իր հերթին *Գասպար Դրևիլը* նշում է, որ քաղաքամիջյան ապարանքները շրջապատված են բարձր պարիսպներով, այնպես, որ շենքը դրսից չի երևում: Մշտապես ապարանքները կառուցել են պողոտաներից հեռու, ընդարձակ այգու վերջնամասում: Մուտքի դռները համեմատաբար փոքր են և բանտի դռան են նմանվում: Դռները ապարանքների միակ մասն են, որ աչքի են ընկնում քաղաքի հյուսվածքում: Ջարմանալի չէ, որ անձանոթ մարդը առաջին հայացքից կարծես կորցնում է իր ճանապարհը: Քաղաքում չկա որևէ ցուցանշան կամ տարբերակիչ տարր, որն օգնի ճշտել գտնվելու վայրը:

Ա.Օլեարիուսն իր հերթին նշում է, որ ապարանքների և քարվանատների ներքին կառուցվածքը խիստ զարդարված ու գեղեցիկ է, որը հակասում է շինության արտաքին կառույցին, որը պարզ է ու համեստ:

Ջոն Ասքըն Վարինգիի ճանապարհորդական նոթերում գրված է, որ մեծահարուստների ապարանքները շատ հարմար են ապրելու համար: Ներքին հարդարանքը գեղեցիկ է և հաճելի, սակայն արտաքին ճարտարապետական միջավայրը չափազանց փոքր է, որը շրջապատող բարձր պարիսպները արգելում են տան ներքին միջավայրը տեսնել: Ընդհանուր առմամբ, ապարանքների արտաքին տեսքը հաջող չէ:

Ֆրանսուա Դըլե Բիուլիգուի տվյալներով բոլոր ապարանքների բակերում կան մրգատու ծառեր և խաղողի վազեր: Ապարանքների դահլիճի հարդարանքը արտակարգ գեղեցիկ է [36, էջ 49-68]:

Եվ այսպես, աշխատության սույն գլխում փոքրիկ պատմական էքսկուրս ենք կատարել նաև *Նոր Զուղայի հիմնադրման պատմությանը*:

16-րդ դարի սկզբներին Օսմանյան պետությունը հզորանալով, հետզհետե ընդլայնում էր իր սահմանները՝ գրավելով հարևան երկրներին պատկանող տարածքները: Նրանք մտադիր էին դեպի արևելք շարժվել և իրենց տիրապետության տակ առնել Հայաստանը, Վրաստանը և ողջ Կովկասն ու շրջակա տարածքները, որոնք այդ ժամանակաշրջանում Սեֆյան Պարսկաստանին էին պատկանում:

Իսմայիլ Շահի թագավորության օրոք սկսվեց պարսկա-թուրքական պատերազմը: 1499 թ. (լ. 920թ.) Սուլթան Սալիմ Ա-ի զորքերին հաջողվեց կտրել Եփրատ գետը և գրավել

այդ շրջանները: Սուլթան Սալիմը կանգ առավ Սիվասան կոչվող վայրում: Ապա, վերազինելով իր զորքերը, դեպի Հայաստանի կենտրոնական մասը շարժվեց: Այս ճակատամարտում Շահ Իսմայիլը, չկարողանալով դիմակայել օսմանյան հզոր բանակին, պարտադրված դեպի Ատրպատական նահանջեց: Այս ընթացքում ավերվեցին ու ոչնչացան հայկական գյուղերն ու ցանքատարածքները:

Օսմանյան բանակը, Վասպուրականից անցնելով, Ատրպատական նահանգը ներխուժեց: Միևնույն ամռան ավարտին դարձյալ բախվեցին երկու երկրների զորքերը, սակայն պարսկական բանակը, խիստ դիմադրությունից հետո, բավական պատրաստված չլինելու և զինամթերքի պակասի հետևանքով, պարտություն կրեց և Իսմայիլ Շահը, որ ծանր վիրավորվել էր, կրկին նահանջի հրաման արձակեց: Պարսկաստանի զորքերը երկրի խորքերը քաշվեցին, իսկ օսմանյան բանակը նրանց հետապնդելուց հրաժարվելով, դեպի Հայաստան վերադարձավ և գրավեց այդ երկրի հարավ-արևմտյան շրջանները:

1517 թ. (լ.938թ.) դարձյալ Հայաստանի տարածքում տեղի ունեցավ թուրք-պարսկական հերթական ճակատամարտը, որի ընթացքում թուրքական զորքերի մի մասը՝ Իբրահիմ փաշայի առաջնորդությամբ, Սիրիայի ճամփին Հայաստան ներխուժեցին և գրավեցին մի քանի կարևոր քաղաքներ, ներառյալ Վանը, որից հետո Ատրպատական մտնելով, դեպի Թավրիզ քաղաքը շարժվեցին: Շահ Թահմասպը Արևելյան Հայաստանի սահմանների կողմը շարժվեց, որպեսզի օսմանյան բանակին կասեցնի:

Հարկ է նշել, որ Թուրք-պարսկական այս ճակատամարտի համար, որը տևեց մինչև 1573 թ. (լ.994 թ.) ռազմաբեմ էին դարձրել Արարատյան ու Նախիջևանի շրջանները: 1539 թվականին (լ.960թ.) խաղաղության դաշինք կնքվեց, որով Հայաստանը բաժանվեց երկու կողմերի միջև և երկու տասնյակ տարիներ զերծ մնաց պատերազմներից: Այս ընթացքում Շահ Թահմասպը մայրաքաղաքը Ղազվին տեղափոխեց: Երկու երկրների միջև հաստատված խաղաղությունը երկար չտևեց և վերստին 1565թ. (լ.986թ.) Սուլթան Մուրադ 3-րդը հաշտության դաշինքը խախտեց և հսկայական բանակով անցավ Պարսկաստանի սահմանը: Պարսկաստանի ժամանակի թագավոր Սուլթան Մուհամմեդ Խոդաբանդեն զորք հավաքեց և իր որդու՝ Համզե Միրզայի գլխավորությամբ, նրանց դեմ հանեց: Երկու կողմերի զորքերը դարձյալ մարտի

դաշտի վերածեցին Հայաստան աշխարհը, որն ավարտվեց պարսկական բանակի պարտությամբ: Այդուհանդերձ, պատերազմը դեռ շարունակվում էր մինչև 1512 թ. (լ.933թ.), երբ թուրքերը գրավեցին Թավրիզը և քսան տարի շարունակ իրենց տիրապետության տակ պահեցին [47]:

Այս շրջանին հաջորդում է *գրավված շրջանների ազատագրումը Շահ Աբասը և Օսմանցիների կողմից*: 1577 թվականին (լ.998թ.)՝ Շահ Աբասի օրոք, մի այլ պայմանագիր կնքվեց Պարսկաստանի և Օսմանյան կառավարության միջև, որով պարսկական կողմը մեկ անգամ ևս որոշ տարածքներ զիջեց թուրքերին: Այսպիսով, Շահ Աբասը առիթ ստացավ վերականգնելու և վերագինելու իր զորքերը: Օսմանյան տիրապետության տակ գտնվող տարածքների հայերը, կյանքի դժվարին պայմանների պատճառով, ստիպված լքում էին իրենց ապարանքն ու տեղը և ապահով կյանքի հույսով դեպի Ղարաբաղ, Շամախի ու Գանձակ գաղթում: Ժողովրդի այն մասը, որ Պարսկաստանի Սպահանի կողմը գաղթեց, ղեկավարվում էին Սարուխան Բեգի, Նազար Բեգի, Ջալալ Բեգի, Մելիք Սաջիմի և Մելիք Հայկազի կողմից:

Շահ Աբաս Ա-ի հետ բանակցության արդյունքում Շահը նրանց գրկաբաց ընդունեց, որը, լսելով այդ ժողովրդի տխուր պատմությունը, խոստացավ ամեն կերպ օգնել նրանց: 1591 թ. (լ.1012թ.) Շահ Աբասը դեպի Ղազվին շարժվեց և, վեց օր այնտեղ մնալուց հետո, զորքը դեպի Թավրիզ շարժեց: Շահ Աբասը պարտության մատնեց Հասան փաշայի հինգ հազարանոց բանակին և, Թավրիզը ազատագրելով, դեպի Երևան շարժվեց: Երևանի ճանապարհին, նախ մտավ Ջուղա, որի բնակչությունը գրկաբաց դիմավորեց նրան և ճոխ ընդունելություն կազմակերպեց: Այնուհետև, Շահ Աբասի բանակը, առաջխաղալով, օսմանյան զորքերը դեպի Երևան նահանջեցին:

Նշենք, որ Երևանը շրջապատված էր բարձր ու անառիկ բերդապարիսպներով: Շահ Աբասը անմիջապես պաշարման մեջ առավ քաղաքի պաշտպանության երեք հսկա բերդերը, որը շարունակվեց ողջ ձմեռը, և այդ ընթացքում մեծ թվով զինվորներ զոհվեցին խիստ ցրտից ու սովից: Շահ Աբասը հրամայեց ամրոցի շուրջբոլորը խրամատ փորել և, վերջապես, 1592 թ. (լ.1013թ.) նրան հաջողվեց ծնկի բերել թուրքական զորքերին, ամրոցի պաշտպանությունը կոտրել և գրավել Երևանը [7, էջ 95-105]:

Շահ Աբասը իր գրաված շրջանների բնակչությանը տեղահան անում ու դեպի Պարսկաստան էր քշում: Նա գիտակցում էր, որ թուրքերը, իր հեռանալուց հետո, իսկույն

կվերադառնան և կփորձեն հետ խել այդ շրջանները: Ուստի, հրամայեց քաղաքն այնպես ավերել, որ, ասես, երբևէ այդտեղ որևէ բան չի եղել: Ամեն դեպքում Շահ Աբասը ստիպված էր արագ շարժվել, և դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպիսի ճակատագրի էին արժանանում այն մարդիկ, ովքեր չէին կարողանում այդքան արագ ընթանալ: Իսկ երբ Արաքս գետին հասան, բազմահազարանոց բազմությունը, առանց բավարար հարմարանքի, պարտադրաբար ջուրն էր նետվում՝ մյուս ափն անցնելու:

Եվ այսպես, տասնյակ հազարավոր անմեղ մարդիկ զոհ գնացին վարար գետի ջրերին ու անհետ կորան: Ինչպիսի՜ ողբերգական պատկերներ ու պատմություններ, որոնք հիշատակվել են փրկվածների ու ականատեսների վկայություններում... Երբ փրկվածների փոքրաթիվ, բազմաչարչար ու հյուծված բազմությունը Պարսկաստան բերվեց, Շահ Աբասը Աբու Թորաբ բեգ անվամբ մեկին հրամայեց, որ այդ գաղթական ժողովրդին տեղավորի Սպահանի շրջակա գյուղերում՝ Փերիայում, Բուրվարիում, Սանջանում, Ալնջանում, Գյանդումանում, Ջաֆաթարում և այլ շրջաններում: Շուրջ 500 ընտանիք կազմող արհեստավորներին բնակեցրին Սպահանում, որոնց մասին է լինելու հենց այս աշխատությունը: Բռնագաղթված ժողովրդի մնացած մասը, Ալլահվերդի Խանի վերահսկողությամբ, բնակություն հաստատեց Շիրազում, Մազանդարանում, Թավրիզում և Ուրմիայում [18, էջ 10-40], [44], [47]:

Այսպիսով, արդեն 17-րդ դարում՝ Սեֆյան թագավորության շրջանում, Սպահանը Պարսկաստանի մայրաքաղաքն էր: Այդ ժամանակաշրջանում, գլխավորաբար Արարատյան դաշտի հայության դեպի Սպահան կատարած գաղթի հետևանքով, քաղաքը հարավային կողմից, դեպի Զայանդեռուդ սկսեց ընդարձակվել: (նկ.2 – Սպահանի քարտեզը պատմության տարբեր ժամանակաշրջան)

Հարկ է նշել, որ հայ ժողովրդի բռնագաղթը և վերաբնակեցումը Սպահանում տեղի է ունեցել պարբերաբար՝ հիմնականում երեք տարբեր ժամանակափուլերում:

16-րդ դարի վերջերին և, նախքան թուրք-պարսկական պատերազմը, մի խումբ հայեր օսմանյան իշխանության բռնություններից ու հալածանքից խույս տալու և փրկության հույսով, ցանկություն հայտնեցին բնակություն հաստատել Պարսկաստանում: Շահ Աբասը նրանց բնակեցրեց Զայանդեռուդի հարավային մասում: Նրանք նաև իրավունք ստացան իրենց եկեղեցին կառուցելու, մի բան, որը չէր թուլատրվում մյուս ազգային փոքրամասնություններին:

Հայերի երկրորդ խումբը 1603-1604թթ. Պարսկաստան գաղթեցին Երևանից, Կարսից, Նախիջևանից, Հին Ջուղայից ու Օրդուբադից, ընդ որում՝ նրանց մեծ մասը արհեստավորներ էին: Նրանց ևս բնակեցրին Զայանդեռուդի հարավային շրջաններում: Հայ գաղթականների երրորդ խումբը Շահ Աբաս 2-րդի ժամանակ՝ Իլմազ Բեգի միջոցով, Երևանից ու Թավրիզից Սպահան բերվեցին և միևնույն շրջաններում տեղավորվեցին: Պետք է նշել, որ այդ ժամանակ առևտուրը հիմնականում իրականացվում էր ջուղայեցի վաճառականների միջոցով [49]:

Հայտնի ճանապարհորդ Շարդենը Շահ Սուլեյմանի օրոք, այսինքն՝ Շահ Աբաս Ա-ի թագավորությունից 40 տարի հետո, Սպահանից անցնելիս, ասում է, թե՝ Ջուղան երկու մասից էր բաղկացած՝ առաջին մասը կառուցվել է Շահ Աբաս Ա-ի, իսկ երկրորդը՝ Շահ Աբաս Բ-ի օրոք: Նրա ծավալը մեկ փարսախ է: Նոր Ջուղան հին Ջուղայից շատ ավելի շքեղ ու գեղեցիկ է: Նա նաև ավելացնում է, որ Նոր Ջուղան ունեցել է երկար ծառուղիներ: Ջուղան ունեցել է հինգ գլխավոր պողոտաներ՝ արևելքից արևմուտք ձգվող, հոյակապ շուկա, մի քանի բաղնիք, երկու քարվանսարայներ և մի շատ ընդարձակ հրապարակ: Ջուղան ունեցել է նաև 11 եկեղեցի և 3400-3500 ապարանք [23, էջ 1567]:

Զայանդեռուդին մոտ կառուցված ապարանքները դղյակների պես շքեղ ու հոյակապ են եղել, որոնց մեծ մասը Մահմուդ Աֆղանի արշավանքների ընթացքում ավերվել են: Հատկանշական է, որ դրանցից մի քանիսը հետագայում վերանորոգվել ու վերականգնվել են և ներկայում կանգուն են Սպահանում: Այսօր, թեև Սպահանը բարգավաճել ու զարգացել է, սակայն, ցավոք, հայ ազգաբնակչության թիվը կտրուկ նվազել է և ավելի պակաս, քան 5000-ի է հասել [42]:

Աշխատանքի այս մասում ներկայացնում ենք *տեղեկություններ Նոր Ջուղայի ճարտարապետության մասին*: Այսպիսով, Նոր Ջուղան, ինչպես և Սպահանը, բնական գեղեցկության ու շքեղ շրջանների միաձուլման արդյունքն է: Նոր Ջուղայի քաղաքաշինության ոճը նույնն է, ինչ Սպահանինը: (նկ.3,4 Սեֆյան շրջանի Սպահանի քարտեզը՝ տարբեր շրջանային մասնատումների եզրագծերով):

Եվրոպացի ճանապարհորդ աշխարհաշրջիկները Նոր Ջուղան այսպես են նկարագրել.

Հերբերթն (Herbert) ասում է. «Փողոցները լայն են, որոնց վրա գտնվում են Զայանդեռուդի ուղղությամբ ձգված, բակ ունեցող, հարմարավետ, ապարանքներ:

Խաղողի թփերն ու այլ ծառերը հրաշալի տեսարան են ստեղծում: Գերանների վրա փռված՝ աչքի են ընկնում բազմաթիվ խաղողի վազեր, որոնք ստվեր են նետում ճանապարհի վրա»: Խաղողի վազերի ու նրանց բերքի առատությունը այնքան մեծ է, որ Ա.Օլիարիուսին (Adam Olearius) զարմացնում է և նա այս մասին ասում է. «Մի հեկտար հողամասից ստացվող բերքը հավասար է տասը հեկտար հողամասի բերքին [34, էջ 105-106]: Նոր Զուլան երկու մասի էր բաժանված. հին մասը կառուցվել է Շահ Աբաս առաջինի, իսկ նոր մասը՝ Շահ Աբաս երկրորդի օրոք: Նոր բաժնում փողոցները լայն էին ու ծառաշատ, իսկ հին մասում՝ ապարանքներն ավելի լավ էին կառուցված և դա՝ այն ժամանակի իշխանությունների հոգատարության արդյունքն է: Երկու մասը կտրում էին արևելքից արևմուտք ձգվող հինգ զուգահեռ պողոտաները: Բնակելի ապարանքների քանակը բնակչության թվաքանակի արտահայտիչն է»:

Այսպիսով, ըստ Օլիարիուսի՝ ապարանքների քանակը 3000, իսկ ժան Բ. Շարդենի համոզմամբ՝ 3400-3500 է եղել [23, էջ 1569]: Օլիարիուսը բարձր է գնահատում շենքերի ամրությունը և դրանք համեմատում է Սպահանի ապարանքների հետ: Ժան Բ. Թավերնիեն այն կարծիքին է, որ Նոր Զուլայի ապարանքները, Սպահանի ապարանքների համեմատությամբ՝ աչք էին շոյում:

Մադամ Դելլա Վալեն (Madam Della Valle), ով Սեֆյան ժամանակաշրջանից հետո Պարսկաստան է եկել, ասում է. «Սպահանում հայտնի այլ անուն է Նոր Զուլան, ուր բնակություն են հաստատել գաղթական ժողովուրդը: Նրանք բոլորը մեծահարուստ քրիստոնյա հայեր են: Նա ապա շարունակում է, որ Օսմանյան կառավարության կողմից այդ ժողովրդի գերևարվելու սպառնալիքից խուսափելու համար, թագավորը հրամայել էր, որ նրանք Սպահան բերվեն: Թագավորը նրանց հող էր նվիրում, որպեսզի Սպահանը զարգացնելով, գեղեցիկ ու հոյակապ քաղաք դարձնեն: Ապարանքները կառուցվել են հում աղյուսից ու դարմանաշաղախից, սակայն նրանք բոլորը թաքնված են միանման պարիսպների ետևում:

Ըստ վերջինիս, քաղաքի բոլոր մասերը մաքուր են ու կանոնավոր հարդարված: Փողոցներով անցնում է մի առու, որի երկու կողմերում վեր սլացած վիթխարի ծառերը ստվեր նետելով ամենուր, արևի ճառագայթներից պաշտպանում են անցորդներին ու նույնիսկ շենքերին: Նոր Զուլան խաղաղ մի քաղաք է [5, էջ 231-235], [26, էջ 71-80]:

(Սպահանի և Նոր Զուղայի համայնապատկերը միևնույն տեսանկյունից՝ նկարված Փասքալ Քոսթեի (նկ. 5), Օլիվերիուսի (նկ. 6) և Պիետրո Դելլա Վերայի (նկ. 7) կողմից»:

Սպահանի ոճի սկզբնական շրջանում դուրս է մղվում մոնղոլական ոճը: Ակնհայտ է, որ եվրոպական ոճը մեծ դեր է ունեցել Սպահանի ոճի ձևավորման մեջ: Դժբախտաբար, ճարտարապետական բազմաթիվ մեթոդներ մոռացության մատնվեցին: Կարելի է եզրակացնել, որ ճարտարապետության զարգացումը կանգ առավ և Սպահանի ոճը ճանաչված վերջին ոճն է [12, էջ99-101]:

Դուկո. Փիրնիան այն կարծիքին է, որ Սպահանի ոճից հետո ճարտարապետությունը չի դադարել զարգանալ և այն շարունակվել է Թեհրանի ոճի մեջ:

Այսպիսով, Սպահանի ոճային յուրահատկությունները կարելի է դասակարգել ըստ հետևյալ հատկանիշների.

1. շենքի ճակատային հատվածը պատի հիմնական կառույցից առանձին էր կառուցվում: Այնինչ, դրանից առաջ միատեղ էին կառուցվում:

2. փայտյա շինանյութի օգտագործումով ի հայտ եկան հարթ ծածկանյութեր:

3. այս շրջանում է հայտնագործվել գունավոր ջնարակը, և դրանով պատրաստված յոթ գույնից հախճաասալերով զարդարվում էին շենքերի արտաքին երեսապատումը: (Բառիս բուն իմաստով՝ յոթ գույներով հախճաասալը պատրաստում էին յոթ գույներով):

4. Սպահանի ոճի գլխավոր յուրահատկություններից են համարվում վիթխարի բացվածքները և ապակու լայն կիրառությունը:

5. Սպահանի շինարվեստի կարևոր մեկ այլ առանձնահատկությունը հայելու օգտագործումը կամ հայելագործությունն է՝ «այենե-բոռին»: Հայելին հատվում էր երկրաչափական զանազան ձևերով, ապա, դրանց վերադասավորելով ու իրար կցելով, արդյունքում երկրաչափական շքեղ ձևեր էին ստանում:

6. գույնի ու նկարչության կիրառությունը (եվրոպական ոճի պես) ներքին երեսապատման ու հարդարման գործում, հեղաշրջեց Սպահանի ճարտարապետական ոճը:

7. տարածև ու տարատեսակ աղյուսների օգտագործումը ևս Սպահանի ոճի մեջ դերակատար գործոններից է եղել:

8. շենքերի ընդհանուր հատակագիծը քառանկյունու պես պարզ ձևեր է ունեցել՝ բաժանման պարզ գծերով: Շենքերի մեծ մասը, ամբողջությամբ, արտաքինով սիմետրիկ

են: Իհարկե, շենքեր ևս կան, որ արտաքնապես սիմետրիկ, սակայն հատակագծով՝ ասիմետրիկ են և տարբեր պլաններ են ունեցել:

9. շենքերի պարզեցմանը զուգընթաց՝ քաղաքային դասավորությանը ավելի մեծ ուշադրություն դարձվեց, որը հակված է երկրաչափական բարդ նմուշներին:

Հարկ է արձանագրել, որ Զայանդեռուդ գետը քաղաքը բաժանում էր երկու մասի, որի հարավային հատվածը կոչվում է Նոր Զուղա [25, էջ 265]: (նկ. 8) Հինգ պատմական կամուրջներ իրար էին միացնում քաղաքի հյուսիսային ու հարավային մասերը, որոնց վերաբերյալ մանրամասներ ենք բերում ստորև:

Կամուրջներից մեկը՝ *Փոլե Մարենան (Մարենան Կամուրջ)*, հայտնի է նաև Սարֆարազ անունով: Հիշատակություն կա, որ այս կամուրջը կառուցվել է Սեֆյան դարաշրջանում Սուլեյման թագավորի օրոք՝ Խոջա Պետրոս Վելիջանիի որդու կողմից: Նա, իր հոր մահվանից հետո՝ 1636 թվականին, տեղի քաղաքապետ է նշանակվում: Նա Սարֆարազ պատվանվանն է արժանանում, և այս կամուրջը հենց այդ անունով է հայտնի դարձել: (նկ.9)

Կարևոր է նշել, որ այս կառույցը մի քանի անգամ վերանորոգվել և նրա մի մասը վերակառուցվել է: Մարենան կամուրջը, որպես ժառանգություն, պահպանվել է Սեֆյան շրջանից և այսօր ևս կանգուն է Մոթահարի պողոտայի, Փոլ Ֆելեզիի (Ֆելեզի Կամուրջ) և Վահիդի միջև: Կամրջի իսկական անունը Մեհրբին է եղել, որը ծագել է Ավեստայից: Այսօր այդ կամուրջը 70 կամար ունի, այնինչ անցյալում նրանք ավելին են եղել:

Հաջորդը *Սի-օ-Սե Փոլ* կամուրջն է, որը հայտնի է նաև Շահ Աբաս, Ալլահվերդի Խան և Զոլֆա անուններով: (նկ. 10) Կամրջի լայնքը 140 մ, իսկ երկարությունը՝ 300 մ է և ժառանգություն է մնացել Սեֆյան Շահ Աբասի շրջանից: Այս կամուրջը Զհարբադը միացնում է Հազար-Ջարիբին: Կամրջի շինանյութը եղել է աղյուսը, քարը և շաղախը:

Կարևոր է նշել, որ Սի-օ-Սե Փոլը Զայանդեռուդի վրա կառուցված ամենաերկար կամուրջն է, որի միջին մասը նախատեսված է հեծյալների, իսկ կողքի ծածկված հատվածը՝ հետիոտն անցորդների համար [64], [56]:

Մյուսը՝ *Փոլե Զուի (Զուի Կամուրջ)* կամուրջն է. Զուի անունը տեղաբնիկ ժողովուրդը Զոբի է արտասանում: Այս կամուրջը կոչվել է նաև Սաադաթ-Աբադ, Հաֆթ-Դասթ և Փարչա: (նկ. 11) Կամրջի լայնությունը 6 մ, իսկ երկարությունը՝ 147մ է: Այն կառուցվել է Սեֆյան շրջանում՝ Շահ Աբաս Բ թագավորի օրոք և իրար է միացրել հյուսիսի և հարավի

պալատների այգիները: Այդ կառույցը պալատին է պատկանել: Անցյալում այս կամրջի երկու կողմերում գոյություն են ունեցել երկու ապարանքներ, ինչպես նաև այլ շինություններ, որոնք Ղաջարյան Նասերեդդին շահի ժամանակ ավերվել են: Այս կամրջի շինվածքում նախատեսված են եղել երկու վեցանկյունի սենյակներ, որոնք հարմարեցված են եղել թագավորի ընդունելությունների համար:

Ուշարժան է *Փոլե Խաջու (Խաջու Կամուրջ)* կամուրջը: «Խաջու» անվանումն ստացվել է «Խաջե» բառից, որը պատվավոր կոչում է եղել Սեֆյան շրջանում: (նկ. 12) Ներկայումս այս կամուրջը գտնվում է Քամալ Իսմայիլի պողոտայի արևելյան և Խաջու պողոտայի հարավային վերջնամասում: Այս կամրջի լայնությունը 12 մ, իսկ երկարությունը՝ 132/5 մ է եղել: Շինության հիմքը վերագրվում է Թեմուրյան դարաշրջանի վերջերին, և ժամանակին այդ կամուրջը հայտնի է եղել Փոլե Հասան Բեգ անունով (Հասան Բեգի կամուրջ): Ամեն դեպքում, այդ կամուրջը իր վերջնական ձևն ստացել է Սեֆյան դարաշրջանում՝ Շահ Աբաս Բ թագավորի օրոք: Այդ կամրջի միջնամասում հատուկ տեղ է նախատեսվել թագավորի հանգստի համար, որը կոչվում է Բիգլար Բեյգի: Այդ վայրը լի է զարդարանքներով: Այս կամուրջը ոչ միայն որպես երթուղի է ծառայել՝ անցուդարձի համար, այլև մի վայր է եղել, որ նախատեսված էր թագավորի և խնջույքների համար: Ի վերջո, այդ կամուրջը գետի ջրի մակերեսի բարձրության կարգավորման դերը ևս ունեցել է: Այդ կամրջի կամարների թիվը՝ 21, 24, 26 և 28 են արձանագրվել:

Իհարկե, հնարավոր է, որ դրանցից որոշները ծածկված կամ թե թաղված լինեն հողի տակ: Փոլե Խաջու կամուրջը երկհարկանի կառույց է: Առաջին հարկը քայլելու համար նախատեսված ուղին է՝ վարպետորեն երեսապատված է յոթներանգ, գեղեցիկ հախճաասալերով՝ յուրաքանչյուր շրջանակավոր հատվածը տարբեր ձևով: Այդ անցուղին գտնվում է ջրի մակերեսին մոտ: Տեղադրված 11 քարե աստիճանները հնարավոր են դարձնում, որ մարդիկ իջնեն գետափ կամ նստելով նրանց վրա՝ հիանան տեղի գեղեցիկ տեսադաշտով: Երեկոյան ժամերին ու աշխատանքից ազատ օրերին այս կամրջի վրա մեծ բազմություն է հավաքվում:

Եվ այսպես, վերջինը *Փոլե Շահրեստրան (Շահրեստրան կամուրջ)* կամուրջն է, որն անցյալում Զասար-Հոսեյն և Զեյ ևս կոչվել է: (նկ. 13) Շահրեստան կամուրջի լայնությունը 4,25մ է, իսկ երկարությունը՝ 105մ է: Ոմանք այն կարծիքին են, որ այս կամուրջը

պատկանում է Սասանյան ժամանակաշրջանին և վերանորոգման է ենթարկվել՝ Սելջուկյանների և Դելլամյանների օրոք: Ամեն դեպքում, սա Զայանդեռուդի ամենահին կամուրջն է: Անցյալում այս կամուրջը գտնվել է Սպահանից չորս կիլոմետր հեռավորության վրա, սակայն ներկայում այն քաղաքի մեջ է:

Քաղաքի պատմական հյուսվածքը միաձուլվել է եղել և թաղամասերը սերտ հարաբերություն են ունեցել [1, էջ 65]: Փոխադրական ժամանակակից միջոցների հայտնվելու հետևանքով փոփոխման ենթարկվեցին ճանապարհների չափսերը, որով վնասվեց պատմական հյուսվածքը և քաղաքի թաղամասերի միջև տարածություն առաջացավ:

Մոդեռնիզմի զարգացումով, մեքենաներն ու ծանր փոխադրամիջոցները Սպահանում սկսեցին երթևեկել: Անցյալից մնացած կամուրջները այլևս անկարող էին այդ նոր փոխադրամիջոցներին դիմանալ: Այս խնդրի լուծման համար զանազան ելքեր առաջարկվեցին: Առաջին գաղափարն այն էր, որ Մարենան կամրջից օգտվեն ավտոմեքենաների երթևեկության համար: Սակայն այդ միտքը հարմար չէր, քանի որ Մարենան պատմական կամուրջը խարխուլ էր ու ժամանակ առ ժամանակ նրա որոշ մասերը փլվում էին: Երկրորդ առաջարկությունն այն էր, որ ուղղակիորեն անցնել Զայանդեռուդը, այն ժամանակահատվածում, որ այն ցամաքած ու անջուր է, սակայն այս դեպքում ևս չէր կարելի մշտական երթուղի ունենալ, և այն կարող էր միայն ժամանակավորապես բավարարել ժողովրդի կարիքը:

Աշխատության այս բաժնում տիտարկել ենք նաև *Նոր Զուղայի թաղամասերը*: Հայտնի է, որ Նոր Զուղայի առաջին մասը հիմնադրվել է 1606 թվականին՝ Շահ Աբաս առաջինի օրոք: Հին Զուղայից գաղթած ժողովրդի կողմից հիմնադրվել է հինգ թաղամաս՝ Մեծ Մեյդան, Փոքր Մեյդան, Հակոբջան կամ Յաղութջան կամ Հասիրբաֆան (խսիրագործների), Չհարսուղ և Ղարագել:

Նոր Զուղան Շահ Աբաս Բ-ի թագավորության տարիներին ավելի ընդարձակվեց: Քաղաքին ավելացավ ևս երեք թաղամաս՝ Քարակոփների (Քարտաշների, պրս.՝ Սանգթարաշիա) թաղը, որի բնակչության մեծ մասը Սպահանի միջից ու Շամսաբադ թաղից էին եկել: Երևանցիների (Իրավանիհա) և Թավրիզեցիների (Թաբրիզիհա) երկու թաղերը կոչվել էին նրանց բնակչության ելակետ հանդիսացած վայրերի անուններով: Քաղաքի կառույցը կարելի է երկու մասի բաժանել՝ հին և նոր:

Հին հատվածում՝ արևելքից արևմուտք, ձգված էր Նազար փողոցը (Խոջա Նազարի անունից ստացած), որի երկու ծայրերին դարպասներ էին տեղադրել և գիշերները փակում էին: Արևելյան դարպասը կոչվում էր Շահիրիմանյան, իսկ արևմտյանը՝ Սարֆարազյան: Այս երկու դարպասները և քաղաքի բուրգ-աշտարակները փլվեցին ու վերացան Փահլևիների իշխանության օրոք՝ 1935 թվականին, և դարձյալ Ջուղան քաղաքային երթևեկության ցանցի շնորհիվ ավելի բարգավաճեց:

Արևելքից արևմուտք ձգվող՝ Նազար, և հարավից հյուսիս ձգվող՝ Հաքիմ Նեզամի պողոտաներն, իրար հատելով, մի խաչմերուկ էին առաջացնում, որը Նոր Ջուղան չորս մասի էր բաժանում: (նկ.14) Այս ընթացքում Ջայանդեռուդի մերձակա ապարանքները ավերվեցին և այդ հողամասերը հողագործությանը հատկացվեցին:

Ներկայիս Ջուլֆա կոչվող թաղը սկսվում է համանուն մի հրապարակից, որը գտնվում է Մեծ մեյդան թաղամասում: Ջուղայի նոր թաղամասերն են՝ Մեծ Մեյդան, Փոքր Մեյդան, Չահարսու, Հակոբջան կամ Հասիրբաֆան, Ղարագեյ, Քոչար կամ Սանգթարաշիա (քարտաշներ), Թաբրիզիհա (թավրիզեցիներ), Իրավանիհա (երևանցիներ) (նկ. 15), որոնց ընդհանուր նկարագիրը բերում ենք ստորև[59]:

Եվ այսպես.

Մեծ Մեյդանը, որի բնակիչների մեծամասնությունը Աբգարյան գերդաստանից են եղել: Այս թաղամասում են գտնվում Ս.Ամենափրկիչ Վանքը, Ս. Բեթղեհեմ, Ս. Մարիամ, Ս. Էջմիածին, Ս. Հայկյան Հայրենասիրական եկեղեցիները: 1851 թվականին՝ խալիֆայի հրամանով անցկացրած մարդահամարի համաձայն, այդ ժամանակ 74 ապարանք կազմող 391 հոգանոց համայնքից 200-ը իգական, իսկ 191-ը՝ արական սեռի են պատկանել:

Փոքր Մեյդանը, որի բնակչության մեծամասնությունը գինեգործությամբ էր զբաղվում, ուստի այս թաղը հայտնի է եղել նաև *Շիրախանա* անունով: Ս.Գրիգոր եկեղեցին այստեղ է գտնվում: Ըստ 1851 թվականին կատարված վիճակագրական տվյալների՝ բնակչության ընդհանուր թվաքանակը 203 հոգի՝ 28 ապարանք, 101-ը արական սեռի և 102-ը իգական սեռի են պատկանել:

Չահարսուն, որի բնակչության մեծամասնությունը արհեստավորներ և փոքրաթիվ վաճառականներ էին: Ս. Հովհաննես Մկրտիչ եկեղեցին այստեղ է գտնվել: 1851 թվականին կատարված վիճակագրական տվյալների համաձայն, այս թաղամասի

բնակչության ընդհանուր թվաքանակը 410 հոգի՝ 67 ապարանք, 177-ը՝ արական սեռի և 233-ը իգական սեռի են պատկանել:

Հակորջանը, որը գտնվում էր Չահարսու թաղամասի հյուսիսային մասում և մի դարպասով կամ պարսկերենով՝ *դարվազե*ով կապվում էր նրան: Այս թաղը հայտնի է եղել նաև Հասիրբաֆան (խսիրագործների) թաղ անունով: Այս թաղի վարպետների կառուցած ապարանքները ավերվել և նրանց հողամասերը հողագործությանն են հատկացվել: Ս.Ստեփանոս եկեղեցին և Ամենափրկիչ դպրոցը այս թաղում էին գտնվում: 1851 թվականի վիճակագրության համաձայն, այս թաղամասի բնակչության ընդհանուր թվաքանակը 179 հոգի՝ 34 ապարանք, 83-ը՝ արական և 96-ը իգական սեռի են պատկանել:

Ղարագետը Նոր Զուղայի ամենափոքր թաղամասն է: Աղքատիկ ապարանքների բնակիչների մեծ մասը գինու վաճառականներ էին: Այս թաղում էր գտնվում Ս. Նիկոլ Գուշիրաբաթ եկեղեցին, որն իր զուսպ ու համեստ կառույցով համահունչ էր շրջապատող միջավայրին ու խղճով ապարանքներին: 1851 թվականի վիճակագրական տվյալների համաձայն, այդ թաղի բնակչության ընդհանուր թվաքանակը 120 հոգի՝ 20 ապարանք, 68-ը՝ արական և 52-ը իգական սեռի են պատկանել:

Քոչար թաղամասը հայտնի էր նաև Սանգթարաշան անունով (քանի որ վերջինիս բնակիչների մեծամասնությունը քարտաշներ՝ պարսկերեն՝ *սանգթարաշներ* էին): Անցյալում կրել է նաև Գաբրաբադ անունը, քանի որ այնտեղ բնակվել են զրադաշտականները: Այս թաղում է գտնվել Ս. Ներսես կամ Ս. Ավրիանցի եկեղեցին, և նրան մոտ գտնվող Դոմինիկյան մենաստանը: 1851-ի վիճակագրական տվյալների համաձայն, այս թաղում տեղակայված են եղել 35 ապարանք՝ կազմած 229 մարդ, որոնցից 102-ը արական և 35-ը՝ իգական սեռի են պատկանել:

Եվ վերջապես Թաքրիզհիան (Դավրեժ)՝ Նոր Զուղայի կարևորագույն այս թաղամասը, ձևագոյացել է Դաշտ և Թավրիզեցիների թաղերի միացումից: Այստեղ է գտնվում Ս. Լուսավորիչ եկեղեցին, որը ներկայումս հայտնի է Ս. Մինաս եկեղեցի անունով: 1851-ի վիճակագրության համաձայն, այս թաղում եղել են 121 ապարանք, 714 մարդ՝ 371-ը արական և 423-ը իգական սեռի պատկանող:

Հետաքրքրական է նաև *շրջապատող միջավայրի ճարտարապետության ուսումնասիրությունը*: Հողատարածքը ձևով տրապեցիա է: Բակի կենտրոնում

կառուցված է շենքը, որով բակը՝ հյուսիսային ու հարավային, երկու մասերի է բաժանվել: Հյուսիսային բակում բացվող մուտքը Ղաջարյան շրջանի ճարտարապետական ոճով էր կառուցված և վերջին տարիներին այն վերացվեց: Հարավային բակը կցված է կաթուղի եկեղեցուն:

Հատակագիծը: Եռհարկանի շենքն ունի նաև նկուղ, ուր օգտագործված է առաստաղի «թաղե ահանգ» կառուցման ձևը: Քանի որ դպրոցը գիշերօթիկ էր, նրանում նախատեսված են եղել զանազան բաժիններ՝ գրադարան, դասասենյակներ, ննջասենյակներ, ամֆիթատրոն և այլն: Ստորին՝ ցոկոլային հարկում կա 14 սենյակ և չորս հարակից տարածություն: Առաջին հարկը կազմված է 10 սենյակից և հինգ հարակից տարածությունից:

Ճակատը և կտրվածքը: Ճակատը սիմետրիկ է և շենքը շրջապատող պատշգամբի առաստաղը հենված է 16 հենասյունի վրա: Շենքի արտաքին երեսապատումը կատարվել է դարմանախառն կրով: Ընդգծված է երկու գույնի օգտագործումը. դեղինը՝ միջնորմերի, իսկ կարմիրը՝ մասերի համար: Գլխավոր մուտքը տեղադրված է շենքի կենտրոնում, որտեղ դեղին գույնը ավելի լայն է, քան մյուս մասերը, և աչքի է ընկնում, իսկ գլխավոր մուտքի համար տեղադրված դուռը պարզ, կամարածև, կիսակլոր է: Կենտրոնական այս հատվածի երկու կողմերում 6 բաժանմունք է, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա տեղադրված են լուսամուտներ՝ նման գլխավոր մուտքի լուսամուտներին, բայց՝ ավելի փոքր չափերով և շրջանակված: Այս լուսամուտների տեղադրման շարվածքն այնպիսին է, որ երկու սյուների արանքում երկու լուսամուտ է բացվում:

Առաջին գլխի եզրակացություններ.

1. Նոր Զուղայի կառուցապատումը պարսկական առանձնահատկություններ ունի.
2. Քաղաքում տեղական շենքերի ձևի հետ միասին կան նաև հայկականին բնորոշ, առանձնահատուկ շենքեր և 20 - ից ավելի եկեղեցիներ:
3. Եկեղեցիների ճակատը հայկական տվյալ համայնքի կոլորիտն ունի, որ միահյուսում է հայկական և պարսկական ճարտարապետության առանձնահատկությունները:
4. Նոր Զուղա քաղաքում եղած համայնքների մեջ գերակշռողը XVII դ. հայկականն է: Նույնիսկ կարելի է ասել, որ այն հայկական տիպիկ գաղթավայր է:

5. Նոր Զուղա քաղաքը, իր համայնքային եկեղեցիներով, բաժանվել է ծխական թաղամասերի և այդ թաղամասերում եղել են համապատասխան ապարանքներ, որոնք պատկանել են իշխանավորներին:

6. Այդ ապարանքները, մասամբ, պահպանվել են և մասամբ՝ չկան:

Ճիշտ չի լինի, եթե Նոր Զուղայի անզուգական ճարտարապետությունը միայն հայերի թողած ժառանգությունը համարենք, քանի որ, թեև այդ շրջանի բնակչության մեծամասնությունը հայեր են եղել, բայց և այնպես, նրանց կողքին ապրել ու ստեղծագործել են այլ ազգությունների ներկայացուցիչներ ևս: Ակնհայտ է, որ Նոր Զուղայի ճարտարապետությունն ստեղծվել է այդ զանազան ազգերի մասնակցությամբ [55]:

Իհարկե, սխալ կլինենք նաև, եթե անգամ այդ բացառիկ ճարտարապետությունը միայն մի փոքրամասնության ժառանգությունը համարենք, քանի որ Նոր Զուղան զարգացել ու բարգավաճել է՝ որպես Սպահան քաղաքի մի մասը և այդ ապարանքները Սեֆյան շրջանից մնացած ու պահպանված գրեթե միակ ապարանքներն են: Իհարկե, ճիշտ չի լինի համարել, որ Նոր Զուղայի անզուգական ճարտարապետությունը միայն Սեֆյան դարաշրջանի ժառանգությունն է:

Անշուշտ, Նոր Զուղան պատմական արժեք ներկայացնող մի քաղաք է, իսկ ժամանակակից կառուցապատումները շրջափակում են նրա պատմական ու հին թաղերը այնպես, որ այսօր Նոր Զուղան կարելի է տեսնել, որպես միասնական մի ամբողջություն, որի բոլոր մասերը կապված են իրար և արժեքավոր պատմական կառույց են ստեղծել:

Այսպիսով, Նոր Զուղան յուրահատուկ մի շրջան է, ուր ապրած տարբեր ազգերի համակեցության արդյունքում ստեղծվել է ճարտարապետական մի նոր ոճ: Այդ ոճով կառուցված շինությունների առավել ճանաչման, ինչպես նաև՝ այդ քաղաքամասում կատարվող ներկայիս կառուցապատման խնդիրները լուծելու նպատակով, անհրաժեշտ է Նոր Զուղայի բնակարանային շենքերի կառուցվածքը մանրազնին ուսումնասիրության ենթարկել:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ
ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՓԱՍՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նոր Զուղայի պատմական հյուսվածքի ուսումնասիրությունը հնարավոր է դառնում ժամանակի զբոսաշրջիկ ճանապարհորդների հուշագրությունների և հուշանոթերի, ինչպես նաև վերջին ժամանակներում պատրաստված նկարների միջոցով: Այս համատեքստում ուշարժան են նաև Սմբատ Կյուրեղյանի ստեղծած պատկերները, որոնք արժեքավոր նյութ են տրամադրում մեր ուսումնասիրության համար:

Այսպիսով, Նոր Զուղայի կարևորագույն հուշարձանները ապարանքներն են, որոնք մեզ հասել են ավերված, կիսաավեր և կանգուն վիճակում, որոնք ներկայացնում ենք հաջորդիվ:

2.1.Ավերված ապարանքները.

Այսօր Նոր Զուղայում գոյություն ունեցող և վերաօգտագործման ենթարկված ապարանքները մեծ հարստություն են համարվում: Սակայն, նկատելի է, որ Նոր Զուղայում կան նաև ավերված ապարանքներ և, նույնիսկ այնպիսիները, որոնք վերացել են: Սա չի նշանակում, որ նրանք հոգատարությունից զուրկ են եղել: Ներկայիս բոլոր ապարանքները պահպանվում են պարսկական պետության կողմից, ուղղակի ավերված ապարանքները ժամանակի տնտեսական իրավիճակի արդյունք են և ունեն իրենց պատճառները: Վերջին հանգամանքի անդրադարձը նույնպես փաստագրության խնդիր է, որ կատարվել է ներքոհիշյալ տողերում: Փաստորեն, խնդրո առարկա ապարանքների փլուզման պատճառները հետևյալներն են.

Ապարանքների փլուզման պատճառները.

1- Պատմական ապարանքները պահպանելու համար անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ վնասված մասերը վերանորոգել ու բարեկարգել: Այս նպատակով պետք է օգտագործել միևնույն կոնստրուկտիվ տեխնիկաներն ու շինանյութերը, որոնք նախապես կիրառվել են շենքում: Գուցե այսօր դա հնարավոր չլինի և անցյալում կիրառված ձևերը կամ գործածված շինանյութը մեր տրամադրության տակ չլինեն:

2- Տան սեփականատերը հաճախ չունի բավարար նյութական միջոցներ ու հնարավորություններ, որով կկարողանա պատմական արժեք ներկայացնող իր հին ապարանքը պահպանել այնպես, ինչպես անցյալում է եղել: Մյուս կողմից, երկրի իրավական համակարգում առկա որոշակի սահմանափակող կանոնների բերումով, նմանատիպ ապարանքների առք ու վաճառքը՝ իր իսկական փոխարժեքով, անհնար է դարձել: Երբ ոչ կարող են շենքը պաշտպանել հնարավոր վնասվածքից և, կամ վերանորոգել, և ոչ էլ՝ վաճառել այն, արդյունքում շենքը աստիճանաբար սկսում է փտել, քայքայվել ու ավերվել: Այս կարգի շենքերը, ժամանակի ընթացքում, ըստ կրած վնասվածքի, աստիճանաբար զրկվում են պատմական արժեքից և վերածվում ավերակույտի՝ դառնալով քաղաքի տգեղ տեսարաններից մեկը:

3- Անցյալում քաղաքի ճարտարապետական մասնատումները և սահմանների ճշտումը կատարվում էր տեղում ապրող ժողովրդի միջոցով, իսկ փողոցները հարմար էին երիվարով երթևեկելու համար: Սակայն ժամանակակից քաղաքներում երթուղիները կառուցվում են նոր փոխադրական համակարգին համապատասխան՝ առավել լայն ու երկար, իրար կապակցված: Ճանապարհային ցանցի այսպիսի ընդլայնումն ու փոփոխումը և նրա ազդեցությունը քաղաքաշինության ու նրա սահմանազատումների վրա, պատճառ է դառնում, որ բազմաթիվ շենքեր, այդ թվում՝ նաև պատմական ապարանքներ քանդվեն ու ոչնչացվեն:

4- Տան շրջակա միջավայրն ու պայմանները, անցյալի համեմատ, փոփոխվել են: Տեղի կրած փոփոխությունների համաձայն՝ շենքը ևս պարտադիր պիտի փոփոխություններ կրի [62]:

Ժամանակի ընթացքում բնակելի շենքերը փոփոխություններ են կրել՝ կրճատումների կամ հավելումների ձևով, որով պատմական վաղեմություն ունեցող այդ ապարանքները կորցրել են սկզբնական՝ Սեֆյան ժամանակաշրջանի իսկական կառուցվածքը: Երբեմն այդ փոփոխություններն այնքան մեծ են, որ սույն ուսումնասիրության մեջ խիստ դժվար է վերականգնել այդ սկզբնապատկերը: Իհարկե, պետք է նշել, որ այդ ավելացված բաժինները ևս պատմական ու ճարտարապետական արժեք ունեն:

Ներկայիս ճարտարապետական նվաճումները նորահայտ գաղափարներ չեն, այլև որոշակի ժամանակամիջոցում տեղի ունեցած մորֆոլոգիական փոփոխությունների ու զարգացումների մի մասն են կազմում:

Անդրադառնանք ավերված ապարանքների օրինակներին.

1. Մարիամ Հախնազարյան և Էռնեստ Հոլցերի ապարանքը.

Էռնեստ Հոլցերը (1835-1911) գերմանացի ինժեներ ու լուսանկարիչ էր, ով 1863թ. Իրան գործուղվեց հեռագրատուն հիմնելու և շահագործման հանձնելու նպատակով: Նա ամուսնացավ ջուղայեցի մի աղջկա՝ Մարիամ Հախնազարի հետ (1850թ. հոկտեմբերի 12, 1920) և իր կյանքի մնացյալ մասը Իրանում անցկացրեց և, վախճանվելով, հայոց գերեզմանատանը հողին հանձնվեց: Հոլցերն իր կյանքը երկու տարբեր ապարանքներում անցկացրեց, որոնցից մեկը մինչև վերջերս կանգուն էր մնացել ներկա Խաղանի պողոտայի, «Թելեգռամխանե» (հեռագրիչների), փողոցում, Հովհաննեսի

ապարանքի հարևանությամբ: Նա 11 զավակ ունեցավ, որոնցից միայն երեքը՝ Մարտան, Կարոլինան և Էլիզան ողջ մնացին: Էռնեստ Հոլցերի մահից հետո նրա ժառանգությունը Կարոլինային փոխանցվեց, ով 1903 թ. հոկտեմբերին ամուսնացավ Իսկանդար Խան Դավիդխանյանի հետ: Նա ևս երկու դուստր ունեցավ՝ Ռիկուլետա (Rikuleta) և Հիլդեգարդ (Hildegard) անուններով: Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ Ռիկուլետան ամուսնացավ մի գերմանացու հետ, և գրեթե մեկ դար անց նրանց տան նկուղում պատահականորեն հայտնաբերվեց Էռնեստ Հոլցերի լուսանկարների ապակյա նեգատիվները՝ հենց նրա թոռան միջոցով: Այդ նկարներում բազմաթիվ պատկերներ կան Նոր Զուլայի՝ այն ժամանակաշրջանի քաղաքի տեսարաններից, որոնք մեզ են հասել Էռնեստ Հոլցերի տնից ու այգուց, ինչպես և՛ ընտանիքի անդամներից, որոնց անդրադարձել ենք ստորև: (նկ.16)

Հոլցերի ապարանքի լուսանկարները համեմատելով, պարզվում է, որ վերջինս ինչ-որ ժամանակ վերանորոգվել ու վերակառուցվել է: Այդ ժամանակամիջոցում շենքի երրորդ հարկն է ավելացել և պատշգամբները հովանոցներով են ծածկվել, որոնց պահելու համար սյուներից են օգտվել, իսկ երկհարկանի շենքի մուտքի մասում՝ երկու սյուն է կանգնեցվել [53], [65]:

Ապարանքը կառուցված է այգու մեջ՝ «քուշք»-ի՝ ապարանքի պես, և նրան հասնող ուղիները անցնում են կենտրոնական առանցքի կողքերով:

Ցուկուլային հարկ. շենքի չորս կողմերում ու միջին մասում գտնվում է մուտքի տարածքը: Այս տարածքների հյուրընկալության տպավորությունը առավել շեշտելու համար, նրանք մի քիչ ետ են քաշված: Շենքի չորս անկյուններում սենյակներ կան, որոնց լուսամուտները դեպի բակ են բացվում: Առաջին հարկ. կենտրոնում ընդունելության դահլիճն է գտնվում, որի չորս կողմերում երեք բացվածք կա: Պատշգամբը շրջապատում է ողջ դահլիճը: Երկրորդ հարկ. ինչպես նշեցինք՝ այս հարկը ավելի ուշ է ավելացել շինությանը: Այն ամբողջությամբ նստած է իսկական շենքի վրա և բարձրությամբ ևս նույնն է, ինչ որ մյուս երկու հարկերը: Այս տարածությունը հինգ բացվածք ունի՝ չորս ուղղությամբ: Այս բացվածքների թիվը, բարձրանալու շնորհիվ՝ ավելացված մասը ավելի թեթև ու թափանցիկ է դառնում:

Շենքի ճակատը չորս կողմերից նույնն է: Նրանք տարբերվում են միայն ստորին և առաջին հարկերի լուսամուտների քանակով ու ձևով: Շենքի ընդանուր բարձրությունը

նկատի առնելով, յուրաքանչյուր հարկ, մասամբ, նահանջով է կառուցված, որով, նրանց իրար վրա շարվելու արդյունքում, ընդհանուր շենքը եռանկյունու ձև է ստացել: Այս ձևը, կառուցում ուժերի բաշխման առումով, լավագույն վիճակն է:

2. Վրթանես Աբգարի ապարանքը.

Վրթանես Աբգարի ապարանքը Սեֆյան շրջանին պատկանող պատմական ժառանգություն է համարվում: Այս ապարանքը գտնվել է Սուրբ Մարիամ եկեղեցու հարավում, Մեյդանե Բոզորգ (Մեծ Հրապարակ) թաղամասում: Այս շենքի հարդարանքը երբեք ավարտին չհասավ և կիսատ վիճակում մնաց: Հենց այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ այն ժամանակ, նախ՝ իսկական շենքը ամբողջությամբ կառուցվում էր, և դրանից հետո միայն, զարդարանքների գործը առանձին կատարվում: (նկ.17, 18, 19) 2006 թ. կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն այս շենքը ավերվել ու վերացել է [13, էջ 293-308]:

Բակը երկու պարտեզ է ունեցել: Պարտեզների համար նախամուտքի միջավայրն ապահովելու նպատակով, շքամուտքը փողոցից ներս ընկած է կառուցված: Ապարանքին հասնելու երեք ճանապարհ են ունեցել՝ երկու կողմնային ճանապարհներ, որոնք բակի երկու կողմից էին անցնում, և մի գլխավոր ճանապարհ, որն անցնում էր կենտրոնից՝ գլխավոր առանցքի վրայով:

Շենքի կենտրոնում էր գտնվում խաչաձև դահլիճը, որը երկու հարկից էր բաղկացած: Դահլիճի կենտրոնական մասում կառուցված էր ոչ շատ բարձր գմբեթը, իսկ արևմտյան անկյունում՝ փոքրիկ մի ետնասենյակ: Այս դահլիճի երկու հակադիր կողմերում էին գտնվում սպասարկման սենյակները, որոնք «սե-դարիի» (եռադուռ) միջոցով կապվում էին դահլիճին: Սպասարկման սենյակները կառուցվել էին ընդունելության դահլիճի հորիզոնական առանցքագծի վրա՝ «թաղ-վա-թավիզա» շինությամբ ծածկված, իսկ այդ սենյակների վերջում՝ առանցքի ծայրամասերին, տեղադրված էր պատի օջախը: Ստորին՝ ցոկոլային հարկից, առաջին հարկ բարձրանալու համար նախատեսված էին երկու սանդուղքաշար: Առաջին սանդուղքը գտնվում էր սպասարկման արևմտյան սենյակում, իսկ երկրորդը՝ հասնում էր երկրորդ հարկ՝ բակին միացող պատշգամբի կողքին: Առաջին հարկի կառույցը նույնն էր, ինչ ստորին հարկինը, իսկ նրա երկու կիսահարկերից երևում էր դահլիճը:

Շենքը կարելի է երեք մասի բաժանել, սակայն բաժանարար միջնորմերի և սպասարկման սենյակների արտաքին պատերի տարածության համեմատությամբ, կարելի է ասել, որ այն հինգ մասի է բաժանվում: Շենքը երկհարկանի է, որի ցոկոլային հարկի բարձրությունը ավելի քիչ է, քան առաջին հարկինը: Մուտքերի բացվածքները ետ են ընկած, որպեսզի պատշգամբում «այվան»ը տեղավորվի:

Այս բաժանման մեջ շենքի շքամուտքը ամենամեծ տարածությունն է զբաղեցնում: Այս հատվածը առավել ընդգծելու նպատակով, հորիզոնի գիծը բարձրությամբ չնչին տարբերություն էր ստանում: Շքամուտքը երևում էր բարձրադիր կամարակապով, որը, բազմաթիվ մասերի բաժանվելով, լցվում էր թափանցիկ ու փայլուն տարրերով: Գմբեթը ևս երևում էր ճակատային մասից և կանգնած էր նրա վերին մասում՝ շենքի սիմետրիկ առանցքի վրա: Գլխավոր մուտքի երկու կողմերում ընկած էին բաժանարար պատերը, որոնց վրա երկու մեծ բացվածքները իրար վրա՝ երկու հարկերում էին գտնվում:

Սպասարկման մասը՝ ցոկոլային հարկում, երեք միաչափ դռներ ուներ և մի փոքրիկ լուսամուտ՝ վերևում, որոնք բացվում էին բակի վրա և միանում դիմացի «այվան»-ին: Ցոկոլային այս երկու սե-դարիները (եռադռները), ինչպես և վերևի լուսամուտը, նույնությամբ կրկնված են առաջին հարկում, և այս բոլորը մի կամարով շրջանակված էր:

Գմբեթը և նրա զարդանախշերը. Գմբեթի հարդարանքը անավարտ ու կիսատ է մնացել: Այս շենքի դիտարկումը շատ արժեքավոր է, քանի որ այնտեղ ակնհայտ երևում է գմբեթի զարդարման համար անցյալում կիրառվող մեթոդները: Ընդհանուր կազմությամբ, այս գմբեթի հարդարանքը նման է Ոսկանի ապարանքի գմբեթին: Գմբեթի զարդանախշերում բացակայում է ներկն ու նկարչությունը և նրա կենտրոնը, ուր հաճախ «թորանջ» էր տեղադրվում, դատարկ է: Զարդարման համար օգտագործվել է մոդարնասի տեսակը: Զարդարանքն սկսվել է «դոմ-դազով», որը վերածվել է երկու «սորբդանեի»: Այնուհետև շենքի անկյուններում «սե-քոնջ» (եռանկյունի տրոմպ) է դառնում և, այդպիսով, քառակուսի հատակագիծը շրջանաձև տեսք է ստանում: Մոդարնասը երեք «ղաթար-բանդի» (Գմբեթի ներքին զարդարանքում շարային կառույց, որը մոդարնասը մի քանի մասի է բաժանում) է ունեցել, որն ավարտվել է գմբեթի ծայրամասում:

Մուտքի վերնամասը զարդարվել է երկրաչափական ձևեր ստացած հախճաասալերով՝ «քաշի-քարիով»: Հախճաասալերով այս զարդանախշերը, իրենց հերթին,

տեղադրվել են ավելի մանր սալիկներով ստեղծված շրջանակներում: Յուրաքանչյուր կամարի վերին մասում «գերեհ-սագի» (աղյուսների երկրաչափական հատուկ շարվածքով ստեղծված հյուսվածք) է արվել, իսկ բազրիքների և պատուհանների համար «մոշաբբաք-քարիից» են օգտվել:

3. Աղա Քամալյանի ապարանքը.

Այս ապարանքը կառուցվել է Շահ Աբասի օրոք: Այն գտնվում էր Սուրբ Մարիամ եկեղեցու հարավում, Մեյդանե Բոզորգ (Մեծ Հրապարակ) թաղամասում: Այս ապարանքի այգու արևմտյան մասում առկա են միևնույն շրջանին պատկանող տան ավերակների մնացորդները: (նկ.20, 21) Այս ապարանքի մեջ օգտագործված «քալի-ազերի» կոչվող կամարը խիստ հազվագյուտ երևույթ է: Այս տեսակ կամարի գործածումը տարածված է եղել հատկապես մոնղոլների շրջանում: Այս ապարանքը այն սակավաթիվ ապարանքների խմբին է պատկանում, որոնց կառույցում առկա է եղել «բադ-գիրը» (օդամուղ բուրգ) [13, էջ 165-178]: 2006 թ. կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն այս ապարանքը փլվել է, և նրա տարածքում նոր շենքեր են կառուցվել:

Երկհարկանի, ուղղանկյունաձև, այս ապարանքը կառուցվել է մի այգու մեջ՝ «քուշք»ի ձևով, երկու մետր գետնից բարձր:

Հյուսիսային մասում գտնվող «այվանում» էր բացվում մուտքը, որը, մասամբ, նահանջած էր և նրա վերնամասի զարդարանքի համար «մոդարնասն» էր ընտրվել: Այս մուտքի բացվածքի վերջում տեղադրված են եղել երեք դռներ, որոնցից մեջտեղինը ավելի մեծ էր: Դռները բացվում էին կենտրոնական դահլիճի վրա, և երկու սպասարկման սենյակներ՝ նրա արևելյան ու արևմտյան մասում էին գտնվում: Դահլիճի մուտքի հակադիր կողմում և կենտրոնում կառուցվել էր «բադ-գիրը»: Երկու կողմնային սրահներ ևս գտնվել են «այվանի» երկու կողմերում, որոնք միացած են եղել գլխավոր ընդունելության դահլիճին և դեպի սպասարկման սենյակները ելք են ունեցել: Շենքի արևելյան կողմում կառուցված սպասարկման սենյակը խախտում էր շենքի ընդհանուր կառույցում տիրող համաչափության օրենքը: Այս սենյակից կարելի էր ետնասենյակ մտնել, և այսպես՝ շղթայաբար, իրար մեջ էին բացվում շենքի ողջ տարածությունները, և վերջում ետնասենյակը բացվում էր՝ գլխավոր դահլիճին միացած մի այլ սենյակի մեջ: Մյուս կողմից, շենքի արևմտյան կողմում գտնվող սպասարկման սենյակից,

աստիճաններով կարելի էր կտուր բարձրանալ: Շենքի ծածկի համար օգտագործվել էր «թաղ-վա-թավիզե» բարդ կառույցը:

Շենքը՝ ճակատին նայելով, երկհարկ էր, այնինչ, կառույցը մի հարկանի էր և ոչ մի երկրորդ հարկ էլ չկար:

Շենքի հյուսիսային ճակատը. հյուսիսային ճակատը սիմետրիկ էր: Այն երեք մասի էր բաժանվում: Շենքի սիմետրիկ առանցքի վրա՝ «այվանում», և մի կամարաձև շրջանակում էր գտնվում շքամուտքը: Այդ մասի վերջում երեք դռներ, իսկ յուրաքանչյուրի վերևում՝ մի պատուհան էր տեղադրվել՝ առաջին հարկում: Այս երեք դռներից ու նրանց վերևի պատուհաններից այն մեկը, որը կենտրոնում էր գտնվում և գլխավոր առանցքի վրա էր, ավելի մեծ էր, որպեսզի ցույց տային գլխավոր մուտքը: Շարունակության վրա և այդ առանցքի ուղղությամբ էր տեղադրված «բաղ-գիրը»: «այվանի» երկու կողմերում գտնվող կողմնային դահլիճներում ու սպասարկման սենյակներում ևս դռներն ու պատուհանները նույն ձևն են ունեցել, միայն թե այդ դուռ ու պատուհանները, բոլորը միաչափ են եղել: Շենքի արևելյան ու արևմտյան մասերը սիմետրիկ կառույց են ունեցել, սակայն բացվածքների ձևն ու տեսակը տարբեր են եղել և զուգաձևությունը չի պահպանվել:

Արևմտյան ճակատը. ճակատը երեք մասի էր բաժանվում: Միջին մասում էր գտնվում սպասարկման մասը, որի կենտրոնում զետեղված դուռը բակի վրա էր բացվում: Այդ դռան երկու կողմերում տեղադրված համաչափ շրջանակներում լուսամուտներ էին գտնվում: Դռան վերևում, առաջին հարկում, գտնվող երեք համաչափ լուսամուտները բացվում էին բակի վրա: Այդ լուսամուտների կողքին առկա էր մի այլ՝ ավելի փոքր լուսամուտ: Հարավային մասում զետեղված էին երկու ուղղանկյունաձև և դրանց վերևում՝ երկու կամարաձև շրջանակներ, իսկ առաջին հարկում՝ նեղլիկ մի պատուհան: Հյուսիսային մասում կային դռանը նմանվող չորս ուղղանկյունաձև և պատուհանի նմանվող չորս կամարաձև շրջանակներ: Նրանց վերևում՝ առաջին հարկում, կային «քալիլ-ազերի» կամարով շրջանակներ:

Արևելյան ճակատը. Այս ճակատը երեք մասի էր բաժանվում: Կենտրոնական մասում էր գտնվում սպասարկման բաժինը, որի մեջտեղում տեղադրված դուռը բացվում էր բակի վրա: Այս դռան երկու կողմերում երկու պատուհաններ են եղել, և առաջին հարկը զուրկ էր որևէ բացվածքից: Այս հատվածը մի կամարով շրջանակված էր: Հարավային

մասում կային դռան պես երեք, ուղղանկյունի ձևեր, և նրանց վերևում՝ պատուհանի պես երեք կամարի ձևեր, որոնք առաջին հարկում մի կամարի տակ էին առնվել: Հյուսիսային կողմում, ինչպես և արևմտյան մասում, աչքի են ընկնում դռան պես չորս ուղղանկյունաձև և պատուհանի պես չորս կամարաձև մասեր՝ նրանց վերևում, որոնք առաջին հարկում «քալիլ-ազերի» կամարով են շրջանակվել:

4. Ոսկանի ապարանքը.

Ոսկանի կամ Ոսայի ապարանքը, կառուցվել է 17-րդ դարում՝ Չհարսու թաղամասում, արևելյան փողոցի վրա, որը նրա անունով «Ոսկան» էր կոչվել (նկ.22, 23, 24): Ներկա դրությամբ և ըստ 2006թ. կատարված ուսումնասիրությունների, այդ առանձնաապարանքը ավերվել է և նրա տեղում երկու նոր շենքեր են կառուցվել: Անցյալում ապարանքը երկու մասի է բաժանված եղել՝ հյուսիսային ու հարավային, և շենքի կարևոր բաժինը հյուսիսային մասում էր գտնվում: Շենքը երկհարկանի է: Հարավային մասում բազմաթիվ սենյակներ կային [13, էջ 219-238]: Այս շենքի կառույցը օրինակ է ծառայում մյուս շենքերի կառուցման համար: Ներկայիս ավերված տան դիմաց՝ արևելյան մասում, ու հենց նույն փողոցի հարևանությամբ, գտնվում է մեկ այլ ապարանք, որը նույնպես Ոսկանի ընտանիքին է պատկանել: Հենց այս տանը պահպանվել է մի քարե արձանագրություն, որտեղ նշված է Ոսկանի ծննդյան թվականը՝ 1815թ. :

Անցյալում մի միջանցքով կարելի էր հասնել բակ, հետագայում՝ վերանորոգումների հետևանքով, այդ հին միջանցքը փակվեց մի «սե-դարի»-ով, որը բացվում էր դեպի բակը: Բակը ուղղանկյունաձև է եղել, որով երեք ճանապարհ է անցել, որոնցից գլխավորը ավելի լայն է եղել և մեջտեղից է անցել, իսկ կողմնային անցուղիները՝ բակի կողքերից են անցել: Բակի հատակը սալապատված է եղել (քարով է սալարկվել): Շենքը գետնից 35սմ բարձրության վրա է կառուցվել: Տան սենյակները կարելի էր մտնել բակով:

Շենքը երկու հարկից էր բաղկացած: Յուրաքանչյուր հարկում երեք բացվածքները բացվում էին դահլիճի մեջ և նրանց կողքին բարալիկ պատուհաններ էին տեղադրված: Դահլիճը ընկած էր արևելքից արևմուտք ուղղության վրա և խաչաձև էր: Դահլիճի դիմացի պատի մեջ վառարան՝ «օջախ» էր տեղադրված, որի շուրջը՝ պատի վրա, արձանագրություններին հատկացված վայրն էր: Գմբեթի տակ «մողարնաս» տեսակի զարդարանքներն են աչքի ընկնում: Դահլիճի կենտրոնական առանցքի վրա էին

կառուցվել քառակուսի ձևով և մի մեծ դռնով սպասարկման երկու սենյակները, որոնց ծածկի համար օգտագործվել էր «թաղ-վա-թավիզեն», և որոնք միանում էին դահլիճի երկու կողմերին: Այս սենյակների հարավային կողմի աստիճաններով կարելի էր երկրորդ հարկ բարձրանալ, որը ավելի բարձր տարածություն էր զբաղեցնում: Առաջին հարկի «ղլամ-գարդեշ» միջանցքից կարելի էր կենտրոնական դահլիճը տեսադաշտում ունենալ, որը երկու սենյակներն իրար էր կապում: Առաջին հարկի սենյակները ևս «այվանին» էին կապվում մի «սե-դարիով», որտեղից էլ կարելի էր բակը վերևից տեսնել: Այս «այվանները» երևում էին շենքի արտաքին կողմից ևս: Յուրաքանչյուր հարկում գտնվող սենյակների առաստաղները հարթ ու ցածր էին, այնինչ առաջին հարկի ծածկը բարձր ու կամարաձև էր:

Ճակատը հատակագծի պես սիմետրիկ ու երկհարկանի էր: Շենքի ճակատը՝ երեք մասի և բաժանարար միջնորմերի հետ, հինգ մասի էր բաժանվում: Շքամուտքը՝ կենտրոնում էր, որը զբաղեցնում էր ամենամեծ բաժինը: Գլխավոր առանցքի վրա էին գտնվում շքամուտքը՝ հարուստ զարդարանքներով, երեք համաչափ դռները և նրանց վերին՝ մեծ լուսամուտները: Այս բոլորը գտնվում էին եռաշերտ մի կամարում: Միևնույն առանցքի շարունակության վրա էր կառուցված գմբեթը, որը դրսից աչքի էր ընկնում: Բաժանարար միջնորմերը կողքից միանում էին ընդունելության դահլիճին: Յուրաքանչյուր հարկում՝ յուրաքանչյուր շրջանակում, փոքրիկ մի անցք էր բացված: Առաջին հարկում կամարակերպ ու «մոշաբբաք-քարի» երկու լուսամուտներ են եղել: Սպասարկման սենյակների բաժինը յուրաքանչյուր հարկում առանձին շրջանակված էր: Յուրաքանչյուր հարկում երեք համաչափ ու պարզ դռները ցածրադիր կամարով շրջանակված էին: Յուրաքանչյուր հարկի երեք դռների կառուցվածքը նույնությամբ կրկնվում էին առաջին հարկում, այն տարբերությամբ միայն, որ այդ դռները «մոշաբբաք-քարի» էին եղել, և երեքի վրա ևս բացված էր «մոշաբբաք-քարի» եղած և կամարակապ մի լուսամուտ: Առաջին հարկի բացվածքները նույնպես մուտքի կամարի պես մի կամարում էին շրջանակվել:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Գմբեթն ստեղծվում է քառակուսի հատակագիծը շրջանաձևի վերածելու արդյունքում: Զարդարանքն սկսվել է «դոմ-դազեով», որը վերածվել է երկու «սորբդանեի»: Ապա դահլիճի անկյուններում «սե-քոնջ» (եռանկյունի) է դառնում և, այդպիսով, թմբուկի տեղադրման հիմքը դրվում: Այս ապարանքը «Չեհել

Սոթունի» (քառասուն սյունով) պես զարդանախշված սյունաշար ուներ: Մյուս ապարանքների պես, այս ապարանքի մեջ աչքի էին ընկնում դռներն ու մեծ պատուհանները, որոնք «օրոսի» ձևով էին զարդարված: Այս տան պատերին եղած արձանգրությունները ներկայում պահպանվում են Ս. Ամենափրկիչ Վանքի թանգարանում [51], [69]: Ապարանքն ավերվել է 1970թ.:

5. Եսայու ապարանքը.

Գտնվել է Նոր Զուղայի Մեծ Մեյդանի թաղամասում, որտեղով այսօր Խաղանի պողոտան է անցնում: Դժբախտաբար, այս ապարանքը Հաքիմ Նեզամի պողոտայի կառուցման ժամանակ ամբողջությամբ ավերվել է: Շենքի արխիվային նյութերը դեռևս չեն բացահայտվել:

6. Ալո Խանի ապարանքը.

Գտնվել է Նոր Զուղայի Երևանցիների թաղում, Խաղանի պողոտայի վերջում: Ըստ պահպանված տեղեկությունների, այն նման է եղել «Չեհել Սոթունի» (քառասուն սյունով) անունով հայտնի պալատի հորինվածքին: Ուշագրավ են եղել տան դռների ու մեծ պատուհանների երեսակալների հարդարանքները, որոնք մշակված են եղել «օրոսի» կամ սպահանյան փայտակերտ վիտրաժային արվեստով : Այս տան պատերին եղած արձանգրությունները ներկայում պահպանվում են Ս.Ամենափրկիչ Վանքի թանգարանում (նկ.25): Տունն ավերվել է 1970թ.:

2.2. Պահպանված ապարանքները.

Սույն ուսումնասիրության համար ներկայիս կանգուն ապարանքները մեծ կարևորություն են վայելում: Այս ապարանքները անցյալի կենդանի վկաներն են, որոնց մենք կարող ենք այսօր տեսնել [48]: Այդ բնակելի շենքերից որոշները հասարակական վայրեր կամ վարչական ու կրթական կենտրոններ են դարձել: Քանի որ այդ շենքերը հանրային ծառայության են հատկացվել և մեծ թվով մարդիկ այնտեղ ելումուտ ունեն, ուստի տեղում կատարված ուսումնասիրությունն առավել զգուշավորությամբ է իրականացվել: Իսկ այն ապարանքները, որոնք դեռևս, որպես բնակելի տարածք, մասնավոր սեփականաիրոջ տրամադրության տակ են գտնվում, առկա փաստերի օգնությամբ կարելի է նրանց ևս ուսումնասիրության ենթարկել: Ամեն դեպքում, աշխատել ենք, որպեսզի այս ապարանքները, բոլոր հնարավոր միջոցներով, ուսումնասիրության ենթարկվեն:

1.Սուքիասի ապարանքը.

Նոր Գործառույթ: Գեղարվեստական և Վերանորոգման Համալսարան

Վայր: Թաբրիզի հապոտա

Կառուցման ժամանակաշրջան: Սեֆյանների օրոք

Մակերես: 240 քմ.

Այս շենքը գտնվում է Դավիթի տան հարևանությամբ: Վերջինիս կառուցման ստույգ թվականը հայտնի չէ: Ջոն Քարսվելը նշում է, որ Բրիտանիայի դեսպանն հյուրընկալվել է այս տանը և նրա կառուցման թվականը 1655-ն է համարում, որը թերևս ստույգ չի կարելի համարել, քանի որ Ջ.Քարսվելը իր ասածին ավելացնում է, նաև թե այդ մասին տանտերն է հայտնել: Նաև չի կարող վստահ լինել, որ Սուքիասը այդ տան առաջին սեփականատերն է եղել, որովհետև նրա մասին ոչ մի վավերական տեղեկություն կամ փաստ գոյություն չունի պատմական աղբյուրներում: (նկ.26, 27,28, 29,30, 31, 32, 33, 34, 35):

Գլխավոր ընդունելության դահլիճում պատկերված է Շահ Աբաս Ա-ի նկարը [13, էջ 119-124], [32, էջ 64-66], [45]: Տան մեջ թագավորի նկարի առկայությունը ապացույցն է տանտիրոջ բարձր դիրքի ու պաշտոնի: Իսկ դա մյուս կողմից մեզ կարող է որպես փաստ ծառայել այն կապակցությամբ, որ շենքը Շահ Աբաս Ա-ի ժամանակ գոյություն է ունեցել: Անկասկած, կարելի է այս առանձնաապարանքը Սեֆյան թագավորության շրջանից մնացած ժառանգություն համարել: Ներկա դրությամբ այս շենքի գործառույթը փոխվել է, և այնտեղ է գտնվում Գեղարվեստական և Վերանորոգման Համալսարանը [38, էջ 77], [48]:

Ապարանքը երկու բակ է ունեցել՝ հյուսիսային և կենտրոնական, և պարսկական բոլոր այգիների պես քայլելու ճանապարհը գլխավոր մուտքին է հասնում: Ինչպես և Իրանի ավանդական, ճարտարապետական մոդելների դեպքում է, այն բոլոր մասերը, որ սիմետրիկ առանցքի վրա են կառուցվել, զուգահեռ են: Սուքիասի տան կենտրոնում շքամուտքի մասը ներկայացված է երկու փայտյա սյուներով, և շենքի նահանջով տարածություն է ստեղծվել մինչև գլխավոր դուռը: Այս կիսաբաց տարածքի միջոցով, ներքին և արտաքին միջավայրերի միջև, միջանկյալ տարածություն է առաջացել և, միաժամանակ, հյուրընկալության տպավորություն տվել գլխավոր մուտքին:

Ապարանքի կարևոր մասը զբաղեցրել է հյուսիսային կողմը, որը կապի մեջ է երկու բակերի հետ և մի «այվան» ունի, որն փայտաշեն ծածկ ունի և տեղադրված է զարդարված մի հենասյան վրա: «այվանը» հակված է հյուսիսային բակին, որտեղ վերանորոգումների ժամանակ մի ջրավազան է կառուցվել: Գլխավոր ընդունելության դահլիճը գտնվում է տան կենտրոնում և երկու կողմից միանում է սպասարկման սենյակներին, որոնք ևս, իրենց հերթին, «սե-դարիով» կապվում են բակին: Այդ երկու սենյակների հակառակ կողմում երկու այլ սենյակներ կան, որոնք միանում են հարավային բակին: Այս երկու սենյակները անհամաչափ կառույց ունեն, և դա այն դեպքում, որ շենքն ամբողջության մեջ սիմետրիկ կառույց է: Առաջին հարկը ցուկոլային հարկի կրկնօրինակն է և «դուլամ-գարդեշի» միջանցքով, որը ընդունելության դահլիճի շուրջբոլորն է դառնում և նայում ներքևի հարկին, իրար են կապվում այս սենյակները: Տան մուտքը, որ «օրոսի» ձևով է կառուցված, մինչև առաջին հարկ շարունակվում է և դրանով հնարավոր է դառնում ընդունելության դահլիճի ողջ տարածքից՝ երկու հարկից, ևս բակը տեսադաշտում ունենալ [15, էջ 90-95]: Տան հյուսիսային մասը անհամաչափ կառույց ունի և մի հարկի պես է: Այս բաժնում՝ դահլիճի կենտրոնում, մի ցածրադիր գմբեթ է կառուցված, և այդ հատվածը դեպի Թավրիզի հապոդոտա ելք ունի: Այս հատվածը արևելքից միանում է մի միջանցքի, որը բակին է միանում, իսկ արևմուտքից միանում է սպասարկման սենյակներին: Հենց այս ամբողջության մեջ էլ՝ արևմուտքում, մի սենյակ կա, որը ընդունելության դահլիճի դեր է կատարում և ծածկված մի «էյվան» ունի, որը հենասյունով է պահվում: Այս սենյակը առանձնահատուկ դեր է ունեցել և այնտեղ կարելի էր մտնել հենց բակից:

Սուքիասի տան գլխավոր ճակատը երեք մասի է բաժանվում, որը, եթե Ղաջարների շրջանում ավելացված շենքի արևմտյան մասի աստիճանները նկատի չառնենք, սիմետրիկ կառուցվածք ունի: Գլխավոր մուտքը և նրան կից բաժանարար միջնորմերը, «այվանում» են տեղադրված, որն, ի դեպ շենքի կենտրոնական, նահանջած հատվածում է: Շքամուտքը ծայրից ծայր կամարածև մի բացվածք է: Այդ կամարի մեջ անշարժ «օրսի» է տեղադրված: Այս փայտյա «օրսին» շինելու համար, բացվածքը լայնությամբ չորս հավասար մասի է բաժանվել՝ «մոշաբբաբ-քարիի» ձևով, իսկ ստորին հարկում՝ բարձրության համեմատությամբ, ընդհանուրի 1/3 վրա մուտքի դռներն են տեղադրվել: Այդ դռան վերևում «մոշաբբաբ-քարի» ձևով պատուհան է տեղադրված, որը

նման է գլխավոր մուտքին և նրա վերին մասում նույնպես «մոշաբբաք-քարիով» պատրաստված ավելի փոքր պատուհան կա: Փայտաշեն «էյվանը» կրող երկու սյուները ընկած են տրոհող պատի և գլխավոր մուտքի միջև ընկած տարածության մեջ, որով և առանձին գեղեցկություն են տալիս շենքին: Սպասարկման բաժինը ստորին հարկում՝ երեք ուղղանկյունաձև, իսկ առաջին հարկում՝ երեք կամարաձև, բացվածքներ ունի, որոնք թե՛ ստորին և թե՛ առաջին հարկերում, ձևային չափերի համեմատությամբ, հավասարվում են: Միջին բացվածքները կրկնակի լայնությամբ, առանձին, շրջանակում են կառուցված և, այդպիսով, ակնհայտորեն, տարբերվում են մյուսներից: Այս բացվածքները և այդ հատվածի բոլոր մասերը գտնվում են կամարաձև շրջանակում: «էյվանի» կողմնային պատերին երեք շարք շրջանակներ են կառուցվել, որոնց մեջ տեղադրված 6 փոքր և 4 մեծ շրջանակներում, եվրոպական ոճով նկարչություններ են արվել:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Գմբեթը գտնվում է ընդունելության դահլիճի կենտրոնում: Հատակագծի անկյունային փոփոխմամբ, քառակուսի հատակագիծը շրջանաձև է դառնում: Թմբուկի եզրագծին մոտենալով՝ աչքի է ընկնում «քար-բանդի» զարդարանքը, որը կառուցվածքի մեջ ևս դերակատար է: «Քար-բանդին» փոխվում է նկարչության, սակայն միևնույն զարդանախշերով: Գմբեթի կենտրոնում «թորանջ» է գործված՝ իր ամենայն նրբագեղությամբ, որը տան ինքնությունն է մատնանշում:

Բոլոր սենյակները զարդարված են նկարչություններով կամ այլ տեսակի հարդարանքի եղանակներով, ինչպես՝ «քար-բանդիով» կամ «մողարնասով» [58]: Առաջին հարկի արևելյան սենյակում զարդարման համար օգտագործվել է «թոնգ-բորի» արվեստից (այս դեկորացիայի մեջ պատի վրայի բաց տարածություններում տեղադրվում են տարբեր ձևի ու տեսակի կժեր. այս ձևը Հնդկաստանից է Իրան բերվել), իսկ ճակատի կառուցվածքում օգտագործվել է «գերեհ-չինին», որը աղյուսների զանազան շարվածքներով ստացվող զարդարանք է: Այս շինարվեստի շնորհիվ առանձնանում են և երևում շենքի առավել կարևորություն ունեցող հատվածները: Եվ, իհարկե, այս ձևը ճակատի կառույցի երկրաչափության զարգացմանն է նպաստել: «այվանի» փայտաշեն ծածկը ցանցի ձև է ստացել և փայտյա փոքրիկ կտորների միմյանց կցումով երկրաչափական գեղեցիկ զարդարանք է ստեղծվել: Քանի որ փայտը, կլիմայական փոփոխությունների պատճառով, արագ է փտում ու վնասվում, ուստի այս հատվածը

պաշտպանվում է հատուկ ծածկույթով: Այս շենքի ընդունելության դահլիճում մի քարե ջրավազան էր կառուցված, որի մեջ էր ընկնում ողջ սրահի և «ղլամ-գարդեշի» պատկերի արտացոլանքը [41], [50]:

2.Դավթի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Լղարյան, Ամիրխաններ, Իլխաններ, Բարսեղ Ալոխանյան անուններով)։

Նոր Գործառույթ: Փարդիս Համալսարան

Վայր: Թաբրիզի հատված

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք, 1665թ.

Մակերես: 240 քմ

Այս ապարանքը պատկանել է սկզբում Լղարյաններին, ապա՝ Ամիրխաններին ու Իլխաններին, և վերջում՝ 1906 թվականին, վաճառվել է Բարսեղ Ալոխանյանին: Իսկ 1976 թվականից այնտեղ է հաստատվել «Փարդիս» համալսարանը: Այս ապարանքը Թաբրիզի (թավրիզեցիների) պողոտայի վրա է գտնվում և մի նեղ փողոցով առանձնանում է Սուքիասի ապարանքից: (նկ.36, 37, 38, 39, 40, 41, 42)

Սեֆյաններին հաջորդած ժամանակաշրջաններում այս ապարանքը փոփոխություններ է կրել և հարավային մասում ավելացել են երկու սենյակներ և մի «այլան»: Զանդյան շրջանում արևմտյան, իսկ Ղաջարյան շրջանում՝ հարավային մասերը փոփոխություններ են կրել [36, էջ 123], [38, էջ 119], [48]: «Փարդիս» համալսարանի կողմից ևս, մասամբ, վերակառուցվել է այն, ըստ հետևյալի. 1996թ. շենքի խողովակացանցերի, նկարչությունների, առաստաղի և կտուրի դարմանախառն շաղախով ծածկույթի վերանորոգում, իսկ 1998թ.՝ ճակատի վերանորոգում և նկարչությունների շերտահատում: 2002թ. վերանորոգվել է հյուսիսային միջանցքը և մուտքի մասը: Հարավային կողմից մի կցված բաժին ևս կար, որը հատկացված էր կանանց, որը թեև առանձին էր, բայց և գործնականում կապված էր շենքին [64]:

Բակը միջնաբակ է եղել, որի շուրջբոլորը կառուցված էր շենքը: Բակի շինարարության մեջ հետևել են պարսկական պարտեզների մոդելին: Բնակելի տարածքին (ընդունելության դահլիճին և «շահ-նեշինի» դիմաց) մոտ ընկած քարե ջրավազանը կառուցվել է Ղաջարների շրջանում: Հարևան մյուս բակը, որը միացած էր հարավային՝ ավելացված հատվածին, կանանց էր հատկացված: Այս բակը,

ամբողջությամբ, առանձնացած էր և դեպի փողոց ելք ուներ, իսկ մի միջանցքով ևս կապվում էր տան հիմնական տարածքին:

Ապարանքը տեղակայված է միջնաբակի չորս կողմերում, որի կարևորագույն մասը հարավայինն է: Դա բաղկացած է երկհարկանի, խաչաձև, ընդունելության դահլիճից և «սե-դարիով» չորս սենյակներից, որոնք դահլիճի շուրջը և երկու հարկում են գտնվում: Սպասարկման սենյակները, որոնք ցկոլային հարկում են գտնվել, երկու կողմերում բացվածքներ են ունեցել. առաջինը՝ դեպի բակ, իսկ երկրորդը՝ դեպի դահլիճ էր գնում: Ընդունելության դահլիճի կենտրոնում գմբեթն էր տեղադրված: Գմբեթը զարդարված էր «մողարնաս-քարիով»: Այս դահլիճի երկու կողմերում են գտնվում սպասարկման սենյակները՝ երկրորդ հարկում, որոնք «սե-դարիով» կապվում են դահլիճին, որի կենտրոնում ևս կառուցված է մարմարե ջրավազանը, որն ամռանը ջրով լցված զովացնում էր շրջապատը:

Ապարանքի հարավային մասը կիսածածկ էր: Այն գտնվում էր «սե-դարիով» երկու սենյակների միջև: Այս հատվածի համամասնությունն ու մասերի բաժանումը՝ հյուսիսային հատվածի պես է կատարվել, միայն թե մի հարկով պակաս է նրանից: Գլխավոր բակի՝ միջնաբակի հյուսիսային հատվածին կից, ավելացվել է մի ջրավազան, որը ևս միացած է բակի մեծ մասը զբաղեցրած պարտեզներին: Հարավ-արևելյան մասում մի ավելի փոքր բակ ևս կա, որի հյուսիսային մասում առկա սենյակը «սե-դարիով» միացած է բակին: Հակառակ կողմում՝ բակի հարավային մասում է գտնվում փոքրիկ մի ջրավազան: Միջնաբակում և այս փոքրիկ բակում գտնվող ջրավազանները չափսերի համեմատությամբ նույնն են: Այս տան հարավային մասում է գտնվում խոհանոցը և կանանց հատուկ տարածքը:

Իրար դիմաց են գտնվում երկու միջանցքները՝ երեք բացվածքով: Տան ճակատային մասը երեք մասի է բաժանվում, որի կենտրոնական և ավելի մեծ մասում է գտնվում մուտքը: Շինությունն ամողջությամբ սիմետրիկ է: Հյուսիսային և հարավային ճակատի մասերը միանման ու սիմետրիկ են՝ միմյանց դիմաց: Շենքի հյուսիսային մասը երկհարկանի է, սակայն հարավային ճակատը՝ մի հարկից է միայն: Բոլոր բացվածքները աղյուսներով զարդարված են: Քանի որ բաժանված մասերի բացվածքները ավելի կարևոր են, քան բաժանարար մասերի բացվածքները, ուստի նրանց վրա ավելի բարձր

ու մեծ կամարներ են կառուցվել: Այդ կամարների շրջանակաձև ծածկի տակ են զետեղված շենքի դուռ ու պատուհանները:

Արևմտյան կողմում սենյակներն այնպես են կառուցված, որ ամառ, թե ձմեռ, համապատասխան եղանակին հարմարավետ, միմյանց հետ կապված լինեն: Այս սենյակներն այնպես են կառուցված, որ ընդգծում են շենքի համամասնության հատկանիշը և մի հարկաբաժնի բարձրություն ունեն: Այս ճակատի դիմաց կառուցված պատը այնպես է հարդարված, որն, ասես, դիմացի պատկերի արտացոլանքը լինի: Օգտագործված գույների համատեղումը առավել գրավիչ ու գեղեցիկ է դարձնում շենքի տեսքը և համամասնությունը՝ առավել աչքի ընկնում: Շենքը մի հարկից է բաղկացած: Նախամուտքի տարածությունն անցնելու միջանցքի շնորհիվ շենքն ավելի մոտ է թվում:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Ընդունելության դահլիճի տարածքի «յազդ-բոռի» զարդանախշերը աստղաձև են: Նրա զարդարանքը աստիճանաձև է, որը շրջագծից շրջագիծ է անցնում և գմբեթատակը զարդարում: Բոլոր «ղաթարները»՝ շարքերը, միանման և աստիճանների պես իրար միացած են և սա շարունակվում է մինչև գմբեթի գագաթը: Այս զարդանախշերի մեջ նկարչությունից չեն օգտվել, դրանով հանդերձ, նրա երկրաչափական, հատուկ կառույցի պատճառով, դա «յազդ-բանդի» ենք համարում, որն, իհարկե, բացառապես, այս տանն է կիրառվել:

Այս շենքում նկարված է եղել Ղաջարների շրջանի երկրորդ թագավորի՝ Ֆաթալի շահի պատկերը, որը ներկայում ոչնչացված է: Ողջ շենքում աչքի են ընկնում նկարչությամբ ստեղծված զարդանախշերը: Շենքի արտաքին երեսապատման մեջ, որպես զարդարման միջոց, օգտագործվել է «գերեհ-չինին»: Այս միջոցով դուռ ու պատուհանների բացվածքները ավելի ցցուն ու արտահայտված են լինում [14, էջ 181-187, 195-200]:

Դավիթի ապարանքին կցված շենքը. Դավիթի ապարանքի հարավային մասում՝ առանձին կառույցով, սակայն տանը կապված, մի հարկանի մի շենք կար, որն առանձին գործառույթ ուներ՝ հատկացված էր կանանց: Շենքը մի հարկանի էր և ապարանքը կապվում էր հարավ-արևելյան մասում ընկած միջանցքով: Այս տան կենտրոնական մասում էր գտնվում քառակուսի միջնաբակը, որի երեք կողմերում կառուցված էին շենքի երեք հատվածները: Հյուսիսային մասում են գտնվում միջանցքով իրար միացած, երեք համաչափ սենյակներ, որոնք ետնասենյակներ ևս ունեն: Այդ սենյակները «թաղ-վա-

թավիզե» կառույցն ունեն: Արևմտյան մասում շենքի մի հատվածը ավելի կտրված դիրք է ստանում, նաև մի փոքրիկ բակ ունի: Այս բակի վրա է գտնվում մի մեծ սենյակ, որի դուռը բացվում է դեպի բակը: Այս հատվածի կողքին ևս միջանցք է կառուցված, որը բակին է միանում: Արևելյան կողմից շենքի ճակատը սիմետրիկ կառուցվածք ունի, սակայն հատակագիծը ազատ տարածքային հարաբերությամբ կառուցաձևին է հետևում և խիստ բարդ է: Կենտրոնում մի սենյակ է գտնվում և չորս սենյակ շրջանաձև կապվում են իրար: Կենտրոնական սենյակը շրջապատող միջանցքի շնորհիվ, հարավային ճակատը շրջանակի մեջ է առնվել և հյուսիսային ճակատին համապատասխան զարդանախշերով է զարդարված:

3.Մարթա Փիթերզի ապարանքը (նաև կոչվել է՝Փաթուս, Մաթեոս և Ջանի Գանի անուններով)։

Նոր Գործառույթ: Արվեստի համալսարան «Ֆարաբի»

Վայր: Հաքիմ Նեզամի

Կառուցման ժամանակաշրջան: Սեֆյանների օրոք

Մակերես: 2500քմ

Այս ապարանքը Սեֆյանների ժամանակաշրջանից մնացած ժառանգություն է: Նրա առաջին սեփականատերը Փաթուսի անունով մեկն է եղել: Նրանից հետո ապարանքը պատկանել է Մարթա Փիթերզին և հենց նրա անունով է ապարանքը հայտնի դարձել, նաև ճանաչված է եղել նրա հոր՝ Ջանի Գանի անվամբ: Շենքը ժամանակին քրիստոնեական բովանդակությամբ կրոնական բնույթի նկարչություններով է զարդարված եղել, որոնք Ղաջարների շրջանում ոչնչացվել են: Երբ Մարթա Փիթերզի պապը վերստին գնեց այդ ապարանքը, նա աշխատեց վերակառուցել այն: Իսկ 1978 թվականին, երբ շենքը Արվեստի համալսարանին (Ֆարաբի) հատկացվեց, մեկ անգամ ևս լուրջ վերանորոգման ենթարկվեց: Անցյալում շենքը ավելի մեծ է եղել, սակայն երբ Հաքիմ Նեզամի փողոցն էր կառուցվում, նրա մի մասը ստիպված քանդեցին [13, էջ 257-280], [32, էջ 68-69], [45]:

Իհարկե, կարելի է ասել, որ այս ապարանքը՝ գլխավոր պողոտաներից մեկի՝ Խաղանիի հարևանությամբ գտնվելով, ուղևորների կողմից ավելի մեծ ուշադրության է արժանացել, քան՝ մյուս ապարանքները: Այս ապարանքը կառուցվածքով տարբերվում է իր ժամանակակից մյուս ապարանքներից: (նկ.43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53):

Թվում է, թե այն ամբողջությամբ «քուշքի» պես է եղել: Շենքը մի այգու կենտրոնում է կառուցվել, և այդ այգին ժամանակի ընթացքում շատ փոփոխության է ենթարկվել: Սեֆյան ժամանակաշրջանից պահպանված մասը կարևորագույն հատվածն է, որը քառակուսի ձև ունի [17, էջ 382]: Ներկայիս փոփոխված ձևով, բակը մի քանի մասի է բաժանվել: Գլխավոր՝ ընդունելության դահլիճը, նույնպես սենյակների է բաժանվել: Հյուսիսային կողմում գտնվող գլխավոր մուտքը անցյալից է մնացել [38, էջ 85]: Համալսարանի կողմից կատարված վերանորոգումներն են. հարավ-արևմտյան կողմում բակի պատի վերաշինումը, քարե աստիճանների վերցնելը և հին մուտքի պահպանումը, հյուսիսային մասում «մոշաբաք» պատուհանի վերանորոգումը և շենքի համար նոր մուտքի կառուցումը՝ 1978թ.: Արևելյան մասում երկրորդ հարկի կառուցումը, և հարավային պատի արտաքին երեսապատումը 1979 թվականին [64]:

Ինչպես այս շենքի պատմությունը ներկայացնելիս նշեցինք, այս առանձնապարանքը գտնվում է մի այգու կենտրոնում, որը, Ղաջարների օրոք կատարված փոփոխությունների հետևանքով, երեք տարբեր բակերի է վերածվել: Այս երեք բակերը համաչափ կառուցվածք ունեն, որոնք պարսկական այգիների մոդելին են հետևում: Այս բակերից մեկը, որը կապված է գլխավոր մուտքին, շենքի մյուս բակերից ավելի մեծ է: Այդ բակի մեջտեղում՝ գլխավոր առանցքի վրա, շատրվան է տեղադրված:

Գլխավոր դուռը, ուղղակիորեն և առանց միջանկյալ տարածքի, հյուսիսային բակի վրա է բացվում: Այս ապարանքի կարևոր մասը գտնվում է տան հարավային և ամառանոցային կեսում:

Հյուսիսային շենք. Այս շենքի կենտրոնում մի մեծ սենյակ է գտնվում, որի արևելքից ու արևմուտքից երկու միջանցքներ են անցնում: Այս մասը զուրկ է որևէ զարդարանքից:

Արևելյան շենք. Այս հատվածում են գտնվում խոհանոցը, բաղնիքը և այլ սպասարկման բաժինները: Այս տարածքը ևս զուրկ է որևէ զարդարանքից: Այս հատվածի արտաքին երեսապատման գործում աղյուսե զարդարանքներից են օգտվել, որն առավել ևս ընդգծում է շենքի բաժանարար մասերի եզրագծերը:

Հին հատվածի հարավային շենքը. շենքի կենտրոնում է գտնվում երկու հարկ բարձրությամբ ընդունելության դահլիճը: «Չար-սաֆե»-ի տարածքը (տարածք, որը չորս կողմից բաց է) կառուցվել է շենքի կենտրոնում՝ երկու հարկ բարձրությամբ: Արևելյան և արևմտյան հատվածները «այվան» ունեն: Առաստաղը զարդարված է գիպսե

քանդակներով, հայելագործ նախշերով, «ղաթար-բանդիով», ոսկեզօծ նախշերով և հրեշտակների պատկերների նկարչությամբ: Գլխավոր՝ ընդունելության դահլիճի չորս անկյունում, սենյակներ են կառուցված, որոնք ևս այդ դահլիճին են միացած: Տան հարավային մասում «սե-դարիով» երկու սենյակների միջև «էյվանն» է ընկած: Այս տարածքը հետագայում շենքին է կցվել [8, էջ 146-153]:

Գլխավոր ճակատը կատարելապես սիմետրիկ է և երկու հարկից է բաղկացած, որոնք երեք հավասար մասերի են բաժանվում: Կենտրոնական մասը գույնով տարբերվում է մյուսներից և երկու հարկերը ևս ներառված են կամարի շրջանակի մեջ: Ցոկոլային հարկում երևում են փայտյա երեք դուռ, իսկ նրանց վրա՝ երեք փայտյա լուսամուտ: Ցոկոլային հարկի բացվածքները ավելի մեծ են, քան առաջին հարկինը: Կողքի՝ սպասարկման երկու հարկերը, ևս առանձին շրջանակի մեջ են առնված: Ցոկոլային հարկում երևում են երեք փայտյա դռներ, առաջին հարկում՝ երեք փայտյա «մոշաբբաք» լուսամուտներ, որոնք բոլորը քառակուսի ձև ունեն: Միջին բացվածքները, առավել ակնառու լինելու համար, ավելի լայն են և կրկին առանձին շրջանակի մեջ են առնված:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Գմբեթը «յազդ-բանդի» է արված: Պատերը գեղեցիկ ձևով զարդարված են գաջաքանդակներով, ոսկեզօծ նախշերով ու հրեշտակներ պատկերող նկարչություններով: Հատակագծի ձևային փոփոխումը սկսվում է դահլիճի անկյուններից: Զարդամոտիվները և հատակագծի այս փոփոխությունը անկյունային հատվածներում միանում ու լրացնում են իրար: Գմբեթի պսակը՝ «թորանջը», արեգակի ձևով տեղադրված է կենտրոնում, որի յուրաքանչյուր բազկի վրա երևում են փոքրիկ արեգակներ: Գմբեթը, աստիճանաբար վեր բարձրանալով, ավելի են բարդանում զարդամոտիվները, երկրաչափական, կոմպոզիցիոն կառուցվածքը: Արեգակի և աստղի ձևերը յուրաքանչյուր «ղաթարում» շատանում, փոխվում են:

Այս ապարանքի վերանորոգման ընթացքում մի արձանագրություն է հայտնաբերվել: Պատերը զարդարվել են գիպսե քանդակներով, որոնք երկրաչափական բարդ ձևեր ունեն: Դահլիճի կողքերում վարպետորեն օգտագործվել է «թոնգ-բորի» արվեստը, որը երկու շերտ է կազմել: Ներկայումս այս շենքում դեռ պահպանված զարդերն ու քանդակները վկայում են ժամանակին՝ Սեֆյան շրջանում, նրա ունեցած ճոխության ու շքեղության մասին:

4.Զավոյանի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Ստեփան Աղանուր, «Փոլ Շիր» ընկերության անուններով)։

Նոր Գործառույթ։ «Փոլ Շիր» ճարտարապետական ընկերություն

Վայր։ Թաբրիզի հապուղ։

Կառուցման ժամանակաշրջան։ Մի մասը Սեֆյանների, իսկ մնացածը՝ Ղաջարական շրջանում է կառուցվել։

Մակերես։ 590 քմ.

Այս ապարանքը գտնվում է Թաբրիզի հապուղ (թավրիզեցիներ) պողոտայի վրա՝ Ս. Մինաս եկեղեցու հարևանությամբ։ Նրա առաջին սեփականատերը եղել է Ստեփան Աղանուրը, իսկ 1946թ. այն վաճառվել է Զավոյան ընտանիքին [13, էջ 331-355]։ Ի վերջո, 1987թ. պրն. Ղաեփն այն գնում է։ Իրան-Իրաքյան պատերազմից հետո՝ 1989թ., սկսվեցին այս շենքի վերանորոգման աշխատանքները, որն իր ավարտին հասավ 2008թ.։ Երեք տարի տևած հաջորդ վերանորոգման աշխատանքից հետո, ի վերջո, փոփոխության ենթարկվեց շենքի գործառույթը՝ վարչա-գրասենյակային, և «Փոլ Շիր» ճարտարապետական ընկերությանը հանձնվեց։ «Փոլ Շիր» ընկերությունը այս շենքի վերանորոգման աշխատանքի համար պարգևատրվեց Յունեսկոյի կողմից։ (նկ.54,55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63)։

Շենքի շքամուտքի հատվածից բացի, որը Սեֆյանների ժամանակաշրջանին է պատկանում, մնացած մասերը Ղաջարների օրոք են կառուցվել։ Նախկինում շենքը ավելի ծավալուն է եղել և այլ մասեր ևս ունեցել է, սակայն ներկայումս նրանից մնացել է մի փոքրիկ բակ՝ պարփակված սենյակներով [38, էջ 128]։ «Փոլ Շիր» ընկերության կատարած վերանորոգման արդյունքում շենքի կողմնային երկու «այվանները» սենյակներ են դարձել, իսկ ընդունելության խաչածն դահլիճը՝ կիսվել և երկու սենյակի է վերածվել [69]։

Այս տան փոքրիկ բակի երկայնքով ձգվում էին երեք պարտեզներ, որոնցից կենտրոնականը՝ ավելի փոքր, իսկ մյուս երկուսը՝ միանման էին։ Վերանորոգման ընթացքում միջին պարտեզը ջրավազան է դարձել։ Շենքը բակից մի աստիճանաչափով բարձր է կառուցվել։ Շենքի և բակի տարածական մասնատումները ներդաշնակ են ու համապատասխան։ Բակում նախատեսված անցման ուղիները այնպես են հարմարեցվել, որ հեշտությամբ կարելի է մի կետից մի այլ կետի հասնել։

Տան բնակելի տարածքը ընկած է բակի չորս կողմում, որով բակը շրջապատվել է շինությամբ: Շենքի բոլոր հատվածների բարձրությունը միաչափ է՝ երկհարկանիի չափ և, նույնիսկ հարավային մասը, որ մի հարկանի է, բարձրությամբ հավասար է մյուս մասերին:

Արևելյան մասը, որը, հիմնականում, սպասարկմանն էր հատկացված և մի տեսակ լրացնում էր տան մյուս մասերը, համեմատաբար, ավելի քիչ էր կարևորվում: Տան մուտքը հենց այս մասում էր գտնվում: Բնակարան մտնելու համար նախ պետք էր «հաշթից» անցնել, որից հետո ընկած կարճ միջանցքը մարդուն բակի անկյունն էր առաջնորդում: Այդ «հաշթին» և «սար-դարը», երկուսն էլ, զարդարված են «ռասմ-բանդիով»:

Հարավային կողմի շինությունը կառուցվածքով առանձնանում է մյուս մասերից, և սա այն դեպքում, որ շենքի մյուս մասերը երկհարկանի կառուցվածք ունեն: Շենքի այս հատվածը բաղկացած է դահլիճանման մի սենյակից, որի երկու կողմերում կառուցված են ոչ համաչափ սպասարկման սենյակներ:

Հյուսիսային մասը մի «բալա-խանե»՝ վերնաապարանք ունի (հավելված մի կիսահարկ): Երեք սենյակները կարելի է տեսնել թե՛ հյուսիսային և թե՛ հարավային մասերում, որոնք, չափերի համեմատությամբ, խիստ նման են իրար: Շենքի արևմտյան մասում է գտնվում խաչաձև դահլիճը՝ 9×7մ չափսերով և երկու հարկի բարձրությամբ, որի առաջին հարկի բարձրության շուրջ «ղլամ-գարդեշի» միջանցքն է գտնվում: Այս դահլիճի հյուսիսային և հարավային կողմերում ընկած են հարաբերական նմանությամբ երեք սենյակներ: Այս դահլիճի տարածությունը իր երկու կողմերի՝ «էյվանչեներով», փոքր պատշգամբներով, քառակուսի ձև է ստանում:

Ընդունելության դահլիճի կենտրոնական մասում ու անկյուններում տեղադրված են պատի «օջախներ» (պատերի մեջ տեղադրվող մի տեսակ կրակարաններ, որոնք ջեռուցման համար են օգտագործվում): Շենքի այս տարածքը հագեցած է զարդանաշխային տարրերով: Գունավոր ապակիներով պատրաստված լուսամուտներն ու դռները, ինչպես և տեսակ-տեսակ «օրսիները», բարձր ճաշակով ապահովում են այդ միջավայրի գեղարվեստական ձևավորումը: Այս փաստը մեկ անգամ ևս շեշտում է բնակարանի այս տարածքի ունեցած կարևորությունը՝ մյուս մասերի համեմատությամբ [8, էջ 78-83]:

Շքամուտքը գտնվում է գլխավոր ճակատի կենտրոնական մասում: Մուտքը ներառված է ավելի բարձր ու մեծ կամարի շրջանակում և նրա երկու կողմերում երեք բացվածքներ են տեղադրված: Տան արտաքին պատերի երեսապատումը կատարվել է «սիմ-գել» շինանյութով, հետևաբար, շենքը, արտաքուստ, կարմրավուն է երևում:

Տան ներքին կառուցվածքում կամարածև ծածկը հազվադեպ է կիրառված: Իսկ շենքի ներքին ծածկերի՝ հիմնականում հարթածև լինելու պատճառը, փայտյա գերանների օգտագործումն է: Շենքի արևմտյան մասը խաչածև ու երկար «օրսի» պատուհաններ է ունեցել, որոնցից, դժբախտաբար, այսօր միայն մեկն է մնացել: Հյուսիսային և հարավային կողմերը, ոչ միայն հատակագծում, այլև ճակատում, միանման հարաբերակցություններին են հետևում: Այս երկու՝ հանդիպակաց ճակատները սերտորեն կապված են բակին: Այս միջավայրի մասնատումները համընդհանուր և միակտոր է կատարվել:

Ինչպես հատակագծի ներկայացման բաժնում նշվեց, այս ապարանքը հագեցած է զանազան զարդամոտիվներով, որը առավել զգալի ու ընդգծված է, հատկապես, տան արևմտյան մասում: Տան ողջ տարածքում աչքի են ընկնում եվրոպական ոճով նկարչություններ, որոնք, մեծ մասամբ, մի կնոջ մարմնի վերին մասն են պատկերում: Հավանաբար, այդ կինը տանտիրոջ մերձավորներից կամ բարեկամներից է եղել: Այդ նկարները դրված են գունավոր ու զարդարուն շրջանակների մեջ, որոնց ձևն, ինքնին, ավելի ակնհայտ է դարձնում տան միջավայրի բաժանումները: Տան պատերն ու առաստաղը ևս զարդարված են գիպսե քանդակներով, հայելագործությամբ և փայտյա զարդարանքներով:

Տան հյուսիսային, հարավային և արևմտյան մասերի հարդարման համար օգտագործվել է «ղաթար-բանդիի» զարդածևը (շարային զարդածև, որը առաստաղի անկյանը զուգահեռ պարփակում է միջավայրը): Զարդարված բոլոր հատվածները կապակցված ու միավորված են միմյանց հետ: Զարդարանքի միջոցով առաստաղն ու պատերը կապվում են իրար և, կարելի է ասել, որ այս ապարանքի հարդարանքը ամբողջական միավոր է կազմում:

5.Խոջա Պետրոս Վելիջանի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Պետրոս և Հարության անուններով).

Նոր Գործառույթ: «Արվեստի» համալսարանի վարչական մասնաշենք

Վայրը: Փոքր Մեյդան թաղամաս /Հաքիմ Նեզամի խաչմերուկ

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների ժամանակաշրջան՝ մոտավորապես 1668թ.

Մակերեսը: 266 քմ.

Ապարանքը, ըստ նրա պատին արված արձանագրության, կառուցվել է 1668թ., որը համընկնում է Սեֆյան գերդաստանին պատկանող Շահ Սուլեյմանի թագավորության ժամանակաշրջանին: Ապարանքը բաժանված է ամառային և ձմեռային երկու մասերի: Հյուսիսային կեսը, որն, ի դեպ, ձմեռային մասն է կազմել, տան կարևորագույն մասն է համարվել, որտեղ և գտնվում էր գլխավոր մուտքը և «հաշթի» տարածքը: Այս մասը լիովին ավերվել է [13, էջ 71-77], [38, էջ 110], [51]:

Այս ապարանքից այսօր մեզ մնացած ժառանգությունը նրա ամռանոցային մասն է, որը երկու հարկից է բաղկացած: (նկ.64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73) Յոկուլային հարկը, ավելի քան առաջին հարկը, կանգուն ու անվնաս է մնացել [48]: 1997թ. ավերված սենյակների մի մասը վերանորոգվեց, և այդ ժամանակ գմբեթը վերակառուցվեց: Սկսած 1994 թվականից՝ այս ապարանքը վերանորոգման տակ է գտնվում, որի համար նախատեսված բյուջեն 240,000,000 դիալ է կազմում [64]: Վերոհիշյալ ավերված մասը, մեծ հավանականությամբ, ավելի ուշ ժամանակաշրջանում, Մոշրեֆ Ջադեհի ապարանքն է կազմել:

Քանի որ որևէ վավերական փաստաթուղթ գոյություն չունի, որով հնարավոր կլինի պարզել շենքի կառուցման ստույգ թվականը, ուստի, բավարարվում ենք հենց այնքանով, որ դատելով տան նուրբ ու գեղեցիկ զարդանախշերից, հավանաբար այն թվագրվում է Սեֆյան ժամանակաշրջանով (նկ. 74): Թերևս, ավելի հարմար կլինի մտածել, որ այս ապարանքը Խոջա Պետրոս Վելիջանիի ապարանքի մի մասն է: Մեծ հավանականությամբ, Հարությունը ժառանգել է միայն տան ներքնամասն ու ամառանոցային բաժինը, իսկ մնացած հատվածը և տան երկու մասերը՝ առանձին, Մոշրեֆ Ջադեհի ապարանքն է կազմում: Համենայն դեպս, այս երկու ապարանքները միմյանց շատ նման են ու միաձև: Եթե այս վարկածը ճիշտ լինի, ուրեմն այս երկու տան բակերը կարելի է մտնել Յաս պողոտայի վրա գտնվող մի դարպասից [40, էջ 50]:

Շենքի բակն ընկած է նրա հյուսիսային և հարավային երկու հատվածների միջև: Շենքը 40 սանտիմետրով ավելի բարձր է բակից, իսկ բակով առաջին հարկ մտնելու

համար նախատեսված անցուղին հետագայում ավելացվել ու կցվել է իսկական շինությանը:

Ինչպես նշվեց, ներկայումս պահպանված է միայն ամառանոցային մասը, որի մակերեսը 266 քմ է: Երկհարկանի, խաչաձև դահլիճը, տան կարևորագույն մասն է կազմում, որը 65.7×5.10 քմ է: Մուտքի հակադիր պատին է գտնվում «օջախը» (պատի մեջ տեղադրված ջեռուցման հարմարանք): Դահլիճի կենտրոնը զարդարում է մարմարակերտ ջրավազանը, որն անցյալում մարմարից է եղել, իսկ դահլիճի երկու կողմերում գտնվում են սպասարկման սենյակները: Այս սենյակների շարվածքում նկատելի է կատարյալ համաչափությունը: Նախապես, տան ստորին և առաջին հարկերը միանում էին նրա երկու կողմերում գտնվող աստիճաններով: Սակայն, հետագայում կատարված փոփոխությունների ընթացքում, արևմտյան կողմի աստիճանները վերացել են, ուստի, ներկա դրությամբ, առաջին հարկ կարելի է բարձրանալ միայն արևելյան կողմի աստիճաններով: Առաջին հարկում սիմետրիկ կառույցը խախտվում է և արևմտյան մասը չափերով գերազանցում է արևելյան մասին, որը, բնականաբար, առաջացել է արևմտյան աստիճանների վերացման հետևանքով: Տան առաստաղը թաղակապ է՝ «թաղ-վա-թավիզե» կառույցով:

Ճակատը բաժանվում է երեք հավասար մասերի: Ճակատային երեսապատման համար աղյուսից են օգտվել: Աղյուսի զանազան շարվածքի միջոցով «գերեհ-չինիի» տարբեր հյուսվածքներ են ստացվել: Բացվածքների շրջանակները այս հյուսկեն զարդաձևերով առանձնանում են իրարից: Մուտքի վերնամասում են գտնվում երեք «գոլ-ջամ»-եր (պատում բացված փոքր ու զարդարված անցքեր, որոնք արվում էին բնական լույսի ներթափանցման համար): Կենտրոնական «գոլ-ջամը»՝ խաչաձև, իսկ մյուս երկու «գոլ-ջամերը»՝ արևաձև են: Այս բոլորը ներառված է մի շրջանակի մեջ: Միջնորմային բացվածքները, կորցնելով իրենց նախկին գործառույթը, ծածկվել ու փակվել են: Ցուկոլային հարկում է գտնվում ուղղանկյունի, լայնեղ մի բացվածք, որի վրա ևս առկա է մի կամարաձև պատուհան: Նրա վրա է գտնվում «քաթիբեի»՝ արձանագրության վայրը: Սպասարկման բաժնում՝ երկու կողմերում, երեք ուղղանկյուն դռներ, ցուկոլային հարկում և երեք կամարակապ պատուհաններ՝ նրանց վերնամասում՝ առաջին հարկում են գտնվում: Մեջտեղի բացվածքները ավելի լայն են: Այս բոլորը, գլխավոր մուտքի հատվածի պես, ներառված են մի շրջանակի մեջ: Այս ճակատի կողմնային մասում մի

անցուղի է երևում, որն, ինչպես արդեն նշել ենք, վերացված արևելյան աստիճանների հետքն է: Այս հատվածը վերանորոգման ընթացքում «սիմ-գելով» ծածկվել է, ինչպես և շենքի ավերված մյուս մասերը, որոնք վերակառուցվել են: Շենքի վերանորոգման աշխատանքի ավարտին դժվար թե հնարավոր լինի այն ճանաչել արտաքին տեսքից:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Քառակուսի հատակագիծը, «քար-բանդի» զարդաձևի միջոցով բոլորաձև է դառնում, որը գմբեթի հիմք է կոչվում: Հատակագծի այս փոփոխությունից հետո կարելի է տեսնել, որ «քար-բանդիի» եզրը միանում է թմբուկին և նրա վրա բուսական տարրերով զարդամոտիվներ կան, որոնք մեկընդմեջ կրկնվում են: Գմբեթի այդ որմնազարդին միանում է նկարչության միջոցով ստեղծված բուսական մոտիվների հյուսկեն զարդաձևը, որը շարունակվում է մինչև գմբեթի գագաթը և «թորանջին» հասնելը: «Թորանջը» գտնվում է կենտրոնում և մուգ գույն ունի: Վերանորոգումից հետո աշխատել են, որպեսզի գմբեթը նույն զարդարանքն ունենա, սակայն, պետք է նշել, որ վերակառուցված գմբեթը նախորդից ավելի պարզ է և նրա զարդանախշերի մեջ ավելացել են հրեշտակների պատկերները:

Մուտքի հակադիր պատին մանրանկարչական ոճով պատկերված է թուրք-պարսկական պատերազմից մի դրվագ և կամ մի պատկեր՝ որսի տեսարանից: Բուսական նախշերը այնպես են նկարվել, որ ծածկել են տան պատերը: Նրանց կողքին երևում են նաև աշխարհի ութ հրաշալիքների և բնության պատկերներ [67], [58],[41]:

Ապարանքի «մոշաբբաք-քարի» եղած բազմաթիվ պատուհանները գրեթե բոլորը ոչնչացել են և միայն մեկն է անվնաս մնացել, իսկ դահլիճի կողքի պատերին կարելի է տեսնել «թոնգ-բորի» զարդամոտիվները: Գլխավոր առանցքների երկու ծայրերին՝ երկու հարկերի սպասարկման սենյակներում, ինչպես և դահլիճի կենտրոնում, տեղադրված են «օջախներ»: Հատկանշական է, որ դահլիճի «օջախի»՝ վառարանի պատի վերին հատվածում է գտնվում մի «քաթիբե» արձանագրություն, որում նշված է տան կառուցման թվականը [14, էջ 177-181]:

6.Ստեփանյան և Կից՝ Այյուբիհա ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Կրոնագիտական համալսարան/Սպահանագիտական Կենտրոն

Վայրը: Մոհիթաշամ Քաշանի պող./Դադիդի պող.

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 645 քմ.

Ստեփանյանի ապարանքը գտնվում է Այյուբիների տան հարևանությամբ և զբաղեցնում է 645 քմ տարածություն: Ապարանքը բաժանված է երկու՝ հյուսիսային և հարավային մասերի: Հյուսիսային կեսը կառուցվել է Սեֆյանների, իսկ հարավայինը՝ Ղաջարների օրոք (նկ.75, 76, 77, 78, 79, 80, 81): Տան վերանորոգումը երեք տարի է տևել: Այս ընթացքում վերանորոգվել ու ամրակայվել են վնասված մասերը: Բակում տեղադրվել է դրենաժի ցանց: Ավելացվել է սանհանգույց, իսկ տանիքը ջրամեկուսիչով՝ իզոլացիայով, ծածկվել: Բոլոր հնարավոր աշխատանքները կատարվել են՝ բնակելի այդ միջավայրի ֆունկցիոնալ փոփոխության՝ վարչա-գրասենյակային դարձնելու ուղղությամբ [70], [60], [61]: Վերանորոգումից անմիջապես հետո այն տրամադրվել է Իսպահանագիտական Կենտրոնին և Ազգերի Տանը, իսկ ավելի ուշ, այդ շենքը վաճառվել է Ճարտարապետական ու Գեղարվեստական համալսարանին:

Ստեփանյանի և Այյուբիհա ապարանքները իրար կցվեցին, որպեսզի առավելագույնս ապահովվի ճարտարապետությանն ու քաղաքաշինությանն անհրաժեշտ տարածքը [68], [60], [61]:

Այյուբիհայի ապարանքը. Այս ապարանքը Սեֆյան Շահ Աբաս Բ-ի ժամանակաշրջանից մնացած ժառանգություն է, որի միայն հյուսիսային հատվածն է մեզ հասել: Անցյալում այն ավելի ընդարձակ ու ծավալուն է եղել: Այն երկու հարկ է ունեցել, որի ստորին՝ ցոկոլային հարկը, օգտագործել են ձմռանը, իսկ առաջինը՝ ամռանը: Տան նոր սեփականատերը մտադիր է եղել քանդել այն և տեղում նոր շենքեր կառուցել, սակայն Պատմա-մշակութային ժառանգությունների պահպանման կազմակերպությունը այն գնել, և արդեն նրա արևելյան հատվածը վերանորոգել է: 2006թ. ապարանքը վաճառվել է համալսարանին, որն էլ իր հերթին, ինչպես նշվեց, իրար է միացրել Ստեփանյանի և Այյուբիհա շենքերը:

Միջնաբակը ուղանկյան ձև ունի, որն ընկած է հյուսիսից հարավ ուղղությամբ: Բակ կարելի է մտնել հարավ-արևմտյան կողմում գտնվող «հաշթիից» անցնելով, որը ևս միանում է երկու պահեստային սենյակներին: Շենքը բակից 60 սանտիմետրով ավելի բարձր է կառուցված: Անցուղիները H տառի ձևով և սիմետրիկ են: Բակը երկու պարտեզ ունի:

Տան արևելյան կողմը երկհարկանի, իսկ մնացած մասերը՝ մեկ հարկանի են: Արևելյան կողմից չորս ուղղանկյունաձև բացվածքներ դեպի դահլիճն են բացվում: Դահլիճը թաղակապ է՝ «թաղ-վա-թավիզե» կառույցով: Հարավային մասում է գտնվում «շահ-նեշինը» (բարձրադիր վայր, որը նախատեսվում էր ընտանիքի ավագ ու հարգարժան անդամների նստելու համար): Այս դահլիճի կենտրոնական մասը, որը երկու հարկի չափ բարձրություն ունի, «մողարնաս» ձևով է զարդարված: Դահլիճից երևում են վերին հարկում գտնվող բաց տարածությունը և այլ սենյակների բացվածքները: Դահլիճի երկու կողմերում սպասարկման սենյակներն են գտնվում, որոնք դահլիճի հետ կապվում են մի դռնով, որի երկու կողմերում «քաթիբեներ»՝ արձանագրություններ կան: Սպասարկման սենյակներում ևս օգտագործվել է «թաղ-վա-թավիզե», միայն թե՛ դահլիճի հակառակ ուղղությամբ: Հյուսիսային մասում տեղակայված սպասարկման սենյակը, ավելի մեծ է, քան հարավայինը, որը մի ետնասենյակ ունի:

Առաջին հարկ կարելի է բարձրանալ դրսում հարմարեցված աստիճաններով: Առաջին հարկում, սպասարկման սենյակների տեղում, երկու սենյակներ են կառուցված: Սպասարկման սենյակները և նրանց վերնահարկի հատվածը որոշ չափով ետ են նահանջած, որով ապահովվել է «այվանի» միջավայրը: Առաջին հարկում գտնվող սենյակների «մոշաբբաք» պատուհանները բացվում են դեպի դահլիճը:

Արևմտյան մասը ավելի փոքր դահլիճ ունի, որի երկու կողմերում են գտնվում տան այս հատվածի առանցքագծի ծայրամասերին կառուցված երկու սենյակները, որոնք սպասարկման համար են նախատեսված: Հյուսիսային և հարավային մասերում հարևան սենյակներ կան, որոնց մուտքը բակից է:

Ճակատը սիմետրիկ է և «սիմ-գեթ» կոչվող կարմրավուն շաղախով է պատված: Այն չորս մասի է բաժանված և երկու հարկ ունի: Ստորին հարկի բացվածքների երկարությունը, առաջին հարկի բացվածքների համեմատությամբ, ավելի փոքր է: Կենտրոնական՝ երկու բաժանարար միջնորմերը, միմյանց նման են, իսկ կողմնային միջնորմերը՝ տարբերվում են: Երկու միջին մասերը ցուլոլային հարկում երկու ուղղանկյունաձև բացվածքներ ունեն, որոնք առաջին հարկում փոխարինվում են կամարակապ բացվածքներով, իսկ նրանց վերին մասում՝ «քաթիբեների» արձանագրությունների համար տեղ է հատկացված: Երկու կողմերում «այվաններ», իսկ յուրաքանչյուր հարկում ուղղանկյունաձև երեք դռներ կան: Միջին բացվածքի վերին

հատվածում, առաջին հարկում, մի պատուհան է տեղադրված, որը «գուլ-դասթե» (ծաղկեփունջ) է կոչվում:

Տան ներքին միջավայրը և առաստաղի երեսապատման գեղարվեստական հմայքը ապահովվել է գիպսե քանդակներով, որում «մոդարնասի» պես երկրաչափական ձևերից են օգտվել: Տան արտաքին միջավայրում և ճակատային պատկերում աչքի է ընկնում բաժանարար միջնորմերի շրջանակների զարդարվածությունը, իսկ այդ պատերի միջև տեղադրված լուսատուները «մոշաբբաք-քարի» են արվել:

7.Խաչիկի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Քարամ Խան անունով).

Նոր Գործառույթ: «Քար Աֆարին» համալսարան

Վայրը: Չարսուղ թաղամաս

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 644,35քմ.

Տան կարևոր հատվածը ձմեռանոցային մասն է, որը գտնվում է բակի հյուսիսային կողմում: Տան այս մասը ավերվեց և ապա վերակառուցվեց Ռեզա Խան Փահլավիի օրոք: Այն, ինչ շենքի հին կառույցից է մնացել, ամառանոցային մասն է, որը հարավային կողմում է գտնվում: Տանտիրոջ վկայությամբ, այդ ապարանքը պատկանել է մետաքսի վաճառական երեք եղբայրների [38, էջ 115]: Շենքի հյուսիսային և հարավային մասերը, ժամանակի ընթացքում, տարբեր տերերի կողմից փոփոխության ենթարկվելով, կորցրել են իրենց միաձույլ ու համասեռ կառուցվածքը (նկ.82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89) Հյուսիսային ու հարավային հատվածները, ամենայն հավանականությամբ, ժամանակին մի ամբողջություն են կազմել և, հնարավոր է, որ կատարված փոփոխությունների ընթացքում նրանց որոշ մասերը վերացել են: Հավանաբար, սկզբում այդ երկու հատվածների միջև մի մեծ բակ է ընկած եղել, որի միջոցով իրականացվել է նրանց կապը [38, էջ 115]: Ներկա դրությամբ շենքը երկու փոքր բակ ունի՝ հյուսիսում և հարավում: Այս տանը կատարված փոփոխությունը այնքան մեծ է, որ դժվար թե հնարավոր լինի նրա սկզբնապատկերը վերականգնել [13, էջ 281-291]:

Երկու՝ առջևի և հետևի բակերը, մնացել են Խաչիկի ապարանքում: Առջևի բակը գործածվում է որպես հանրային բակ, որը ողջունում է այցելուներին: Հետևի բակը՝ առանձնացված է և գտնվում է շենքի մասնավոր հատվածում և օգտագործվում է ծառայության նպատակների համար:

Շենքը բաժանվում է երկու առանձին մասերի: Հյուսիսային մասը՝ իր հերթին, երեք մասերի է բաժանված: Մեջտեղի մասը ընդունելության դահլիճն է, որը խաչաձև ու քառանկյունի է և նրա կենտրոնական տարածքում «չհար-թաղի» պես գմբեթ է կանգնեցվել, իսկ մյուս երկու մասերը միանման և թաղակապ՝ «թաղ-վա-թավիզե» ձևով են: Թվում է, թե այս շենքը Ղաջարների շրջանում մեծապես փոփոխվել է: Արևելյան կողմի սենյակների թարեքները՝ «թաղչենները» (պատերի վրա շինված հատվածներ, որոնց մեջ պահում էին տան զանազան իրերը կամ կահ-կարասին) ծածկվել են դարմանաշաղախով՝ «քահ-գելով»: «Օջախի» համար հատուկ տեղ է հատկացվել դահլիճում: Արևմտյան սենյակներում պատ է ավելացվել, որի միջոցով սենյակը երկհարկ է դարձել՝ վերնահարկի՝ «բալա-խանեի» ձև ստանալով: Հարավային մասում և «այվանի» ետնամասում քառակուսի մի սենյակ է գտնվում, որի՝ դահլիճի դեր ունենալու կարևորությունը ցույց տալու համար, այն երկհարկանի բարձրությամբ է կառուցվել: Այս տարածության արևմտյան կողմում է գտնվում ուղղանկյունաձև մի սենյակ, իսկ արևելյան կողմում՝ երկու փոքր սենյակներ: Այս բոլոր սենյակների ծածկը «թաղ-վա-թավիզե» կառուցվածքն ունեն: Նկուղային հարկ կարելի է մտնել շենքի հյուսիս-արևմտյան կողմում գտնվող աստիճաններով: Ապարանքը զուրկ է որևէ հարդարանքից և միակ զարդարանքը հյուսիսային մասի դահլիճում ավելացված պատի վառարան-օջախի գիպսե քանդակներն են:

Գլխավոր ճակատը երեք մասի է բաժանվում: Դահլիճի վրա բացվող մուտքը կենտրոնական մասում է գտնվում, իսկ մյուս երկու՝ համաչափ մասերը, սպասարկման սենյակներին են վերաբերվում: Կենտրոնական մասում, որտեղ բացված է մուտքը, երեք համաչափ ու կամարակապ դռները բացվում են դեպի դահլիճը: Այս դռների արանքում աղյուսաշեն սյուներ կան, որոնք անսպասելի ու անհասկանալի ձևով անավարտ են մնացել ու մինչև վերև և կամարի վերջնամասը չեն շարունակվել: Ենթադրվում է, որ այս մասը ևս ինչ-որ փոփոխության է ենթարկվել: Այս բոլոր մասերը մի կամարի շրջանակի մեջ են ներառված: Այս կամարի մեջ «մոշաբբաք-քարի» է արվել: Բաժանարար միջնորմները, որոնք շենքի ճակատը մասերի են բաժանում, ցոկոլային հարկում ուղղանկյունաձև, երկկողմանի դուռ ունեն, որոնք շրջանակված են, իսկ առաջին հարկում՝ նրանց վերին մասում, զետեղված կամարակապ ու շրջանակված պատուհանները ևս «մոշաբբաք-քարի» են արված: Սպասարկման բաժնում շենքի

ճակատը երկու հարկի է բաժանված, որի ստորին հարկը ավելի բարձր է, քան առաջին հարկը, և երկու հարկերը նույնպես կամարածն շրջանակի մեջ են առնված: Յոկոլային հարկում կիսակլոր կամ կամարածն դռներ կան, որոնց վերևում՝ առաջին հարկում, այդ բացվածքները 1/2մ բարձրությամբ և պարսկական ճանաչված կամարով պատուհանի պես կրկնվում են: Մեջտեղի բացվածքները ավելի լայն են և առանձին շրջանակի մեջ են առնված:

Այս ապարանքը, մեծամասամբ, կոնստրուկտորական հասկացությամբ է զարդարված: Կարելի է նշել աղյուսե «գերեջինի» դեկորատիվ տարրերը, որոնք օգտագործվում են բացման շրջանակների համար, «Մոշաբակ» դեկորատիվ տարրերն օգտագործվում են ծառայողական սենյակների պատուհանների համար: Գիպս արվեստի աշխատանքը օգտագործվել է պատի վառարանի վրա: «Քարբանդի» զարդարված անկյուններն օգտագործվել են որպես հիմք՝ ցածր գմբեթը տեղավորելու համար:

8.Գրիգորի կամ Մարտիրոսյանի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Փոքր Մեյդան թաղամաս, Խաղանի պող.

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 210քմ.

Թվում է, թե այս ապարանքը նախկինում ավելի ընդարձակ է եղել և բազմաթիվ սենյակներ է ունեցել: Արևմտյան սենյակը հիմնական փոփոխությունների է ենթարկվել: (նկ.90, 91, 92, 93, 94) Անցյալում այս սենյակը երկհարկանի և շենքի մյուս մասերին համահավասար բարձրություն է ունեցել: Ներկայումս այս սենյակը մի հարկանի է և փայտով երեսապատված, իսկ շենքը՝ որպես բնակարան է օգտագործվում [13, էջ 179-199], [38, էջ 98]:

Բակ կարելի է մտնել մի նեղ Z-աձև միջանցքով: Բակը քառանկյունի է և անցուղիները կողքերում են ընկած:

Դժվար է տան սկզբնական կառուցվածքը պատկերացնել, քանի որ, կատարված փոփոխությունների հետևանքով, ապարանքը ամբողջությամբ փոխվել է: Ամեն դեպքում, ենթադրվում է, որ ապարանքը նախկինում սիմետրիկ կառուցվածք է ունեցել: Ներկա դրությամբ գլխավոր մուտքը բացվում է քառակուսի ու փոքր դահլիճում: Այս դահլիճի երկու կողմերում են գտնվում սպասարկման սենյակները, իսկ աստիճանների միջոցով

այնտեղից կարելի է գետնափոր, նկուղային հարկ իջնել: Շենքի արևելյան մասում «թաղ-վա-թավիզե» ծածկով «այվան» կա, որը դեպի արևմտյան՝ սպասարկման սենյակը, ինչպես և ետնասենյակը, ելք ունի:

Հաշվի չառնելով արևելյան հատվածը, շենքը սիմետրիկ տեսք ունի: Ընդհանուր առմամբ, շենքը չորս մասի է բաժանված: Ինչպես հատակագծի ներկայացման բաժնում է նշվել, «այվանը» արևելյան մասում է գտնվում, իսկ արևմտյան մասում՝ երեք մաս է նկատվում. կենտրոնական մասում է գտնվում տան մուտքը, իսկ երկու կողմնային մասերը՝ սպասարկման տարածքներ են համարվում: Մասնատված մասնիկները իրար հավասար ու համաչափ են:

Ստորև ներկայացնում ենք ներկա իրավիճակի ավելի հանգամանալի պատկերը.

Շքամուտքի մասը մի շրջանակում է ներառված: Այս շրջանակը շատ ավելի մեծ է, քան սպասարկման սենյակների մասի շրջանակը: Յոկոլային հարկում երեք, համաչափ ու քառանկյունի դռներ բացվում են դահլիճի մեջ, և հենց նույն կառուցվածքը՝ միայն կամարակապ կողմնային բացվածքներով, կրկնվում է առաջին հարկում: Այս մասի ճակատը երեսապատված է «սիմ-գել» շաղախով:

Սպասարկման բաժնում երկհարկանի ճակատը մի կամարի տակ է առնված: Յոկոլային հարկում այս մասում երեք համաչափ ու քառանկյունի դռներ են տեղադրված, որոնց մեջտեղի դռան վերևում հատուկ տեղ է նախատեսվել արձանագրության՝ «քաթիբեի» համար: Այսպիսով, մեջտեղի դուռը առանձնանում է իր կողքի մյուս երկու դռներից: Առաջին հարկում են գտնվում երեք կամարակապ պատուհաններ՝ ցոկոլային հարկի բացվածքների նույն հարաբերական չափսերով: Այս պարագայում ևս մեջտեղի պատուհանը առանձնանում է շրջանակով: Տան արևմտյան մասի «այվանը» ցածրադիր կամարով շրջանակված է: Այս տարածքը ստեղծվել է «թաղ-վա-թավիզե» կառուցվածքով: Այն, մասամբ, ազդել է ճակատի վրա և տեսանելի է: Յոկոլային հարկում՝ «այվանի» վերջում, երեք քառանկյունի դռներ կան, որոնց վերևում՝ առաջին հարկում, նույնատիպ կառույցն է երևում՝ կամարակապ պատուհաններով: Միջին բացվածքները 1/3-ով ավելի լայն են: Այս կամարի վերին մասը և միջին պատուհանի գագաթը՝ առաջին հարկում, «ռասմ-բանդիով» է զարդարված, որը առանձնահատուկ շուք է տվել «այվանի» միջի բացվածքներին:

Արևմտյան՝ սպասարկման սենյակում, բույսերի նախշերով զարդարանքները արվեստի գերազանց նմուշներ են: Հավանաբար, արևելյան՝ սպասարկման սենյակը ևս նման կերպ զարդարված է եղել, որը, սակայն, շենքի կրած փոփոխությունների ընթացքում ոչնչացել է: Միևնույն սենյակում է գտնվում օջախ-վառարանը, որի շուրջբոլորը զարդարված է «թոնգ-բորի» գեղեցիկ հարդարանքով:

9. Հովսեփի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Հաքիմ Նեզամի պող. Թաբրիզի հա փողոց, Թալեղանի փողոց

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Իսկական կառույցը պատկանում է Սեֆյանների, իսկ ավելացված մասերը՝ Ղաջարների ժամանակաշրջանին:

Մակերեսը: 705,14քմ.

Այս շենքը Սեֆյանների շրջանից պահպանված ժառանգություն է, որի հյուսիսային հատվածը, ժամանակի ընթացքում կրած փոփոխությունների հետևանքով, կորցրել է իր համաչափությունը: Արևմտյան տարածքում նույնպես, թվում է, թե խափանվել է կառուցվածքի ներդաշնակությունը (նկ.95, 96, 97, 98, 99): Այս փոփոխությունների ստույգ ժամանակը հայտնի չէ և, որոշ դեպքերում, նույնիսկ նրանց զատորոշումը խիստ դժվար է [13, էջ 235-256], [38, էջ 135], [45]:

Քանի որ այս տան հարևան շենքերը շատ մոտ էին, ուստի, նրա բակին հասնելու համար պետք էր 22 մ երկարությամբ մի ճանապարհ կտրել: Շենքը երեք մասի է բաժանվում. արևմտյան մասի մեջ են մտնում տան շքամուտքի, սպասարկման բաժանմունքի և պահեստի տարածքները, իսկ հյուսիսային՝ ձմեռանոցային և հարավային մասը իրենից ներկայացնում է ամառանոցային տարածքներ: Տան բակը շրջապատված է շինություններով: Շենքի տարբեր մասերի կարելի է մուտք գործել բակի շուրջբոլորը ձգված անցուղիով: Բակը հյուսիսից հարավ է ձգված:

Արևմտյան մասում մուտքը փողոցից նահանջած է, որպեսզի առավել ընդգծված լինի նրա հյուրընկալության հատկանիշը: Մուտքը բացվում է «հաշթիի» տարածքում: «Հաշթիի» հյուսիսային կողմում գտնվում է մի փակ սենյակ, հարավային կողմում՝ միջանցք է, որով կարելի է բակ հասնել և, ի վերջո, արևելյան կողմում՝ իրար մեջ, երկու սենյակներ կան, որոնցից առաջինը ավելի մեծ է, քան՝ երկրորդը, և դեպի բակ ելք ունի: Հյուսիսային կողմում՝ միմյանց կից, երեք սենյակ կա, որոնք միմյանց են կապված: Այս

բոլոր սենյակները դեպի բակ բացվածք ունեն, որի հակառակ կողմում՝ բակի հանդիպակաց պատի կենտրոնական մասում, վառարան-օջախ է տեղադրված: Կենտրոնական սենյակը ավելի մեծ է: Առաստաղի կառուցման համար գմբեթաձև կառույցի պես ծածկից է օգտագործվել, և այս բոլորն արվել է, որպեսզի այդ տարածքը որպես ընդունելության դահլիճ ծառայի: Հարավային և ցուկլային հարկում դահլիճը խաչաձև է և երկու հարկի բարձրությամբ, և նրա կենտրոնում է գտնվում մի ջրավազան, իսկ դահլիճի արևելյան և արևմտյան կողմերում՝ սիմետրիկ կերպով, կառուցված են սպասարկման սենյակները: Այս երկու՝ սպասարկման սենյակները, ուղղակիորեն կապված են իրենց ետնասենյակին: Սա այն դեպքում, երբ արևմտյան՝ սպասարկման սենյակը, ոչ ուղղակիորեն, այլ մի միջանցքի միջոցով է իր ետնասենյակին կապվում: Առաջին հարկում կրկնվում է տարածության նույն մասնատումը, այն տարբերությամբ միայն, որ «ղլամ-գարդեշի»՝ երկու կողմից ձգվող միջանցքի միջոցով են զանազան տարածքներն ու սենյակները իրար կապվում: Այսպիսով, դահլիճի տարածքի երկու կողմերում ընկնող «ղլամ-գարդեշի» միջոցով ցուկլային և առաջին հարկերը կապվում են իրար:

Հյուսիսային և հարավային մասերում կառույցը համասեռ ու համաչափ է: Ճակատները սիմետրիկ են և երկու հարկից են բաղկացած, որը կարելի է երեք մասի բաժանել: Շքամուտքի մասը անսովոր կերպով ավելի փոքր է, քան մյուս մասերը: Կամարակապ ու համաչափ են երեք դռները, որոնց գագաթին մի «գուլ-ջամ» է զետեղված: Այս բոլոր մասերը գլխավոր առանցքի վրա են գտնվում՝ մի կամարձև շրջանակի մեջ ներառված: Այս առանցքի ուղղությամբ՝ շենքի վերին մասում, դրսից աչքի է ընկնում գմբեթը: Բաժանարար միջնորմերը, որ շքամուտքի երկու կողմերում են գտնվում, երեք բացվածք ունեն: Ստորին հարկում երևում է քառանկյունի մի դուռ, իսկ առաջին հարկում առկա է մի պատուհան՝ ներքևի հարկի բացվածքի նմանությամբ, միայն թե այն կամարակապ է, և նրա վերևում ևս ավելի փոքր պատուհան է զետեղված՝ ստորին և առաջին հարկի բացվածքների կես բարձրությամբ: Սպասարկման մասը ավելի մեծ տարածություն է զբաղեցնում: Ցուկլային հարկում երեք քառանկյունի դռներ կան, իսկ առաջին հարկում՝ երեք կամարակապ պատուհաններ: Սպասարկման մասի բոլոր բացվածքները շրջանակից զուրկ են:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Գմբեթի հյուսիսային մասում քառակուսի հատակագիծը բոլորաձև դարձնելուց հետո, աչքի է ընկնում «մոդարնասը»՝ երկու «ղաթարով» շարքով: Առաջին «ղաթարում» աստղ ու արևի նախշերը մեկընդմեջ կրկնվում են, իսկ երկրորդ «ղաթարով»՝ «մոդարնասի» նախշերը միանում են գմբեթի գագաթին ձևավորված մուգ գույնով «թորանջին»: Գմբեթը, բարձրությամբ, այնքան մեծ չէ և միայն «մոդարնասի» երկու «ղաթարով» շարքերով է զարդարված, որոնցից երկրորդում արևի ու աստղի նախշերը առավել ընդգծված են: Հարավային կողմում գմբեթը այսպես է երևում՝ քառակուսի հատակագիծը բոլորաձև դառնալուց հետո, թմբուկը կառուցվում է այդ բոլորաձև հիմքի վրա: Գմբեթի գագաթը զարդարում է «թորանջը», որը ստեղծվել է «այենե-բորի»՝ հայելագործ ութ բազուկներով: Այդ բազուկների ծայրամասում, դարձյալ հայելագործ զարդամոտիվներով, շրջանակներ են ստեղծվել:

Հարավային կողմը, որն ավելի ընդարձակ տարարածություն է զբաղեցրել, քան հյուսիսայինը, իր հարդարանքով ևս ավելի մեծ արժեք է ներկայացնում: Շրջանակների ձևը, որը նույնությամբ ստեղծվում է «այենե-բորի»՝ հայելագործ արվեստով, կրկնվում է բացվածքների և «օջախի» կողքերում: Սալիկների վրա աչքի են ընկնում եվրոպական ոճի նմանությամբ ստեղծված մանրանկարչական նախշերը [67]:

10. Հովսեփ Ամիրխանյանի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Թափուր կիսաավեր

Վայրը: Թաբրիզի հա թաղամաս, Դավուդի փողոցի վերջում՝ Սուքիասի տան ետևում:

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 432քմ

Այս ապարանքը ճանաչված է նաև նրա վերջին սեփականատիրոջ՝ Շիր-դուշ մականունով հայտնի Աղա Դավուդի անունով: (նկ. 100, 101, 102, 103) Շենքը պատկանում է Սեֆյանների ժամանակաշրջանին: Ապարանքը բնական լույսը ստանում է միայն հարավային կողմից: Շինությունը կառուցվել է «թաղ-վա-թավիզե» կառուցվածքով: Մի քանի սենյակ ևս կցվել են շենքին [13, էջ 149-164], [38, էջ 93]: Այս շենքը, մինչև վերջերս, որպես բնակարան է ծառայել և մասնավոր սեփականատեր է ունեցել, սակայն, ինչպես 2011թ. Հեղինակիս (մեր) կողմից կատարված այցի ժամանակ, պարզվեց, որ

ներկայում այն թափուր ու լքված, կիսավեր վիճակում է գտնվում, այնպես որ դրսից կարելի է տան ներսը և տարբեր մասերը տեսնել: Այս տան քայքայման ու փլուզման ընթացքը սույն ուսումնասիրության ընթացքում, հեղինակիս կողմից լուսանկարներով արձանագրվել է:

Հակառակ տիրող կարգին ու սովորույթին, այս տան պարագայում կառույցի մասերի ընդունված հերթականությունը, այսինքն՝ նախ բակը և ապա՝ ապարանքը, չի հարգվել: Մուտքը բացվում է ոչ թե դեպի բակ, այլ ուղղակիորեն՝ դեպի ապարանքը: Շենքը մի աստիճանաչափ բարձր է բակից, որի շուրջբոլորը ձգվում է սալահատակ ճանապարհը:

Շենքի այն սենյակները, որոնք գտնվում են կենտրոնական մասում՝ գլխավոր առանցքի վրա, հյուսիսից հարավ ուղղությամբ, բոլորը միանման ու սիմետրիկ կառուցվածք ունեն, մինչդեռ շենքի մյուս սենյակները անհամաչափ են: Ստորին հարկում մուտքը գտնվում է շենքի կենտրոնական հատվածի «այվանում», որը երկու հարկի բարձրություն ունի: «այվանը» բացվում է դեպի հինգ ուղղություն. դիմացի կողմից՝ հյուսիսային ուղղությամբ, այն բացվում է դեպի քառակուսի, փոքրիկ դահլիճը, որը հասանելի է շենքի բոլոր սենյակներից: Արևմտյան կողմում երկու դռներ են, որոնցից առաջինը բացվում է դեպի ավելի փոքր «այվանը», իսկ երկրորդ դռը՝ դեպի մի սենյակ, որը շղթայաբար միանում է տան շուրջբոլորը տարածվող երեք սենյակների և միմյանց մեջ բացվող մի միջավայր ստեղծում: Ի վերջո, արևելյան կողմում ևս երկու դռներ կան, որոնցից առաջինը դարձյալ բացվում է դեպի ավելի փոքր «էյվանը», իսկ երկրորդ դռը՝ դեպի մի սենյակ, որը անկախ դեր ունի տան մեջ:

Վերնահարկ բարձրանալու համար շենքի երկու կողմում աստիճաններ են տեղադրված, որոնց կարելի է հասնել բակից ու «այվանից»: Առաջին հարկում կրկնվում է ստորին հարկի ծավալատարածական կառույցը, միայն թե, հատակի բարձրությամբ, տարբեր մակարդակներ ունեն: Հատակի մակարդակի այս տարբերության բերումով շքամուտքի հեռանկարը ավելի խորն է երևում: Դահլիճի ետնամասում ևս մի սենյակ կա, իսկ արևելյան մասում գտնվող սենյակն առանձնանում է իր առաստաղի ավելի ճոխ զարդարանքով:

Ճակատի երկու կողմում երկու անցուղիներ են երևում՝ միջանցքի ձևով, որոնք ստորին հարկում մուտքի մի բացվածք ունեն և նրանց վերևում «մոշաբբաք-քարի» մի

պատուհան: Այս երկու միջանցքի միջև ընկած ճակատը երեք մասի է բաժանվում և սիմետրիկ կառուցվածք ունի: Կենտրոնական մասում է գտնվում շենքի շքամուտքը, իսկ կողմնային մասերում՝ սենյակները: Յուրաքանչյուր մաս շրջանակի մեջ է առնված մի «այվանով», որի գագաթը զարդարված է «քար-բանդի» զարդամոտիվներով: Շքամուտքը «այվանում» է գտնվում, որի բարձրությունը երկու հարկի չափ է: Ստորին հարկում երեք քառանկյունի դռներ են զետեղված, որոնցից մեջտեղինը ավելի մեծ է: Այս երեք բացվածքները առաջին հարկում նույնությամբ կրկնվում են պատուհանի ձևով, իսկ մեջտեղի պատուհանը նույնպես ավելի լայն է և իր առանձին շրջանակով զանազանվում է մյուսներից: Երկու կողմերում սենյակներին հատկացված երկու մասերը յուրաքանչյուր հարկում առանձնացել են շրջանակի միջոցով: Ստորին հարկի բարձրությունը, առաջին հարկի համեմատությամբ, ավելի փոքր է, իսկ յուրաքանչյուր շրջանակում՝ երեք բացվածք է երևում:

Միայն դահլիճի տարածքը որմնանկարչությամբ է զարդարված եղել, որը ներկայում ծածկված է: Արտաքին տեսքը աչքի է ընկնում «գերեհ-չինիի» մի քանի տեսակով, որոնք ավելի են ընդգծում ճակատային մասնատումները:

11. Մինաս Քրաթի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Թափուր լքված

Վայրը: Հաքիմ Նեզամի, Թաբրիզի հաղոտայի վերջում, ԱղաԴավուդի պող.

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 176քմ

2007 թվականին կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն, այս ապարանքը լքված ու թափուր վիճակում է: Ինչպես Կարապետյանը ևս նկարագրել է իր գրքում (Սպահանի Նոր Զուլայի հայոց ապարանքները), այս շենքի որոշ մասերը ավերվել են, այնուամենայնիվ, նրա մնացած մասերը դեռ կանգուն են (նկ.104, 105, 106): Հյուսիսային բակը վաճառված է մի այլ սեփականատիրոջ, ուստի դեպի այդ բակը բացվող բացվածքները փակվել են [13, էջ 201-217], [38, էջ 123]:

Հյուսիսային բակը պարսկական պարտեզների ձևով է կառուցված և, անցուղիները խաչաձև են, իսկ հարավային բակում՝ քայլել կարելի է շրջանաձև ուղիով:

Սա Նոր Զուլայի ամենափոքր ապարանքն է: Արևմտյան սենյակը նկատի առնելով՝ շենքը մի հարկանի է: Ընդունելության դահլիճը խաչաձև է և տան կենտրոնում է գտնվում:

Սկզբում այս դահլիճի տարածքի միջոցով իրար էին միանում հյուսիսային ու հարավային բակերը: Հյուսիսային շքամուտքը նախկինում թափանցիկ է եղել, սակայն հետագայում այն ծածկվել է: Հարավային շքամուտքը «սե-դարի» է ունեցել՝ երկու բացվածքներ կողքերին, և «քաֆ2-քան»՝ կոշկահանի մասը: Դահլիճի երկու կողմերում սպասարկման սենյակներն են եղել: Թեև երկու սպասարկման սենյակները զուգաձև ու համաչափ են, սակայն, կառուցվածքով ու կառույցով, տարբեր են: Արևմտյան՝ սպասարկման սենյակը, երկհարկանի է և կցված մի վերնահարկ ունի:

Ճակատը սիմետրիկ է և շենքի կառուցվածքին համապատասխան, երեք մասի է բաժանվում: Շքամուտքը կենտրոնական հատվածում է գտնվում, որը մի կամարաձև շրջանակի մեջ է առնված, սակայն նրա բացվածքները ծածկված են: Այդ մասի վերնամասում, գլխավոր առանցքի ուղղության վրա, երևում է գմբեթը: Շքամուտքի երկու կողմերում բաժանարար միջնորմներ են գտնվում: Այս միջնորմի վրա՝ ցոկոլային հարկում կա մի ձևափոխված, ուղղանկյուն դուռ, իսկ նրա վերևում՝ առաջին հարկում, մի կամարաձև պատուհան է դրված՝ վերնամասում «քաթիբեի» զետեղման վայր: Այս բոլոր բացվածքները ծածկված են և միայն «քաթիբեի»՝ արձանագրության վայրում մի փոքր անցք է թողնվել օդափոխության համար: Սպասարկման մասերի յուրաքանչյուր հարկում մի առանձին շրջանակ կա: Ստորին հարկը ավելի ցածր է, քան առաջին հարկը:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Քառակուսի հատակագիծը բոլորաձևի փոխելուց հետո, «քար-բանդի» զարդաձևը մի շարքով միանում է գմբեթին: Գմբեթի դեպի վեր նվազող տրամագծով և դեպի գագաթի «թորանջն» ընկած տարածքը որմնանկարչությամբ է զարդարվել, որն ընդհատվում է տարածության կեսից, որով գագաթի «թորանջը» երևում է ամենայն պարզությամբ ու հստակությամբ:

Շենքի արտաքին երեսապատումը զարդարված է «գերեհ-չինիի» աղյուսե տարբեր զարդաձևերով: Դահլիճի անկյուններում ու «դոմ-ղազեի» վրա աչքի են ընկնում բուսական նախշերով նկարչությունները, իսկ գմբեթի հիմքի վրա՝ այդ նկարչությունները կրկնված են ավելի փոքր չափերով: Արևելյան սպասարկման սենյակում «թաղչեների»՝ թարեքների վրա, փայտյա «մոշաբբաք-քարի» զարդամոտիվներ են արվել:

12.Մանուկ Բարսեղի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Խոջա Սուլթան, Մինասյան և Աղանուր անուններով)։

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Թաբրիզի հա թաղամաս, Ս.Մինաս եկեղեցու մոտակայքը

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Գլխավոր շենքը Սեֆյանների և հավելված մասը Ղաջարների օրոք է կառուցվել

Մակերեսը: 730քմ

Ապարանքը գտնվում է Թաբրիզի հա թաղամասում՝ Ս. Մինաս եկեղեցու մոտակայքում: Այն կառուցվել է Սեֆյանների ժամանակաշրջանում, իսկ Ղաջարների օրոք ևս որոշ մասեր կցվել են նրան: Վերջին տասնամյակներում ապարանքը վաճառվել է Մինասյան ընտանիքին և այն մի քանի մասի է բաժանվել (նկ.107, 108, 109, 110): Այս փոփոխությունների հետևանքով ապարանքը կորցրել է իր նախկին սկզբնական կառուցվածքը [38, էջ 128]: Տան գլխավոր բաժինը ընկած է բակի հյուսիսային մասում, որը փայտյա զարդարված սյուներով «այվան» ունի: Մյուս շենքերի պես, այս ապարանքը ևս, «օրսի» ձևով պատուհաններ ու զարդարված դռներ ունի: Արևմտյան հատվածում գոյություն են ունեցել յուղաներկ նկարչություններ, որոնք դրվում էին «թաղչենների»՝ թարեքների վրա: 1970թ. այս բոլոր նկարչությունները տան սեփականատիրոջ կողմից վաճառվեցին այնպես, որ նրանցից ոչ մեկը չի մնացել: 2006թ. կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա այս շենքը, առ այսօր, որպես բնակելի տարածք է օգտագործվում:

Անցյալում այս ապարանքը ավելի ծավալուն ու ընդարձակ է եղել: Ղաջարների շրջանում կատարված կառուցապատումների հետևանքով այս տան բաց տարածքը սահմանափակվել է և արտաքին պատկերը իր վերջնական ձևն է ստացել: Ներկա դրությամբ, բակի կենտրոնում առկա քառակուսի պարտեզի շուրջբոլորը անցուղի է՝ հարմարեցված քայլելու համար: Հատակը սալածածկ է: Ղաջարների օրոք շենքի արևելյան մասում, արևմտյան կողմի՝ «ռավաղի», օթյակի, հակառակ կողմում ևս, ավելացվել է համանման օթյակ:

Հյուսիսային և հարավային կողմերից գլխավոր շինությանը կցված հատվածները արտաքուստ կատարյալ սիմետրիկ են, սակայն, հատակագծով, ծավալատարածական ազատ լուծումներով՝ կոմպոզիցիային են հետևում: Արևմտյան մասում, որը Սեֆյանների շրջանից է մնացել, բոլոր սենյակները թաղածածկ են՝ «թաղ-վա-թավիզե» կառույցով: Հյուսիսային շքամուտքը փողոցից մասամբ ետ է ընկած, որպեսզի հյուրընկալության տպավորություն ստեղծի: Այնուհետև, մուտքը բացվում է դեպի «հաշթի» տարածքը, որի

հյուսիսային կողմում աստիճաններն են գտնվում, իսկ հարավային կողմում՝ կցված մուտքը դեպի սպասարկման սենյակներից մեկն է բացվում, որն ավելացվել է Ղաջարների շրջանում: Արևելյան կողմում ևս միջանցք է, որը դեպի բակ է տանում: Հարավային մասում մուտքը, մի միջանցքի միջոցով, որը արևմտյան կողմից պահեստին ու աստիճաններին է հասնում, դեպի բակ է բացվում: Այս երկու մուտքերի միջև ընկած տարածության մեջ, միմյանց կից, երեք սենյակներ են գտնվում: Մեջտեղի սենյակը, որը գտնվում է գլխավոր առանցքի վրա, երկարությամբ ավելի մեծ է, և ավելի մեծ բացվածքով՝ դեպի բակը ավելի հարմար տեսադաշտ ունի: Միևնույն սենյակում, այդ առանցքի ծայրամասում է գետեղված վառարանը՝ «օջախը»: Մյուս երկու սենյակները սպասարկման դեր ունեն: Հյուսիսային սենյակը, ինչպես նշվեց, դեպի «հաշթի» է բացվում: Ղաջարների շրջանում հյուսիսային կողմում, հավելված բաժնի մաս են կազմում երեք դահլիճային տարածքները և նրանց միջև ընկած երկու «այվանները»: Արևելյան կողմի դահլիճը առանձնացած է և որևէ կերպ կապված չէ տան մյուս մասերին, և սա այն դեպքում, երբ տան մյուս սենյակները, բոլորը, շղթայաբար իրար են միացված: Կենտրոնական դահլիճը խաչաձև հատակագիծ ունի և գլխավոր առանցքը, այն կտրելով, ավարտվում է դահլիճի հանդիպակաց պատի կենտրոնում գտնվող «օջախով»: Արևմտյան դահլիճը քառակուսի է և կենտրոնական դահլիճի պես ետնակողմի պատի կենտրոնում մի վառարան է տեղադրված:

Հարավային մասը, որը Ղաջարների օրոք է ավելացվել, հյուսիսային կողմի կոմպոզիցիան կրկնում է, միայն այն տարբերությամբ, որ բոլոր սենյակները կապված են միմյանց հետ և «այվանի» տարածքը ավելի խորն է ընկած, իսկ շենքի անկյուններն զբաղեցրած երկու սենյակները բաղնիքի՝ «համմամի» դեր են կատարում: Այս սենյակները հարում են արևմտյան դահլիճին և երկու «այվաններ» կան նրա երկու կողմերում: Երկու սենյակները կառուցված են «թաղ-վա-թավիզե» ծածկով, մինչդեռ Ղաջարների շրջանում ավելացված բոլոր մասերի առաստաղները փայտյա կառույց ունեն:

Գլխավոր ճակատը, որը Սեֆյանների ժամանակաշրջանից է պահպանվել, երեսապատված է գաջի շաղախով, իսկ Ղաջարների շրջանում կցված ճակատը երեսապատված է «սիմ-գել» շինանյութով: Արևմտյան կողմի ճակատի սկզբնական պատկերը խափանվել է և ոչ մի փաստ չկա, որով հնարավոր լինի դրա օգնությամբ

վերականգնել ճակատի նախնական կառուցվածքը: Ներկա դրությամբ, այդ ճակատը երեք հավասար մասի է բաժանվում: Կենտրոնական մասում գտնվում է շքամուտքը՝ կամարակապ մի մեծ բացվածքով: Կամարի տակ առնված մուտքի բացվածքը ևս մի քանի մասի է բաժանված և «մոշաբբաք-քարիով» ու թափանցիկ նյութերով ծածկվել է: Բաժանարար միջնորմներ կան շքամուտքի երկու կողմերում, որոնք երկհարկանի կառուցվածք ունեն: Ցոկոլային և առաջին հարկերում երևում են դուռ ու պատուհանի ձևով զարդարուն շրջանակները: Մեջտեղի պատուհանը ավելի երկար է: Ղաջարների շրջանում գլխավոր շքամուտքին դեմ հանդիման կցվել է մի «այվան», որի փայտյա ծածկը հենված է հինգ սյուների վրա, որոնց տեղակայման վայրը համապատասխանում է ճակատի մասնատման ձևին:

Միմյանց դեմ հանդիման գտնվող, հյուսիսային և հարավային ճակատները միաձև են: Ճակատը հինգ մասերի է բաժանված և կատարելապես սիմետրիկ կառուցվածք ունի: Գլխավոր շքամուտքը, որ բացվում է դեպի կենտրոնական ընդունելության դահլիճը, երևում է իր բարձր, կամարաձև թաղակապով նույնպես: Այս հատվածի երկու կողմերում բաժանարար միջնորմներ են կառուցված՝ յուրաքանչյուրի վրա երեք շարք բացվածքով: Առաջին բացվածքը մի քառանկյունի դուռ է, երկրորդը՝ պատուհան՝ նեղ լուսանցքի պես, երրորդը՝ կամարաձև պատուհան: «այվանի» մասը կամարակապ շրջանակի մեջ է առնված: «Էյվանի» վերջում՝ ետնակողմի պատի վրա, երևում են դռան զարդամոտիվներ, իսկ նրա կողքերին՝ «քաթիբեի» տեղադրման վայրը և յուրաքանչյուրի վերևում՝ կամարաձև «թաղչե»: Կողքի մասերում, «այվանին» հարակից հատվածում երեք պարզ ու համաչափ դռներ են դրված՝ յուրաքանչյուրի վերևում մի պատուհան, որոնք ձևով նույնն են, ինչ շենքի արևմտյան կողմի սպասարկման մասի պատուհանները:

Արևմտյան մասի «թաղչեների»՝ թարեքների, մեջի գաջածածկ շերտը վերցնելով, ի հայտ են եկել նկարչություններ, որոնք մեծ արժեք են ներկայացնում: Զոն Քարսվելը ևս այս մասին հիշատակել է, իսկ տան հյուսիսային մասում աչքի են ընկնում գիպսե քանդակների ու հայելագործ զարդամոտիվների արժեքավոր նմուշներ [14, էջ 187-194]:

13.Սիմոնի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Հմայակ Քալանթար և Հովհաննես Սուրենյան անուններով)։

Նոր Գործառույթը: Մարմնամարզության դահլիճ

Վայրը: Մեծ Մեյդան թաղամասում, Ս.Ամենափրկիչ Վանքի հյուսիս-արևելյան կողմում:

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների ժամանակաշրջան

Մակերեսը: 730քմ

Այս ապարանքը, որը պատկանում է 17-րդ դարին, գտնվում է Մեծ Մեյդան թաղամասում՝ Ս.Ամենափրկիչ Վանքի հյուսիս-արևելյան կողմում (նկ.111, 112): Այս ապարանքի առաջին սեփականատերը Հմայակ Քալանթարն է ճանաչվել, որից հետո այն պատկանել է Սիմոնին: 1843թ. ապարանքը վաճառվել է Հովհաննես Սուրենյանին, որը բնակելի այս տարածքը դպրոցի է վերածել: Ապարանքը երկու մասերի է բաժանվում և նրա կարևոր մասը հյուսիսային կողմում է գտնվում: Տան հարավային կողմը երկհարկանի է եղել: Այս մասի դռներն ու պատուհանները ծածկվել ու վերացել են: Այս շենքը 1911-1933թթ. որպես բուժարան կամ պոլիկլինիկա է ծառայել, այնուհետև՝ մարմնամարզական դահլիճ է դարձել, իսկ ներկայում մի քանի ընտանիք են ապրում այնտեղ [36, էջ 124]:

Բակը քառանկյունի է: Հատակը վերջին վերանորոգումների ժամանակ պարկետի ձև է ստացել: Հարավային կողմում տեղադրվել է մշտական մի հովանոց, որը նսեմացնում է շինության նախկին շքեղությունը: Բակը շրջափակվել է արգելապատնեշներով, որով հյուրերի ընդունելության տարածքը առանձնացվել է երթևեկության տարածքից:

Քառանկյունի բակի չորս կողմերում կառուցված են մի հարկանի շինություններ, բացառությամբ՝ արևմտյան թևի շենքի, որը երկհարկանի է:

Շենքի ամենահին ու կարևորագույն մասը հյուսիսային կողմում է, որտեղ գտնվում են խաչաձև դահլիճը և նրան կից՝ սպասարկության սենյակները:

Արևելյան մասում են գտնվում շքամուտքը, «հաշթին», պահեստը և ծառաների բաժինը: Հարավային մասում, կատարված փոփոխությունների պատճառով, լայն սրահ է բացվել, որի տեսադաշտը բացվում է բակի վրա:

Արևմտյան հատվածը երկու հարկից ու երեք մասից է կազմված, որոնք կառուցվել են տարբեր ժամանակներում: Կենտրոնական մասը, որն ավելի հին է, բաղկացած է իրար միացած երեք սենյակներից: Հարավային մասը, որտեղ գտնվում են շքամուտքը, «հաշթին» ու պահեստը, ավելի նրբակերտ է: Հյուսիսային կողմից, երկու իրար միացած, համաչափ, սենյակներ կցվել են շենքին, իսկ երկրորդ հարկ տանող սանդուղքը գտնվում

է այս սենյակների դեմ բացված միջանցքում: Երկրորդ հարկում, չնչին նահանջով, գրեթե նույնությամբ, կրկնված են կցված այդ երկու սենյակները և կենտրոնական մասը և, այդպիսով, ծայրից-ծայր ստեղծվել է պատշգամբ, որից կարելի էր բոլոր սենյակները մտնել: Ներկայումս այս պատշգամբը, նոր շինանյութերով ծածկվել և ապակիով միջանցքի է վերածվել:

Շենքը արևմտյան կողմից ասիմետրիկ է, սակայն օգտագործված տիպի կառուցվածքում ներդաշնակությունը նկատի է առնվել: Բացվածքների տեղադրման կետերի մեջ նկատվող համաչափությունը ավելի ակնհայտ ու շեշտակի է դառնում՝ շնորհիվ ճակատում օգտագործված զարդամիջոցների: Բոլոր բացվածքները միաչափ բարձրությամբ և կամարակապ են կառուցված: Բացվածքների վրա գտնվում է շրջանաձև «գոլ-դասթե» («ծաղկեփունջ») պատուհան, որը առավելապես շեշտում է յուրաքանչյուր հատվածի միջին մասը և նրա սիմետրիկ կառուցվածքը: Շենքը երեսապատվել է «գել-սորխ» (կարմրագույն) շաղախով, ապա զարդարվել սպիտակ գույնով ու գաջով, իսկ երկրորդ հարկում օգտագործված ժամանակակից փայտյա պատուհանների պատճառով, խախտվել է ընդհանուր շինության ֆասադի ներդաշնակությունն ու համասեռությունը:

Գմբեթը և նրա զարդարանքը. Խաչաձև դահլիճում օգտագործվել է պարզ, «կարբանդի» զարդանախշը որպես հիմք՝ ցածր գմբեթը տեղավորելու համար: Կա նաև այլ գմբեթ՝ նույն չափով և կառուցվածքով՝ շենքի հարավ-արևելքում: Այս տան զարդարանքը պարզ է: Միայն երկու գույնից են օգտվել: Ստեղծված զարդանախշերը կապված են «դաբ-բանդիին» և մեծ մասամբ բուսական մոտիվներ են պատկերում: Անցյալում ապարանքը նկարչություններով զարդարված սենյակներ է ունեցել, որոնցից ներկայումս միայն մեկն է պահպանվել [48]:

14.Աբգարի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Թողյանի ապարանք).

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Խաղանի պող./Ասիաբ փողոց/Ջուղայի Հայոց Մանկապարտեզին կից

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների օրոք

Մակերեսը: 400քմ

Այս ապարանքի ճանաչված վերջին սեփականատերը Թողա անունով հայտնի տկն. Թողյանին է: Շինության վաղեմությունը վերադառնում է Սեֆյանների ժամանակաշրջան (նկ. 113, 114): Գլխավոր ճակատը հյուսիսային կողմնորոշում ունի:

Ղաջարների շրջանի վերջին տարիներին այն պատկանել է պրն.Աբգարին: Այդ ժամանակ շենքն օգտագործվում էր ծխախոտի արտադրության համար: Շենքի մի մասը, որը ջրանցքի վրա է գտնվում, անցյալում ջրաղացի համար է օգտագործվել: Ներկայում Թուրքա անունով մի կին, իր սպասավորուհու՝ Ֆաթեմեի հետ, ապրում է այս տանը: Այս երկու կանանց վկայությամբ, տան իսկական սեփականատերը Սպահանի մոտակա Փերիա գավառում է ապրում:

Առաջին հարկի երկու անկյուններում պատշգամբներ կան, որոնք միանում են «սեղարի» մի սենյակի: Այդ երեք կիսակլոր, կամարակապ դռների վերնամասում է գտնվում «գոլ-դասթե» պատուհանը: Կենտրոնում, երկայնքով ձգվում է մի ընդարձակ սենյակ, որը մի «փանջ-դարիով»՝ հինգ կիսակլոր կամարակապ դռներով, բացվում է դեպի «այվանը»: Փողոցի վերջից կարելի է տեսնել գլխավոր ճակատը՝ «օրսի» պատուհանների զարդարանքով:

Շենքի ճակատը կատարյալ սիմետրիկ է: Ստորին՝ ցոկոլային հարկը, զուրկ է որևէ բացվածքից, այնպես, որ պատշգամբների ու «այվանի» տակ տեղադրված փոքր անցքերով պատուհանները չեն կարողանում շենքն ապահովել բնական լույսով:

Տան զարդարանքը բավական ճոխ ու գեղեցիկ է: Հյուսիսային կողմում աչքի են ընկնում Մոարադ աղյուսի զարդարանքը: Շքամուտքը հիացնում է իր պարզ և, միաժամանակ, գերազանց զարդարանքով: Առաջին հարկի փայտյա «այվանը» գրավում է իր բազում զարդամոտիվներով: Իրանի Մշակութային Ժառանգության Պահպանման Կազմակերպության կողմից այս ապարանքը չի գրանցվել [38, էջ 141]:

15.Վարձակալը կամ Մութաջերի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Դավուդի պողոտայի վերջում, Ջաննաթ պողոտա

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների ժամանակաշրջան

Մակերեսը: 200քմ

Այս շենքի կառուցման ստույգ թվականը ճշտող փաստաթուղթ գոյություն չունի, այդուհանդերձ, ընդհանուր ոճը, զարդարանքը և շքամուտքի զարդանախշերը վկայում են նրա՝ Սեֆյանների ժամանակաշրջանի վերջերին պատկանելու մասին: Տան սեփականատերը 1996թ. քաղաքապետարանից ու Մշակութային Ժառանգության կազմակերպությունից ստացել է այս ապարանքը քանդելու թույլտվությունը [38, էջ 139]:

Տան բակը հյուսիսից հարավ ձգվող քառանկյունի է: Հյուսիսային՝ գլխավոր տարածքը, տեղակայված լինելով մի աստիճանաչափ բարձրությամբ պատվանդանի վրա, իսկ հարավային կողմում՝ կառուցված սյունաշարով, բակը բաժանվում է հանրային և սպասարկային՝ երկու առանձին մասերից, որով և այն քառակուսի ձև է ստացել: Քառակուսի պարտեզով, որը գտնվում է հյուսիս-հարավ առանցքի մեջտեղում, բակի քառակուսի ձևը ավելի ցայտուն է դառնում:

Ապարանքի տարածքը կարելի է երեք մասի բաժանել՝ հյուսիսային, արևելյան և արևմտյան, որոնք տեղակայված են բակի երեք կողմերում: Արևելյան մասում է գտնվում գլխավոր մուտքը՝ շքամուտքը, որին համապատասխան շենքը դրսից ներս ընկած է, իսկ հարավային կողմի վրա շենքից առանձնացած է, որը «հաշթի» միջոցով միանում է պահեստին, ապա՝ այն միջանցքին, որը դեպի բակ է տանում: Նաև այս միջանցքի ուղղությամբ առանձին տարածք է հատկացվել տան ծառաների հանգստի համար, որտեղ կարելի է մտնել հենց բակից:

Հյուսիսային կողմում են գտնվում տան կարևորագույն մասերը՝ գլխավոր դահլիճը, և նրա արևելյան կողմում՝ սպասարկման սենյակը: Տան այս հատվածը, մյուս մասերի համեմատությամբ, ավելի անփոփոխ է մնացել, միայն թե, ամենայն հավանությամբ, ժամանակին արևմտյան կողմում ևս սպասարկման սենյակ է ունեցել, որը նույնպես բացվել է դահլիճի վրա: Ամեն դեպքում, ներկայումս այդ մասում մի միջանցք է գտնվում, որտեղ մտնում են բակի կողմից, և որով միայն հնարավոր է դառնում արևմտյան մասի սենյակներ մուտք գործել:

Արևմտյան մասը ժամանակի ընթացքում մեծ փոփոխություններ է կրել: Ընդհանուր առմամբ, այս մասում օգտագործվել է «թաղ-վա-թավիզեի» կառուցվածքից, որով վեց զուգահեռ միջնորմներ են կառուցվել և նրանց միջև՝ սենյակներ, որոնց կարելի է հասնել միայն բակի միջոցով: Ըստ նրանց ետ կամ առաջ լինելու հանգամանքի՝ այս սենյակներից յուրաքանչյուրի մեջ ստեղծված միջավայրը տարբերվում է մյուսներից: Այս սենյակների՝ տան մյուս մասերից կտրված լինելու պատճառով, կարելի է ենթադրել, որ դրանք կառուցվել են հյուրերի կամ կարճատև կեցության համար:

Հյուսիսային ֆասադը տան գլխավոր ճակատն է և կատարելապես սիմետրիկ է: Շքամուտքը կենտրոնում կամարածն է, թաղակապ, և երեք դուռ ունի, որին կից՝ «քաֆշ-քանի» (կոշկահան) մասում ևս՝ երկու կողմնային դռներ կան:

Շենքի գլխավոր ճակատը հյուսիսային կողմնորոշում ունի: Հյուսիսային ճակատը զարդարված է եղել շատ հարուստ ու նուրբ «Մոարադ» աղյուսե զարդամոտիվներով, որը Մշակութային ժառանգության Կազմակերպության վարպետների միջոցով փոխադրվել է Թախթե-Ֆուլադ արհեստանոցը: Հետազոտությունները պարզել են, որ շենքի պատերի նուրբ ծեփաշերտի ու ներկի տակ թաքնված են Պետրոս Վելիջանիի տան նմանությամբ կարմրագույն ֆոնով նկարչություններ [63]:

16.Վարոսյան Մարգար Նադերի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Հաքիմ Նեզամի պողոտա, Սանգտոռաշների փողոց. Թաբրիզի հաթաղամաս, Մոհամմադ հասան Մոսթաշարան փողոցի անկյունում, Իսֆահանի արվեստի համալսարանի դիմաց:

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Սեֆյանների ժամանակաշրջան

Մակերեսը: 900քմ

Այս ապարանքը ճանաչված է իր վերջին սեփականատիրոջ՝ Վարոսյան Մարգար Նադերի անունով: Շենքը ժառանգված է Սեֆյան շրջանից, բայց արևելյան մասը ավելացվել է Ղաջարների շրջանում: Այս ապարանքը դեռևս պատկանում է Նադերի ընտանիքին (նկ. 115), [38, էջ 132], [48]:

Ապարանքի բակը քառանկյունի է, և հյուսիսից, հարավից և արևելքից շրջապատված է շենքերով: Բակի երկրաչափությունը ձևավորվել է երկու սիմետրիկ առանցքների խաչմերուկով: Փոքր մասշտաբով օրինակված պարսկական այգին, ներկայացրել է կանաչ տարածքը և հետիոտներին: «Այվան» -ը՝ տեղադրվելով առանցքի վերջերում, կրկնապատկել է առանցքի կարևորությունը, և մուտքը ավելի մատչելի է դարձրել: Բակի հարավային մասը կազմող խաղաղ տարածքը հիմնական ճակատի դիմաց է:

Շենքը բաժանվում է հյուսիսային, հարավային և արևելյան մասերի, որոնց միջև ընկած է մի մեծ բակ: Քանի որ շենքի ձևաչափման մեջ փոփոխություններ են եղել, բնօրինակի ձևը կորել է: Այնուամենայնիվ, հյուսիսային հատվածը, որը Սեֆյան շրջանի ժառանգություն է, կարող է ծառայել որպես հիմք, որ շենքի այլ հատվածները ավելացվել են նրան: Հյուսիսային հատվածում առկա է գլխավոր դահլիճը, որը ծածկված է գմբեթաձև առաստաղով: Դահլիճը մատչելի է «Այվան» -ից և երկու սպասարկման սենյակները

տեղադրված են նրա կողմերից: Արևմտյան մասը ավելացվել է Ղաջարների ժամանակաշրջանիում: Սենյակների կազմակերպումը նույնն է, ինչ հյուսիսային հատվածինը, սակայն «թաղ և թավիսե» կառուցվածքի միջոցով առաստաղը հարթ ձև է ստացել: Կան նաև այլ սենյակներ, որոնք կապված են միմյանց հետ հյուսիսիսում՝ ավելի վաղ ժամանակներից: Հարավային մասում ներառում են մուտքի և անձնակազմի և սպասարկման սենյակները:

Արևմտյան մասը ավելացվել է Ղաջարների ժամանակաշրջանում: Սենյակների կազմակերպումը և համամասնությունները նույնն են, ինչպես հյուսիսային հատվածում, բայց «թաղ և թավիսե» կառուցվածքի միջոցով առաստաղը հարթ ձև է ստացել: Կան նաև այլ սենյակներ, որոնք կապված են միմյանց հետ:

Ըստ հատակագծի ճակատը նույնպես ընդունում է սիմետրիկ կարգ: Ճակատը կարելի է բաժանել երեք մասի, որոնք են մուտքը և երկու սպասարկման մասերը: Մուտքի գլխավոր, կամարածև դուռը, «այվան» (կիսափակ տարածք) –ի ներսում է, «այվան» –ի առաստաղը հիմնված է երկու սյուների վրա: Ծառայության մասերն ունեն երեք կամարածև բացվածքներ՝ ուղղված դեպի բակը:

Շենքը արտաքին կողմից զարդարված է փոքր աղյուսներով գործված «մոարաղ-քարիով»: Վերանորոգումների ընթացքում «օրսի» պատուհանները վերացել են և նրանցից ոչ մի հետք չի մնացել:

17. Հովհաննեսի ապարանքը (նաև կոչվել է Նանի Դավիթխանյանի ապարանք).

Նոր Գործառույթը: Թորանջ ռեստորան և սրճարան

Վայրը: Խազանի փողոց, նրբանցք Հովհաննես Շիրազի, նրբանցք Ռամին

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Նասերեդին Շահի օրոք, Ղաջարների շրջան

Մակերեսը: 460քմ

Այս ապարանքի առաջին, ճանաչված սեփականատերը Մարտիրոս Դավիթխանյանն է եղել, ով զինվորկան բարձրաստիճան պաշտոնյա է եղել Նասերեդին Շահի օրոք՝ Ղաջարների շրջանում: Ապարանքը ժառանգել են նրա զավակները՝ Նանին, Հովհաննեսը, Կարապետը, Ավետիքը, Դիշխուն և Վարդուհին: Նրանց մահից հետո ապարանքը ժառանգեցին նրանց զավակները և ապա՝ թոռները, այդ թվում՝ Սեդան (Էլիզան)՝ Հովհաննեսի միակ դուստրը (ով, ի դեպ, հեղինակիս տատն է) և Չարլին՝ Ավետիքի մեծ որդին, և նրա եղբայրը՝ Ալբերտը: Այնուհետև, ապարանքը ժառանգեցին

Ալբերտի կինը՝ Մանուշ Կարապետյանը և Էլիզա Դավիթխանյանի զավակները (նկ.116, 117, 118, 119): Ապարանքը ենթարկվել է վերանորոգումների:

Ապարանքը գրանցվել է Մշակութային ժառանգության պահպանման ցուցակում: Հեղինակիս կողմից կատարված ուսումնասիրության արդյունքում պարզվեց, որ այս ապարանքը 2014 թ., ինչ-որ նախապայմաններով, վաճառվել է: Ապա՝ կատարելապես վերանորոգվել է և շահագործման է հանձնվել՝ որպես ավանդական ռեստորան և սրճարան:

Ապարանքը քառակուսի բակ ունի, որը ձգված է տան երկայնքով: Բակը անցյալում աղյուսապատ է եղել, սակայն 70-ական թվականներին, ժառանգներից մեկի կողմից ասֆալտապատվել է, իսկ 2014թ. իրականացված վերջին վերանորոգումների ժամանակ այն սալարկվել է: Բակի պատերը, որ սկզբում դարմանաշաղախ են եղել, ներկայում աղյուսաշեն «ղաբ-բանդիով» (շրջանակաձև) ձևավորում է ստացել: Ջրավազանը մեծացվել և կապույտ գույնի է դարձել:

Այս տունը երկու մասից է բաղկացած՝ արևելյան և արևմտյան, որի արևմտյան մասը ավելի հին է, իսկ արևելյան մասը հետագայում կցվել է նրան: Արևմտյան մասում են գտնվում՝ «հաշթին», «մաթբախը» (խոհանոցը), երկու սենյակներ, ապա ավելի ընդարձակվելով՝ երկու սենյակներ, այսինքն՝ «սանդուղ-խանեն» (պահեստ) և «սարդաբը» (նկուղ) ևս ավելանում են արևելյան մասին:

Հարկ է նշել, որ արևմտյան մասը, որը ժամանակի ընթացքում ավերակի էր վերածվել, մասնագետների արհեստավարժ ու հմուտ ձեռքերով վերականգնվեց, իսկ արևելյան հատվածի որոշ մասերը վերանորոգվեցին:

Հարավային ճակատում աչքի է ընկնում նկուղային հարկի՝ բակի մակարդակից ավելի բարձր գտնվող առաստաղը, որի վրա բացված վանդակավոր պատուհաններից է ապահովվում այդ գետնափոր հարկի լուսավորությունը: Սկզբում այս վանդակավոր պատուհանները փայտից են եղել, որոնք վերանորոգման ժամանակ փոխարինվել են կապտավուն, ջնարակված, կավից պատրաստվածով: Առաջին հարկը, ետ ընկած դիրքում, կառուցվել է այս հատվածի վրա, որպեսզի, մի կողմից որպես ծածկ ծառայի նկուղային հարկի համար, և միաժամանակ ստեղծվի բակին նայող «այվանի», այսինքն՝ պատշգամբի միակտոր տարածքը: Այդ «այվանի» առաստաղը նախկինում հենված է եղել փայտաշեն, չորս սյուների վրա, որոնք հետագայում, վերանորոգվելով, ավելի լայնացվել

են ու ամրացվել աղյուսապատման միջոցով: Նկուղային և առաջին հարկերի լուսամուտների դիրքերը նույնն են: Առաջին հարկը երեք մասի է բաժանված. միջին մասը «փանջ-դարի» (հինգ-դուռ), իսկ նրան կից սպասարկման սենյակները «սե-դարի» (երեք-դուռ) ունենին: Այդ դռների վերևում շրջանաձև «գուլ-դասթե» (ծաղկեփունջ) լուսամուտներ են տեղադրված՝ մեկընդմեջ զարդարված արեգակի հայելագործ զարդանախշերով: Վերանորոգման ընթացքում «ղաբ-բանդիի» (շրջանակի) այնպիսի զարդարանքներ են ավելացվել, որոնք շինությանը հեռացրել են իր սկզբնական՝ ավանդական ինքնությունից: Արևմտյան ճակատը հարավային ճակատի նմանությամբ ու նրան համաչափ է կառուցվել՝ «սե-դարիով» (երեք դուռ) և կողքերին՝ երկու բացվածքներով, իսկ շենքի արևելյան ճակատը կցվել է շինությանը և կառուցվածքով, ընդհանրապես, տարբերում է մյուս մասերից: Ճակատը երկհարկանի ձև է ստացել և երեք կամարակապ ու միաչափ բարձրությամբ բացվածքներ ունի: Մեջտեղի բացվածքները ավելի լայն են և շենքի համար մուտքի դեր են կատարում: Առաջին հարկում կամարաձև թաղը կիսաշրջան է կազմում, իսկ երկրորդ հարկի կամարաձև թաղերը սրածայր են, որոնք գոյացել են չորս կամարների միակցումից:

Վերանորոգման մեջ կիրառված մեթոդները, լուսավորության ընտրված միջոցները, հայելիները, գիպսե քանդակները և բակի հատակի սալարկումը կատարվել են հնաժողովրդական ճարտարապետության հիմունքներով ու շինանյութերով, սակայն այդ ուղղությամբ նկատելի է մի տեսակ ծայրահեղական մոտեցում, որի հետևանքով փոփոխման է ենթարկվել շենքի իսկությունը: Այդ կարգի փոփոխությունների շարքին կարելի է դասել ջրավազանի չափերի մեծացումը, ճակատի դարմանախառն կավով պատի փոխվելը, շենքի պատերի ու հատակի ծածկույթին ֆիրուզյա հախճաասալիկների ավելացումը և պատի օջախի զարդամոտիվների ավելացումը:

Դահլիճը կառուցված է «թաղ-վա-թավիզեով»: Դահլիճի նկարագադումները վերանորոգման ժամանակ ավելացվել են:

18. Լևոն Մինասյանի ապարանքը.

Նոր Գործառույթը: Բնակելի

Վայրը: Չարսուղ

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Ղաջարների իշխանության վերջերը

Մակերեսը: Շուրջ 600քմ

Տունը կառուցվել է Ղաջարների իշխանության վերջերին: Թեև այս տունը չի կարելի արդիական համարել, բայց և անկասկած, այն կարելի է Իրանի արդիականացման սկզբնավորման ժամանակաշրջանին պատկանող առաջին շենքերից մեկը համարել: Հատկանշական է, որ, ժամանակի ընթացքում կատարված փոփոխությունների հետևանքով, շինությունը լիովին կորցրել է իր սկզբնական կառուցվածքը [70]: (նկ.120, 121, 122)

Տան կենտրոնական շքամուտքը գտնվում է հյուսիսային թևի վրա և բացվում է փողոցի վրա: Նաև մի այլ մուտք, որը գտնվում է շենքի արևմտյան կողմում, բացվում է հարավային փողոցի վրա: Այսպիսով, այս տունը ժամանակակից տների պես մի մուտք ունի, որը ուղղակիորեն գլխավոր փողոցի վրա է բացվում և, միաժամանակ, հին շենքերի պես մի ետնամուտք, որը դեպի մի նրբանցք է բացվում և, որտեղից, ոլորապտույտ անցուղով և բակի միջոցով, կարելի է մուտք գործել տուն: Ուղղանկյունաձև բակը, հակառակ սպասածին, չի ձգվում շենքի հիմնական ուղղությամբ:

Տունը երեք մասից է բաղկացած՝ հյուսիսային, արևելյան և արևմտյան, որոնք բակի երեք կողմում են կառուցված: Արևելյան կողմում են գտնվում պահեստի, ծիերի ախոռի և բակ տանող միջանցքի մուտքերը: Արևմտյան մասում են գտնվում սպասարկման սենյակները և վերին հարկ տանող սանդուղքը: Հյուսիսային մասը, որը տան կարևորագույն մասն է, երկու հարկից է բաղկացած [45]: Այս մասի կառուցման մեջ օգտագործվել է «թաղ-վա-թավիզեից», որի շնորհիվ յոթ հաստ պատեր են զուգահեռաբար գոյացել, իսկ նրանց միջև՝ իրար մեջ բացվող սենյակներ: Սանդուղքաշարը, հակառակ իր ժամանակին ընդունված ձևի, ոչ թե ետնասենյակների կամ սպասարկման մասում էր գտնվում, այլ՝ շենքի կենտրոնում, որտեղից կարելի է ուղղակիորեն տուն մտնել և երկրորդ հարկ բարձրանալ: Երկրորդ հարկում՝ բակի կողմից, շենքը շրջապատված է «այվանով», ուր ելք ունեն երկրորդ հարկի բոլոր սենյակները: «այվանը» ծածկված է փայտաշեն առաստաղով, որը հենված է վեցը սյուների վրա:

Տունը կիսաներփակ կառուցվածք ունի, այսինքն՝ բացի բակից երևացող հիմնական ճակատից, հատուկ կարևորություն է տրվել նաև փողոցից դիտվող արտաքին ճակատին:

Գլխավոր ճակատը նայում դեպի բակը՝ հյուսիսային մասում երկհարկանի ու, թեև ասիմետրիկ պլանով է կառուցված, բայց ճակատը կատարյալ սիմետրիկ է: Բացվածքների տարածությունն ու դիրքը երկու հարկերում համանման են և միաչափ բարձրությամբ են տեղակայված: Շքամուտքը՝ կենտրոնում, իսկ սպասարկման երկու սենյակները՝ «սե-դարիի» ձևով, ընկած են երկու կողմերում: Երկրորդ հարկը ավելի հետ է ընկած, որի արդյունքում ստեղծվել է հարմար տարածք՝ ծայրեծայր ձգվող «այվանի» համար: Փողոցից երևացող ճակատը նույնպես համաչափ է և գեղեցիկ պատշգամբներ ունի, սակայն, ներքին ճակատի համեմատությամբ, ավելի պակաս է զարդարված, հետևաբար, չի կարելի այս տունը դրսից տեսարժան համարել:

19. Գարեգին Հանանյանի ապարանքը (նաև կոչվել է՝ Քահանա, Կարապետ Կիրակոսյան և Հոմայուն Աֆհամ անուններով).

Նոր Գործառույթը: Հյուրանոց

Վայրը: Հաքիմ Նեզամի պողոտա, Սանգթարաշիա պողոտա, Զեյթուն փողոց

Կառուցման ժամանակաշրջանը: Ղաջարյան ժամանակաշրջան

Մակերեսը: 900քմ

Այս ապարանքը, որը պատկանում էր Գարեգին Հանանյանին, (նախկին անունը՝ Կարապետ Կիրակոսյան) 2005թ. վաճառվեց Հոմայուն Աֆհամին: Նա այս տնից մնացած հին մասերը վերանորոգեց, իսկ փլված մասերի տարածքում նոր շենք կառուցեց (նկ.123, 124, 125, 126, 127, 128):

Նոր շինարարությունից առաջ տան առջև սփռված էր ընդարձակ ու կանաչապատ բակը, իսկ ներկա պայմաններում՝ այն դարձել է ուղղանկյունաձև, տան կենտրոնում՝ արևելքից արևմուտք ձգվող միջնաբակով: Բակի կենտրոնում աչքի է ընկնում ջրավազանը, իսկ երկու կողմերի երկայնքով՝ երկու պարտեզները: Շենքը երեք աստիճանով բարձր է բակից:

Հյուսիսային մասը, որն, ի դեպ, պատմական մասն է, պահպանվել է առ այսօր: Շենքի արևելյան կողմի մուտքը բացվում է դեպի «հաշթիի» տարածքը, որը հյուսիսից միանում է պահեստին, իսկ հարավից՝ միջանցքով կապվում բակին: Քառակուսի դահլիճը առանցքադիր է, որի երկու կողմերում սպասարկման սենյակներն են գտնվում, որոնք մի կողմից միանում են դահլիճին, իսկ մյուս կողմից՝ միջանցքով հասնում են պահեստին կամ ետնասենյակին: Ընդունելության դահլիճի երեք և սպասարկման երկու սենյակները

հակադիր պատի կենտրոնում վառարաններ ունեն, իսկ մյուս կողմից, ծայրից-ծայր ընկած բացվածքներով, բացվում են դեպի «այվան»: «այվանի» ծածկը հենված է գաջաքանդակված չորս սյուների վրա: Մնացած երեք մասերը կցված նորակառույց շինություններն են, որոնք եռահարկ են: Նկատելի է, որ աշխատել են, որպեսզի այս հատվածը ճարտարապետական ոճով կապված լինի հին մասին, և երկու հատվածների համասեռությունը պահպանվի: Այս համալիրը կազմված է բազմաթիվ սենյակներից, հանդիպման համար նախատեսված դահլիճից, գրադարանից, խոհանոցից ու պահեստից:

Հյուսիսային ճակատի երկու անկյուններում պատշգամբներ կան, որոնցով գլխավոր ճակատը ավելի ետ է ընկած: Այս նահանջի միջոցով ևս, շենք մտնելու նախաշեմին, «այվանի» համար հարմար տարածություն է առաջացել: «այվանի» փայտյա ծածկը հենված է չորս սյուների վրա, որոնցից երկու կողմնային սյուները, տրամագծով ավելի մեծ են, քան մյուս երկուսը: Գլխավոր ճակատի բացվածքները երկհարկանի են: Բոլոր բացվածքները միանման ու միատեսակ ռիթմիկ են: Գլխավոր ճակատը երեք մասի է բաժանվում: Ստորին հարկում՝ կողմնային և սպասարկման մասերում, երեք դուռ է տեղադրված, որոնց վերին մասում՝ առաջին հարկում, մի պատուհան է գտնվում՝ նրա երկու կողմերում պատուհանաձև շրջանակներով:

Ստորին հարկի կենտրոնական մասում ու դահլիճում հինգ դուռ է տեղադրված, որոնց վերին մասում նույնպես՝ առաջին հարկում, հինգ պատուհան կա: Հարավային ճակատը եռահարկ է, և յուրաքանչյուր հարկ շրջապատված է պատշգամբով: Այս կողմի տարածական մասնատումները նույնն են, ինչ որ հյուսիսային կողմինը: Երկու բետոնե սյուները, որոնք կտրում են այդ մասնատման սահմանագիծը, կրում են պատշգամբները:

Այս տան նկարչությունները միագույն են՝ բույսերի ու ծաղիկների նախշերով: Հայելագործ զարդամոտիվները և այդ արվեստով ստեղծված շրջանակները զարդարում են բոլոր սենյակները: Բացվածքները կենտրոնական ուղղության վրա են և բոլոր սենյակների կառուցվածքի, ինչպես և դեկորացիայի մեջ, հարգվել է համաչափության սկզբունքը:

Երկրորդ գլխի եզրակացություններ.

Պատմական, ավերված ապարանքների ուսումնասիրության օգնությամբ, կարողանում ենք պատկերացում կազմել առկա ապարանքների ձևավորման ու

կառուցման ընթացքի մասին: Ավերված ու փլված ապարանքների կապակցությամբ, մանրագնին քննարկման ենթարկեցինք յուրաքանչյուրի ծավալատարածական կառուցվածքը, ինչպես նաև նրանց հարդարանքի տեսակներն ու ձևերը, իսկ ուսումնասիրության արդյունքները ի մի բերելով, այդ ապարանքների կառուցվածքի ու ձևավորման ինչպիսության համար ընդհանուր մոդելներ հանեցինք, որոնց կարելի է նույնությամբ տեսնել ներկայիս կանգուն մնացած պատմական ապարանքների մեջ:

Նոր Զուղայի ճարտարապետական, ոճային յուրահատկությունների բնութագրման համար, այդ ապարանքների կառուցման ինչպիսության ու ընթացքի ուսումնասիրությունը պարտադիր անհրաժեշտություն է [54]:

Այն ապարանքները, որոնք ֆունկցիոնալ փոփոխության են ենթարկվել, պահպանվել ու պաշտպանվել են և, հանրային վայրերի վերածվելով, ավելի մեծ թվով այցելուներ են ունեցել, ուստի և նրանց ուսումնասիրության համար աղբյուրները ավելի շատ են: Իհարկե, պետք է նաև շեշտել, որ այս շենքերի վերանորոգումը միշտ չէ, որ նրանց ճարտարապետական ու պատմական բարձր արժեքը պահպանելով է կատարվել, այնուամենայնիվ, դա ևս կարելի է արդարացնել այն նկատառումով, որ տվյալ բնակելի շենքը պետք է նոր պայմաններում ու նոր պահանջների բավարարմանը ծառայեր: Ստորև բերվել է այդ ապարանքների և նրանց փոփոխված գործառույթի ցանկը և ընհանուր պատկերը:

Աղյուսակ 23: Բնակելի շենքերի ֆունկցիոնալ փոփոխությունները		
Մարթա Փիթերզի ապարանք	2500քմ	Համալսարան
Դավթի ապարանք	240քմ	
Սուքիասի ապարանք	240քմ	
Ստեփանյանի, Այյուբիհա ապարանք	645քմ	
Խաչիկի ապարանք	644,15քմ	
Խոջա Պետրոս Վելիջանյանի ապարանք	266քմ	Վարչա-գրասենյակայ
Զավոլյանի ապարանք	590քմ	

Գարեգին Հանանյանի ապարանք	900քմ	Հյուրանոց
Սիմոնի ապարանք	730քմ	Մարմնամարզական ակումբ

Նորագույն բնակարանաշինությանը խոչընդոտող խնդիրները հետևյալն են.

1. Ծանր մեքենաների և ավտոմեքենաների համար ճանապարհ կառուցելիս, գրեթե անհնար է քաղաքի առկա պատմական հյուսվածքը որևէ կերպ չվնասել կամ չփոխել:

2. Քաղաքը բարգավաճման ուղին է բռնել, և նոր կառուցապատումները հին կառույցների կողքին անխուսափելի են դարձել: Նոր բնակարանաշինության արդյունքում ստացվող շենքերի և հին ապարանքների համասեռության պահպանման անհրաժեշտությունը Նոր Զուղային բարդ խնդիրների առջև է կանգնեցրել:

3. Նոր բնակավայրերի կառուցման անհրաժեշտությունն ու պահանջն այնքան մեծ է և հրատապ, որով հրամայական է դառնում արագ ու հեշտ կառուցվող բնակարանային նախագծերի օգտագործումը: Այս ընթացքը հանգեցնում է նրան, որ այսօրվա ապարանքների որակը նկատելիորեն անկում է ապրել:

4. Նոր Զուղայի պատմական կառուցապատումը կատարվել է տեղաբնիկ ժողովրդի միջոցով, մինչդեռ նոր շենքերի կառուցումը ղեկավարվում ու վերահսկվում է պետական մարմինների կողմից:

Նոր Զուղայի պատմական տարածքի սահմանները նոր թաղամասերից զատորոշվում են մայրերի հատակի ծածկույթի զանազանությամբ: Այսպիսով, այցելուն հեշտությամբ կարող է նկատել քաղաքի պատմական տարածքը [43]: Սա նաև ճշտում է ծավալվող նոր կառուցապատումների սահմանը և պաշտպանում պատմական արժեք ներկայացնող շինությունները: Այդ մայրերը, բազմաթիվ ուղղություններով ճյուղավորվելով, իրար են կապում և միաձուլում պատմական շենքերը: Այսպիսով, պատմական հյուսվածքը միակտոր ձև է ստանում: Թեև նորակառույց շենքերի մեջ ևս նկատելի են ճարտարապետական բարձր արժեք ներկայացնող այնպիսի նմուշներ, որոնք համահունչ են քաղաքի պատմական հյուսվածքին, սակայն հաճախ, հենց Նոր Զուղայի տարածքում կամ նրա սահմաններից դուրս, նոր կառուցապատումների ընթացքում, պատմական շենքերը փլվում ու փոխարինվում են նոր շենքերով, որով և այս

քաղաքի պատմական մեծ նշանակություն ունեցող կառույցը ոչնչացման սպառնալիքի առջև են կանգնեցնում [70]: Այլ խոսքով, դեռևս գոյություն ունեն 17-րդ դարին՝ Սեֆյանների ժամանակաշրջանին պատկանող, բայց և չուսումնասիրված շենքեր, որոնք փոխարինվում են նորակառույց այնպիսի շինություններով, որոնք իրենց ներկայացրած ճարտարապետական արժեքով անգամ համեմատելի չեն այդ հին շենքերին:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ
ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՎ
ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐՈՎ

Նախորդ գլուխներում կատարված վերլուծություններով և փաստագրություններով մեզ արդեն ծանոթ է Նոր Զուղայի և նրա ռեգիոնի ճարտարապետությունը: Այս գլխում ի մի են բերվում Նոր Զուղայի և նրա պատմական ու պարսկական ժառանգության առանձնահատկությունները, որոնք իրենց հերթին, կօժանդակեն մեկնաբանելու բնակավայրի ճարտարապետական ոճի առանձնահատկությունները: Փաստ է, որ Նոր Զուղայի ճարտարապետությունը և՛ միջազգային է, և՛ իրանական է և՛ հայկական:

Ինչպես վերոշարադրյալում ամրագրեցինք, Նոր Զուղա քաղաքն ուներ բազմաթիվ համայնքներ, որոնցից մեկն է հայկական համայնքը: Այնուամենայնիվ, բնակավայրի ապարանքների ճարտարապետական ոճը, միանգամայն, նաև արդյունք է իրանական բնակլիմայական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև հայկական օրինակներում՝ ազգային սովորույթների և նիստուկացի: Հենց այս նկատառումներով, այս գլխում կատարում ենք իրանական և հայկական ճարտարապետական առանձնահատկությունների համեմատական վերլուծությունը:

3.1. Իրանական բնակելի ճարտարապետության պատմական ժառանգությունը.

Իրանի պատմական, բնակելի ճարտարապետության ժառանգության մեջ կան երեք կարևոր սկզբունքներ, որոնք հետևյալներն են.

1. «Խուսափել անօգտակարությունից»: Սա նշանակում է, որ պարսկական ճարտարապետության մեջ օգտագործվող բոլոր տարրերը իրենց դերն ունեն: Այդ տարրերը կարող են զարդարման չնչին մի մասը լինել կամ թե՛ շատ ավելի մեծ մասշտաբով, շենքի ընդհանուր կառուցման մեջ դերակատարություն ունենալ:

2. «Հումանիստական»: Սա այն իմաստով է, որ ճարտարապետության մեջ մեծ կարևորություն է տրվում մարդկային հարաբերություններին: Ճարտարապետության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձվել հեռանկարային կանոններին ու տարածքային հաջորդականությանը: Միշտ օգտագործել են սիմետրիկ առանցքները և, նույնիսկ այն շենքերում, որոնք ասիմետրիկ են կառուցված, այդ առանցքները գոյություն ունեն և առանցքադիր միջավայրերը համաչափ են կառուցված: Այսպիսով, բազմաթիվ միջավայրեր էին ստեղծվում:

3. «Տեղական շինանյութ». Սա այն իմաստով է, որ օգտագործվում է շինարարության տարածքին ամենամոտ ու մատչելի շինանյութերը որն, ի դեպ,

այնպիսին է, որ վերադարձվում է բնությանը և վերամշակելի է: Այս բոլոր հանգամանքների շնորհիվ ճարտարապետության զարգացումը և ավանդական ձևերի փոխանցումը սերնդից սերունդ ավելի էր հեշտանում [22, էջ 4-7]:

Աղյուսակ 24: Իրանի ճարտարապետական ոճերի ժամանակաշրջանները		
Ժամանակը	Ճարտարապետական ոճի անվանումը	Պատմական Դարաշրջան
4-1 դդ., Ք.Ա.	Պարթևական	Արշակունյաց դարաշրջան
1-10 դդ.	Պարսկական	Աքեմենյան և Սասանյան դարաշրջան
10-11 դդ.	Խորասանի	Իսլամի մուտքը Իրան
11-13 դդ.	Ռազի	Սելջուկյան դարաշրջան
13-16 դդ.	Ազարի	Մոնղոլական և Թեմուրյան դարաշրջան
16-18 դդ.	Սպահանի	Սեֆյանից մինչև Ղաջարական դարաշրջան

1. Ավանդական ապարանքների կառուցման ժառանգությունը Սպահանում.

Տան արտաքին միջավայրը միանգամից չէր կտրվում կամ բաժանվում ներքին միջավայրից, այլ դա կատարվում էր աստիճանաբար: Այսինքն, տան մուտքի տարածությունը գտնվում էր «քուչեից»՝ փողոցից կամ պողոտայից մի աստիճան բարձրության վրա: Ստեղծված տարածքը մի կողմից միանում էր փողոցին, իսկ մյուս կողմից՝ տան գլխավոր մուտքի դռանը, որի երկու կողմերը հարմարեցված էին նստելու համար: Այդ մուտքի դռանը ամրացված են երկու թակիչներ, մեկը քառակուսի՝

տղամարդկանց օգտագործման համար, իսկ մյուսը՝ շրջանաձև՝ կանանց համար: Տան դուռը բացվում է «հաշթի» (պրսկ. ութ) կոչվող միջավայրում, որը պարտադիր կապված չէ 8 թվին, դա տան մի փոքրիկ մասն էր, որը բաժանարար դեր ուներ և այցելուներին առաջնորդում էր դեպի միջանցք, որը ևս իր հերթին, ուղղակիորեն, հասնում էր բակին: Բակը տան ներքին, մասնավոր, մի մասն էր համարվում և դրսից ոչ մի կերպ չափտի երևար և, վերջապես, ապարանքը բաժանվում էր ամառային ու ձմեռային երկու մասի: (նկ.129)

1. *Հափակագծային կառուցվածքը:* Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ հարավային լույսը ամենահզորն է, ակնհայտ է, որ ապարանքների մեծ մասը հյուսիս-հարավ կողմնորոշումով է կառուցված: Հետևաբար, շենքի մի մասն ընկնում էր արևի ճառագայթների տակ, ընդ որում, այդ կողմն օգտագործվում էր, բնականաբար, ձմռանը, իսկ շենքի մյուս մասն՝ ընկնում էր ստվերի մեջ, որը ևս օգտագործվում էր ամռանը: (նկ.130)

2. *Ներսույթը:* Ամառային և ձմեռային մասերի կառույցը իրար նման է, և նրանց տարբերությունը միայն գտնվելու դիրքի մեջ է: Ձմեռանոցային մասը հարավային կողմում է, որպեսզի առավելագույնս օգտվի արևի լույսից ու ջերմությունից, իսկ ամառանոցային հատվածը՝ հյուսիսային մասն է կազմում, որն ստվերում է լինում: Թեև տան սահմանագծերը սիմետրիկ ձև չունեն, այդուհանդերձ, եթե մեկն անցնում է տան մեջտեղով ու բակի կենտրոնով, այդ անհամաչափությունը չի զգում, և ապարանքը սիմետրիկ է համարում: Այս համաչափությունը վերաբերվում է նաև տան գլխավոր դահլիճի տարածությանը: Նախասրահը բակի եզրին գտնվող տարածքն է, որը, մի աստիճան բարձրությամբ, առանձնանում է բակից: Նախասրահը՝ գունավոր ապակիներով զարդարված մեծ բացվածքի՝ «օրոսիի» միջոցով, միանում է դահլիճին, որը տան ներքին միջավայրի կարևորագույն մասն է համարվում: Դահլիճը աչքի է ընկնում պատերի գեղեցիկ որմնանկարներով ու զանազան ձևերի «մոդարնասի» զարդարանքներով, իսկ նրա առաստաղը՝ գմբեթաձև է: Այդ գմբեթի մյուս կողմում գտնվում է «շահ-նեշին» կոչվող վայրը, որը նախատեսված էր ընտանիքի ավագ ու առաջնակարգ անդամների համար: Դահլիճի երկու կողմերում սպասարկման սենյակներն են գտնվում, որոնք, երբեմն, երկհարկանի են, ընդ որում՝ երկրորդ հարկից տեսանելի է դահլիճը (նկ. 131):

3. *Բնական լուսավորության ապահովումը*: Անցյալում շենքերի ներքին տարածության լուսավորության համար բնական լույսից էին օգտվում: Տան ներքին մթնոլորտը առավել հաճելի դարձնելու համար, յուրաքանչյուր տարածության ֆունկցիային համապատասխան լուսավորությունն ապահովում էին համապատասխան բացվածքներով՝ լուսամուտներով:

Թափանցիկությունը մոդեռն ճարտարապետությանը հետաքրքրող կարևորագույն թեմաներից մեկն է: Թափանցիկության առումով, պատմական ապարանքների վերաբերյալ, կարելի է ասել, որ նրանք մի կողմից պաշտպանում էին ներքին, մասնավոր, կյանքի գաղտնիությունը և անտեսանելի դարձնում այն՝ արտաքին աշխարհի համար, միաժամանակ, հատուկ կոնստրուկտիվ տեխնիկաների կիրառումով, ապահովում տան թափանցիկությունը, այսինքն՝ պատերից դուրս գտնվող աշխարհի տեսանելիությունը: (նկ.132)

Ընդհանուր առմամբ, լույսը կարող էր տան ներքին տարածքը մուտք գործել առաստաղից ու պատերից: Այս նպատակով գործադրված մեթոդը արդի ճարտարապետության մեջ ևս կարելի է օգտագործել:

Մանրամասնություն 1: «Գերեհչին» եղանակ: «Գերեհչին» է կոչվում այն եղանակը, որի դեպքում աղյուսներն իրար կողքի այնպես էին շարվում, որ նրանց միջև մի փոքր դատարկ տարածություն էր մնում: Աղյուսներն այնպես էին տեղադրվում, որ նրանց արանքից լույսի ճառագայթները ներս էին թափանցում և, միաժամանակ, ներսից հնարավոր էր դառնում պատի մյուս կողմը տեսնել: Այս շարվածքով երկրաչափական զանազան ձևերով կարող էր զանազան հյուսկեն կառույց ստեղծել (նկ. 132,մ.1):

Մանրամասնություն 2: «Նուր-գիր»՝ լուսիջույց կամ երդիկ: Այս եղանակի դեպքում առաստաղը մի անցք է ունենում, որտեղից լույսը ներս է թափանցում: «Նուր-գիրը» հաճախ գմբեթի կենտրոնից էր բացվում (նկ. 132,մ.2):

Մանրամասնություն 3: «Մոշաբբաք-քարի» (ցանցագործություն): Այս արվեստը նման է վիթրաժի, այն տարբերությամբ, որ վիթրաժի դեպքում ապակին ներկվում է, մինչդեռ «մոշաբբաք-քարի» մեջ գունավոր, փոքր ապակիները, հատուկ դասավորությամբ շարվում էին իրար կողքի, որը «օրոսի» էր կոչվում: Այս նպատակով, նախ պետք է փայտի բարակ շերտերով հատուկ շրջանակ պատրաստել՝ ապակիների տեղադրման համար, սա «մոշաբբաք-քարի» է կոչվում: Այս տեսակ դուռ-պատուհանները

հատուկ մթնոլորտ են ստեղծում տան մեջ և, իհարկե, վանում են անցանկալի միջատներին (նկ. 132,մ.3):

Մանրամասնություն 4: «Փանջ-դարի» և/ կամ «Սե-դարի» (հնգադուռ և եռադուռ): Այս դեպքում փայտյա, համաչափ դռներ ուղղանկյուն դիրքով իրար կողքի են դրվում այնպես, որ իրենց միացումով հատուկ դիմ է ստեղծում: Այս դռների շարանը հարմար շրջանակի մեջ է տեղադրվում (նկ. 132,մ.4):

4. Լույսի և ստվերի կիրառումը.

Այս բաժնում անդրադարձ է կատարվելու Սպահանի ավանդական ճարտարապետական զանազան մեթոդներին: Լույսի և ստվերի կիրառումով բարձրարվեստ պատկերներ են ստեղծվում: Այս մեթոդները, այսօր նույնպես, ժամանակակից ապարանքներում կարելի է կիրառել: (նկ.133)

Մանրամասնություն 1: Լույսը, «օրսի» միջով ապարանք մտնելով, գունավոր ստվերների միջոցով հատուկ մթնոլորտ է ստեղծում, ներդաշնակություն տալիս նրան: Օրվա ընթացքում արևի լույսի ճառագայթների անկյունաչափը, փոխվելով, այդ ստվերները շարունակ փոփոխվում են և զանազան ձևեր առաջացնում: Օգտագործվող գույներն են՝ կարմիրը, կապույտը, կանաչը և դեղինը, որոնց բոլորի միաձուլումից ստացվում է սրճագույնը (դարմանախառն կրի գույնը), որը համապատասխանում է շենքի մյուս մասերի գույնին [2, էջ 27-28] (նկ. 133, մ.1):

Մանրամասնություն 2: Պատերի գիպսե քանդակների մեջ տեղադրվում են հայելու՝ մշակված փոքրիկ կտորներ և, երբ արևի լույսը հայելագործված մասերի վրա է ընկնում, հայելու կտորները, բնականաբար, արտացոլում են լույսը: Այս միջոցով այցելուների ուշադրությունը, ակամա, կենտրոնանում է փայլատակող հատվածների վրա, որի շնորհիվ արվեստագետը հասնում է ցանկալի նպատակին՝ կապ հաստատելով դիտողի հետ և ընդգծելով այն, ինչը կարևոր է համարել (նկ. 133,մ.2):

Մանրամասնություն 3: «Նուր-գիրը»՝ երդիկը կամ լուսիջույցը, գմբեթի գագաթին բացված անցք է, որը ծառայում է տան ներքին լուսավորվածության նպատակով: Գմբեթի պատերը զարդարված են «մոդարնաս-քարի» կոչվող արվեստի նմուշներով, որոնք, երդիկից ներս թափվող լույսի շնորհիվ, առանձին շուք են ստանում: Լույսի ճառագայթները, այդ զարդաքանդակներին դիպչելով, բեկվում են և ողջ տարածքում ցրվում և, այդպիսով, միայն մի «նուր-գիրից» ստացված լույսով լուսավորվում է դահլիճը:

Մյուս կողմից՝ արևի տեղաշարժումով ու ճառագայթների անկյունաչափը փոխելով, փոփոխման են ենթարկվում նաև ստվերների ձևերն ու տեսակները, որից և տան բնակիչները կարող են ընկալել ժամանակի առաջընթացը (նկ. 133,մ.3):

Մանրամասնություն 4: Ժամանակին ապարանքների մեծ մասը բակում ջրավազան ունեին: Զուրը կյանքի խորհրդանիշն է, որը նաև զովացուցիչ ու հաճելի է: Իսկ շենքի պատկերի արտացոլումը ավազանի ջրի մեջ, ասես, մի տեսակ, ամբողջական է դարձնում շենքի կոմպոզիցիան (նկ. 133,մ.4):

Մանրամասնություն 5: Լուսամուտները, իրենց հերթին, տեղադրվում են շրջանակների մեջ: Լուսամուտը շրջանակում է որոշակի տեսադաշտ և ընդգծում պատկերը: Այս միջոցով հաստատվում է շենքի զանազան մասերի միասնականությունը (նկ. 133,մ.5):

5.Բնակելի ապարանքների գմբեթի տեսակները և նրա կառուցվածքը.

Գմբեթը Իրանի ճարտարապետության մեջ մեծ վաղեմություն ունի: Հարթ ծածկը կառուցելու համար փայտի օգտագործումը պարտադիր էր, և սա այն դեպքում, որ Իրանում փայտը այնքան առատ չէր, որ նրանից շինարարության մեջ օգտվեին: Առաջին կամարակերպ թաղածածկը հայտնաբերվել է Չոլազանբիլի կառույցում: Գմբեթը և թաղակապ ծածկը լավագույն ձևն է համարվել ընդարձակ տարածությունների առաստաղի համար: Աքեմենյանների դարաշրջանին պատկանող որոշ շինություններում փայտը որպես շինանյութ է ծառայել: Այդ ժամանակներում փայտը բերում էին Տիգրիսի ու Եփրատի կողմերից: Պարսկական ճարտարապետությանը բնորոշ շինանյութը հողից է ստացվել: Գմբեթաձև կառույցի օգտագործումը, ոչ միայն շինանյութի առումով է կարևորություն ստանում, այլ նաև նրանով, որ լիովին համապատասխանում է Իրանի կլիմայական պայմաններին: Գմբեթի ամենանախնական նմուշները պատկանում են Արշակունիների ժամանակաշրջանին, իսկ Սասանյանների օրոք կառուցվել է 8,5մ տրամագծով մի գմբեթ՝ Ֆիրուզաբադի պալատում:

5.1. Գմբեթի կառուցվածքը. Գմբեթները, մեծ մասամբ, աղյուսով ու կավով են կառուցվում: Ճարտարապետ-շինարարը պիտի շենքի դրսից կառույցի այդ կոնստրուկցիան: Գմբեթի համար գոյություն ունի երկու շարվածք, որոնցից առաջինը՝ «գերդ-չին»-ն է, որի դեպքում աղյուսները շարվում են գմբեթի շառավիղի ուղղությամբ: Մյուս ձևը՝ «ռագ-չին» է կոչվում, որի դեպքում աղյուսները շարվում են գմբեթի

կենտրոնական առանցքի շուրջ: Երրորդ ձևի՝ «թարքին»-ի դեպքում, նախ՝ գաջով շինվում է գմբեթի կաղապարը, որից հետո՝ այդ կոնստրուկտիվ կառույցի դատարկ տեղերը լրացվում է աղյուսով [9, էջ 98-100]:

Գմբեթը զանազան մասերից է կազմված, որոնք են (նկ.134):

1- «Չափիրե»՝ այն մասն է կոչվում, որով հատակագիծը քառակուսուց անցնում է շրջանաձևի և ստեղծում թմբուկի հիմքը:

2- «Բաշան» կամ գմբեթի հիմքը, որը քառակուսի ձև է ունենում [4, էջ 403-413]:

5.2. *Գմբեթի շրջակայքի գործոնները.* Գմբեթի գոյությունն, ինքնին, տեղանքի բնակլիմայական պայմանների արտահայտիչն է: Գմբեթ ունեցող շենքերում օդի շրջանառությունը բնական ուղիով է կատարվում: (նկ. 135)

Ցուրտ կլիմայի առկայության դեպքում գմբեթի բարձրության և դահլիճի մեծության չափերը սովորականից ավելի փոքր էին լինում, որպեսզի միջավայրի տաքությունը չվատնվի: Գմբեթը անոդինամիկ ձև է ունեցել, որպեսզի, քամու ճնշումը կոտրելով և ուղղությունը փոխելով, դիմակայի հորիզոնական ճնշումներին: Օրվա ցանկացած ժամին գմբեթի մի մասը գտնվում էր ստվերի մեջ և, տվյալ հատվածի ներքին տարածքը ավելի զով էր, քան մնացած մասերը: Իսկ այդ բաժնի օդի շրջանառությունը կատարվում էր բնական եղանակով՝ օդի տեղափոխումով կամ իրար վրա փոխաշրջման ազդեցությամբ:

5.3. *Գմբեթի տեսակները.* Գմբեթները կարելի է հետևյալ վեց խմբերի բաժանել. (նկ.136)

1-Միաշերտ գմբեթներ, 2- Երկշերտ գմբեթներ, 3- Մի ներքին և երկու արտաքին շերտերով գմբեթներ, 4- «Ռոք» գմբեթ, 5- «Նար» գմբեթ, 6-Եռաշերտ գմբեթներ [66]:

Յուրաքանչյուր ապարանքի գմբեթի ներքին զարդարանքը տարբերվում է մյուսներից, հետևաբար, դա կարող է որոշակիորեն տան ինքնության արտահայտիչը համարվել: Երբ լույսի ճառագայթները ընկնում են զարդարված պատերի վրա՝ լույսի և ստվերի շնորհիվ, ապա այդ զարդանախշերը դիտողին երևում են նորովի՝ իրենց կատարելագործված տեսքով և, միայն այդ ժամանակ է, որ զարդանախշերի իսկական, երկրաչափական ձևը ի հայտ է գալիս. մի պատկեր, որ հիացնում է ցանկացած ականատեսի: Այս հարցն այնքան էական է, որ, միայն գմբեթի տակի զարդարանքներին նայելով, կարելի է որոշել յուրաքանչյուր շենքի ինքնությունը:

Ինչպես նշեցինք, ապարանքների մեծ մասի գմբեթի գագաթը պսակվում էր «նուր-գիրով»՝ լուսիջույց երդիկով, որով, արևի տեղաշարժման հետևանքով, և ճառագայթների ուղղության ու ստվերների փոփոխմամբ, փոխվում էր տան ներքին մթնոլորտը, որի հիման վրա ևս տան բնակիչները ընկալում էին ժամանակի փոփոխությունը և, ըստ այդմ, կարգավորում իրենց առօրյա ծրագիրը: Այս առումով կարելի է եզրակացնել, որ գմբեթը տան բնակիչների համար արևային ժամացույցի դեր է կատարել:

5.4. Գմբեթի ներքին զարդարանքի զանազան տեսակները. Գմբեթի ներքին զարդարանքը զանազան ձևերով են կիրառվում, որոնք հետևյալներն են.

«Մողարնաս». «Մողարնաս-քարի» կոչվող արվեստի կիրառությունը Իրանում երկար անցյալ ունի: Երկրաչափական ձևերի շրջանաձև միացումով, արվեստագետը ստեղծում է զանազան, միաձույլ ձևեր: Այս հյուսվածքում շրջանաձև մոտիվները տեղադրվում են գմբեթի տարբեր բարձրությունների վրա, որը «Ղաթար-բանդի» է կոչվում, և այդ «ղաթար»-ների՝ շարանների, իրար միացումով, ստեղծվում է մողարնասի ձևը: «Մողարնասը» կարող է տարբեր ձևեր ունենալ, իսկ «մողարնասի» տեսակը որոշվում էր ըստ տվյալ շրջանի, գմբեթի երկրաչափական ձևի և նրա սահամանափակությունների: «Մողարնասը» լոկ օրնամենտալ դեր ունի: Այն, որպես առաստաղ, կրկնակի շերտով բաժանված է լինում գմբեթի իսկական պատից:

«Քար-բաստ» կամ «Ռասմ-բանդի». Գմբեթի կառուցման մեջ կիրառվող արվեստի մի այլ տեսակն է, որը կոնստրուկտիվ դեր ևս ունի: Կամարի՝ շրջանաձև կրկնությամբ ու իրար կողքի վերադասավորելու միջոցով, ստացվում է «քար-բանդիի» ձևը, որը գմբեթի պատի մի մասն է կազմում: «Քարբանդիները» հաճախ աղյուսից են պատրաստվում և հազվադեպ են այն երեսապատում ու ծածկում:

«Յազդ-բորի», «Յազդ-բանդի». «Յազդ-բորին» ստեղծվում է «մողարնասի» ու «քար-բանդիի» համատեղումից, և ստեղծվող երկրաչափական ձևերը խիստ բարդ են: Նրա մեջ տեղ-տեղ կիրառվում է որմնանկարչությունը: «Մողարնասին» հակառակ, որի մեջ գործի հատվածները զուգահեռ դիրքում ու աստիճանաձև են, «յազդ-բորիի» դեպքում օգտագործված երկրաչափական ձևերը եռաչափ են և շարանաձև՝ «ղաթարբանդ» չեն լինում [24, էջ 9-11]:

5.5. Ապարանքներում օգտագործված շինանյութի տեսակները. Հենց այս կանոններին հետևելով ևս, ստեղծվում էր ներքին, ցանկալի մթնոլորտը: Այստեղ,

բնականաբար, պետք է խոսել ապարանքներում օգտագործված շինանյութի տեսակների և ապարանքի կառուցվածքի մասին: Քանի որ նշվածները բնակլիմայական գործոնների արդյունք են, նույնն են՝ համեմատած Նոր Զուղայի ապարանքների հետ, ուստի, կրկնությունից խուսափելու համար, նրանք մանրամասնորեն տարվում են հավելվածի մաս (Տես՝ հավելված X1):

Պատմական ապարանքներում օգտագործված շինանյութերն ու տարբեր նյութերը, բոլորը վերամշակելի և բնությանը վերադարձվող նյութեր են: Շինանյութի տեսակը որոշվում է ըստ տեղանքի հնարավորությունների և հեռավոր վայրերից չի բերվում: Այդ տեսակի շինանյութը «բում-ավարդ» կամ «իդարի» (բնատուր իմաստով) է կոչվում, այսինքն՝ այն շինանյութը, որը տեղական է կամ հասանելի է: Աղյուսը, հախճասալը, կավը, գաջը, կիրը, փայտը և քարը կարելի է բնությունից ձեռք բերված շինանյութեր համարել, որոնց կանդրադառնանք ստորև՝ ըստ նրանց տեսակի, պատրաստման եղանակի և յուրահատկությունների: Ուշագրավ է անդրադառնալ երկու ուրիշ նյութերի՝ ապակուն և հայելուն, որոնք, հիմնականում, ներմուծվում էին Եվրոպայից:

5.6. Իրանական բնակարանի զանազան մասերը և նրանց փոխադարձ կապը. Թեև անցյալից պահպանվել են բազմաթիվ ապարանքներ, այդուհանդերձ, դրանց տարբեր հատվածների դերն ու ֆունկցիան, առանց սույն ուսումնասիրության մեջ բերվող վերլուծությունների ու քննարկումների, հնարավոր չէ: Յուրաքանչյուր, առանձին բաժնի վերլուծության ու քննարկման նպատակով, անհրաժեշտ է նախ ուսումնասիրել ու ճշտել բոլոր ապարանքներն ու նրանց մասնատումները: Ապա, վերլուծման է ենթարկվելու յուրաքանչյուր շենք՝ մաս առ մաս: Արդյունքում՝ նրանց տվյալների համեմատությամբ և ընդհանրությունների հիման վրա, հնարավոր կդառնա մի ընդհանրական, այնպիսի մոդել կազմել, որին հետևել են պատմական ապարանքները: Այդ թվում են՝ մուտքը, հաշթին, միջանցքը, բակը կամ միան-սարան, այվանը, դահլիճը կամ հալը, սենյակը կամ օթաղը, դուլամ – գարդեշը, քաֆշ-քանը, սե-տարին» և «փանջ –դարին»[20, էջ 48-49]: (մանրամասնությամբ՝ տե՛ս հավելված X 2)

3.2. Հայկական ժողովրդական բնակելի տան ճարտարապետական ժառանգությունը.

Ինչպես աշխարհի ճարտարապետության մյուս հարստություններում, այնպես էլ հայկական ճարտարապետության մեջ, աշխարհիկ և պաշտամունքային

ճարտարապետությունը կազմավորվել են փոխադարձաբար: Հատկապես այստեղ մեծ է ժողովրդական բնակելի տան և տաճարային առաջին շենքերի ձևագոյացման միասնականությունը [16]: Այդ է պատճառը, որ հաճախ համեմատականներ են անցկացվում բնակելի և տաճարային ճարտարապետության միջև: Ինչպես նաև կարևոր է նշել, որ տաճարային և բնակարանային ճարտարապետության մեջ միահյուսվել են ժողովրդական և մոնումենտալ ճարտարապետության ակունքները: Ժողովրդական ակունքները հիմնովին արտահայտվել են սովորական բնակարաններում, մինչդեռ նրանց ընդգծված մոնումենտալ ակունքները՝ արտահայտվել են ապարանքներում և պալատների ճարտարապետության մեջ: Տվյալ դեպքում, Նոր Զուղայի ապարանքները վերջինի կրողներն են: Նրանք մոնումենտալ են և միաժամանակ ունեն ժողովրդական ճարտարապետության ֆունկցիոնալ բաժանումներն ու խորհրդանշական բովանդակությունը:

Աղյուսակ 25: Հայկական ճարտարապետության զարգացման փուլերը նրանց նշանակությունը		
Ժամանակը	Զարգացումը	Ճարտարապետական առանձնահատկությունը
4-7 դդ.	Այս ժամանակաշրջանում ուրարտական և, մասամբ՝ ասորական տիկ ժառանգորդությամբ ստեղծվեց հայկական միջնադարյան դասական ճարտարապետությունը	Զարգանում են կենտրոնական պլան կառուցվող շենքերը. գմբեթը կենտրոնի էր գտնվում, իսկ հիմնական շինանյութն քարն էր: Երկրաչափական ձևեր կիրառումը լայն տարածում գտավ:

9-11-րդ 12-14-րդ դդ.	Հայկական ճարտարապետության զարգացած միջնադար փուլն է	Այս շրջանի ճարտարապետությա բնորոշ է սկզբում ոճակ կատարելագործումը, ժողովրդական մոնումենտալ ճարտարապետությ սկզբունքների միահյուսումը, տարածքայ դպրոցների կազմավորումը:
17-19-րդ դդ.	Այս դարերին ծավալվ հայկական ճարտարապետության ն վերելքը, որ արտահայտվ նաև հայկակ գաղթավայրերում: Պարսկաստանի Սեֆյանների ու քաջարնե ճարտարապետական փոխազդեցությամբ բնութագրվում է Արևելյ Հայաստանի Պարսկաստանի գաղթավայրային ճարտարապետությունը:	Բռնագաղթի արդյունքում ստեղծվ Նոր Զուղայի գաղթավայրը: Այն նս ունենալով Շահ Աբբաս հովանավորությունը վերաճեց մ մշակութային կենտրոնի նշանակություն ունեցավ ճարտարապետական ոճի մեթոդական դպրոցի դրսևորում: Այն հս պարսկական ոճերի փոխազդեցությ արդյունք է և միջազգային սփյուռ ճարտարապետության վս իրականություն:

Ժողովրդական ճարտարապետությունը Հայաստանում ունի իր տիպային օրինակները, որտեղ առանցքային է հազարաշենով ձևակազմված գլխատան տեղն ու դիրքը: Եթե գլխատնով բնակարանները աղբյուրագիտական նշանակության են, ապա նրանց կողքին ձևավորվում է նաև մոնումենտալ մանրամասնություններով քաղաքացիական ճարտարապետության նմուշները: Քաղաքացիական ճարտարապետության կատարելագույն օրինակները ապարանքներն ու պալատական շենքերն են, որոնցից օրինակներ պահպանվել են Անի քաղաքի հնություններում և

զանազան հայկական պատմական բնակավայրերում՝ Արցախում, Աշտարակում, Զանգեզուրում, Գյումրիում, Երևանում և այլն: Փաստորեն, ապարանքները ֆունկցիոնալ առումով միջինացնում են քաղաքացիական շենքերի և պալատների հորինվածքային առանձնահատկությունները, նրանց ամենատիպական օրինակներից են [10, էջ 55-75] Անիի Սարգսի կամ Պարոնի պալատը, Արցախի մելիքական ապարանքներն ու Վասպուրականի իմարետները և այլն: Նրանք, մեծամասամբ, բակավոր կամ կենտրոնական հորինվածքով, դահլիճավոր համակառույցներ են, ունեն նաև սենյակների անկյունաձև և գծային դասավորությամբ տարբերակներ [39, էջ 26-27]: Ներկայացվածների օրինակներ են նաև Նոր Զուղայի խոջայական ապարանքները, որոնց կառուցողները Հին Զուղայի, Արարտյան դաշտավայրի և Հայաստանի մյուս գավառներից մտացածին բռնագաղթեցված հայ բնակչության ներկայացուցիչներ էին: Այնուամենայնիվ, նրանցում նույնպես արտահայտված են իրանական պատմական նույնատիպ կառույցների առանձնահատկությունները, որոնց անցյալը հասնում է արքմենյան և սասանյան ժամանակները (Ֆիրուզբադ, Սարվեստան, Թադեբոստան և այլն) [21, էջ 22-32]:

Հորինվածքով, հայկական ապարանքները 1-4 հարկանի համակառույցներ են, որոնք բաժանվում էին առտնին և պաշտոնական ընդունելությունների ենթամասերի: Նրանցում ընդգծված էր մուտքային հանգույցը՝ իր դարպասով: Ընդգծելի է ապարանքների ազատ ուրվագիծը, գունագեղ շարվածքը, ուտիլիտար տարրերը ընդգծող զարդամշակված գոտիները և այլ [52, էջ 20-32]: Ճակատը բաժանվում էր հավասար մասերի և նրանց միջև հորիզոնական լարակապ էին անցկացնում: Սա կառուցվածքային դեր ուներ: Ապարանքների ճարտարապետության անբաժանելի մասն էին կազմում երկհարկանի մուտքն ու արտաքին պատշգամբները: Վերջիններիս կառուցվածքն այնպիսին էր, որ ծածկվելու դեպքում, Քուշքի ձևով, տան ներսույթի մաս էին կազմում: Այսպիսով, անհրաժեշտության դեպքում, տան ներքին ճարտարապետական միջավայրը մեծանում էր: Նկատի ունենալով տեղի ցուրտ ու տեղումներով հարուստ կլիման, ապարանքների տանիքը թեքությամբ էին կառուցում: Այս թեք տանիքը կառուցելու համար, նախ, տան կրող պատերի վրա հարթ ու փայտյա առաստաղը տեղադրում էին և հետո միայն՝ վրան կառուցում ձեղունը: Նկուղային և ձեղնահարկային սենյակները պահեստի դեր էին խաղում: Տան ներքին միջավայրը, հենց

մուտքից սկսած, ֆունկցիոնալ կառուցվածք ունենալու և, տարածքային մասնատումները, հեռատեսություն, այնպես էին կատարվում, որ հեշտությամբ կարելի էր ձևափոխություն կատարել և, նույնիսկ, նոր տարածքներ ավելացնել շենքին: Այս ֆունկցիոնալ հայացքով, բնականաբար, հատակագիծն ու ճակատը սիմետրիկ կառույց չունեն: Տան ներսույթի հարդարանքը արտացոլում էր տանտիրոջ նախասիրություններն ու նյութական հնարավորությունները: Հատկանշական է, որ սենյակները, տարածքային առումով, համարժեք էին: Բոլոր սենյակները մեկը մյուսի հետ հաղորդակցվում էին: Շենքի դրսից, անմիջապես, տան ներքին տարածք մտնել հնարավոր չէր, քանի որ սկզբում գտնվում էր մի փոքրիկ սենյակ՝ որպես կապող օղակ:

Շինարվեստով հայկական բնակելի ճարտարապետությունը հատկանշական է իր տարբեր շինանյութերի ընդգրկմամբ: Հիմքերը իրականացվում էին կարծր քարից կամ, շատ դեպքերում, որձաքարի խառնուրդից: Նրանք շենքից մեկուսացնում էին գրունդի խոնավությունը: Շենքերի կրող մասերը կառուցվում էին Միդիս տեխնիկայով: Հաճախ միդիսի ներքին և արտաքին մակերեսույթները իրականացվում էին տարբեր քարի տեսակներից: Դրսի մասում շարվածքի շինանյութը, հիմնականում, տուֆն էր: Սովորական, ավանդական տներում, պատերն ու ծածկը իրականացվում էին փայտյա կմախքով: Արանքի տարածքները լցվում էին հարթախառը հողի շաղախով: Ապարանքներում և այլ մոնումենտալ շենքերում, որոնք հիմնականում քարակերտ էին, ծածկի մասերը թաղակապ էին, իսկ դահլիճային մասերը լուծվում էին եկեղեցական ճարտարապետության գավիթների նմանությամբ: Հատկանշական է, որ ժողովրդական ճարտարապետության ավանդույթները, հանձինս եկեղեցական և պալատական շենքերի, ամբողջապես քարկոծվեցին 6-7-րդ դարերում: 9-11-րդ և 12-14-րդ դարերում այդ ավանդույթները մոնումենտալացված եկեղեցականից ժառանգեցին աշխարհիկ ոլորտները և այդպես էլ արտահայտվեցին ուշ միջնադարյան ճարտարապետության մեջ:

3.3.XIX-XX թդ դ. անցումային տասնամյակների ձևագոյացման վերլուծությունը և Նոր Զուղայի ապարանքների ճարտարապետական հորինվածքային առանձնահատկությունները.

Մոդեռնիստական շարժումը նախ՝ Եվրոպայում, և ապա՝ Միջին Ասիայում, մեծ փոփոխություններ առաջացրեց: Բնականաբար, Իրանը ևս բացառություն չկազմեց և մոդեռնիզմը այստեղ ևս մեծ հեղաշրջում ու վերափոխում առաջացրեց: Ինչպես նախորդ

գլուխներում նշեցինք, առաջին ժամանակաշրջանը, երբ եվրոպացիները Իրանի հողին ոտք դրին և մեծ ազդեցություն ունեցան, 17-րդ դարում՝ Սեֆյանների թագավորության օրոք է եղել: Բնականաբար, առաջինը առևտրականներն ու արհեստավորներն էին, որ մոդեռնիստական այդ ազդեցությունը կրեցին: Իրանի առաջին՝ տպագրական մեքենայի հայտնագործումը Նոր Զուլայում հենց այդ իրականության վառ ապացույցն է:

Այսպիսով, հասարակական, նոր պահանջների բավարարման նպատակով, Նոր Զուլան, աստիճանաբար, փոխվում էր, իսկ այդ փոփոխությունները երկու խմբի կարելի է բաժանել. առաջինը՝ նպատակահարմար փոփոխություններ կարելի է համարել այն կառուցապատումները, որոնք կատարվել են շրջանի բնիկ ճարտարապետությունը նկատի առնելով, իսկ երկրորդ խմբի մեջ կարելի է ներառել այն կառուցապատումները, որոնք, անտեսելով բնիկ ճարտարապետությունը, աղճատել ու աղավաղել են քաղաքի ինքնությունը:

1. Միջավայրը և գլխավոր հատակագիծը.

Միջավայրի ուսումնասիրությունը նպաստում է հողատարածքի օգտագործման լավագույն ձևը գտնելու գործին: Նոր Զուլայի պատմական ապարանքներում առկա ծավալատարածական կառուցվածքը կապված է անցյալում տիրող միջավայրի պայմանների հետ: Երբ նկատում ենք, որ տան միջավայրը փոփոխվել, բայց ապարանքը ամբողջությամբ կամ նրա մի մասը նույնությամբ պահպանվել է, ուրեմն, կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ ապարանքը դեռ կարող է բավարարել մարդու նոր պահանջներին ևս [26, էջ 48-54]:

Բնակարանի միջավայրային պայմանների ուսումնասիրությունը երեք մասի կարելի է բաժանել.

Առաջին՝ տան գտնվելու վայրի հողամասի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը: Այս բաժնում ճշտվում են շինհրապարակի սահմանագծերը և/կամ հողամասի տարածության չափսերը և տոպոգրաֆիական պատկերը՝ թեքայնությունը:

Երկրորդ՝ տան հարևանությունը, արտաքին մուտքերի, ուղիների, ձեռնահասության, բարձրությունների և, ի վերջո, կառույցի ու շինանյութերի ուսումնասիրությունն է:

Երրորդ՝ տան հաղորդակցության ու կապի ուսումնասիրությունն է՝ քաղաքի մասշտաբով: Այս բաժնում ուսումնասիրվում է քաղաքի ինքնությունը և բնակչության

կազմությունն ու ապարանքները, կլիմայական պայմանները և կանաչապատ տարածությունը:

Բնիկ ճարտարապետությունը կառուցողական եղանակների մեծ փորձ ունի: Յուրաքանչյուր շենքում երևում է հնարամտության արտացոլանքը: Սակայն, միաժամանակ, ակնհայտ է, որ բոլոր պարագաներում, զգուշորեն, հետևում են ավանդական ճարտարապետության կանոններին [26, էջ 55-56]: Շենքի բացվածքների համեմատական չափերն ու ձևը, շենքի ընդհանուր բարձրությունների միատարրությունը և օգտագործված գույները, բոլորը, ավանդական ճարտարապետական համակարգին հետևելու արդյունքն են:

Այսպիսով, անցյալից մեզ ժառանգություն մնացած ապարանքները կարող են մեծ դեր ունենալ ավանդական ճարտարապետության ուսումնասիրության գործում:

2.Տիպաբանությունը.

Կատարված ուսումնասիրությունների համաձայն, Սպահանի Նոր Ջուլայի ապարանքների տեսակները՝ ըստ նրանց արտաքին մուտքերի, «հաշթիի» միջավայրի, բակի, ճակատի, սպասարկման սենյակների, շքամուտքի, ընդունելության դահլիճի միջավայրի և ջեռուցման համակարգի, կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ [19, էջ 196-217]:

Արտաքին միջավայրի տիպաբանությունը Նոր Ջուլայի ապարանքներում (նկ. 137)

Տիպ 1. Այս տիպի մուտքերի բացվածքը շրջանակված է կամարած թաղով և, նրա վերին մասում տեղ է հատկացված «քաթիբեի» տեղադրման համար: Նաև՝ մուտքի երկու կողմերում, «փիր-նեշիններ» (նստելու տեղ) կան, որոնց վերևում՝ «թաղչեներ» (թարեք՝ իրեր դնելու տեղ): Այս տեսակի մուտքերի առանձնահատկությունը կամարած թաղի սրածայր լինելն է: Այս տեսակի մուտքերը հատուկ են Սեֆյան շրջանին պատկանող շինություններին:

Տիպ 2. Այս տիպի մուտքերը առաջին տիպի ավելի շքեղ տեսակն են: Մուտքի երկու կողմի պատերը զարդարված են շրջանակներով, որոնք, մուտքի հետ միասին, միակտոր կառույց են կազմում: Տեսքի առումով՝ այս տեսակի կառուցվածքով ավելի է ընդգծվում շքամուտքը:

Տիպ 3. Այս տիպի մուտքերի բացվածքը շրջանակված է կիսաշրջանաձև կամ ուղղանկյունաձև թաղով, և նրա վերին մասում տեղ է հատկացված «քաթիբեի» տեղադրման համար: Նաև, մուտքի երկու կողմերում, «փիր-նեշիններ» (նստելու տեղ) կան: Այս տեսակ մուտքերը առաջին տիպի մուտքերի շատ ավելի պարզ օրինակն են: Այս տեսակ մուտքերը հատուկ են Ղաջարների շրջանին պատկանող շինություններին:

Տիպ 4. Այս տիպի մուտքերը երրորդ տիպի մուտքերի ավելի շքեղ տեսակն են: Մուտքի երկու կողմերի պատերը զարդարված են շրջանակներով, և նրա վերին մասում տեղ է հատկացված «քաթիբեի» տեղադրման համար, որոնք, մուտքի հետ միասին, միակտոր կառույց են կազմում: Տեսքի առումով՝ այս տեսակի կառուցվածքով ավելի է ընդգծվում շքամուտքը:

Ինչպես նշվեց, այս ապարանքների միակ մասը, որը դրսից տեսանելի էր, արտաքին մուտքերն են եղել: Նոր Զուղայում, ինքնապաշտպանական նկատառումով, տան արտաքին մուտքերը սովորականից ավելի փոքր են եղել և հիմքից մի աստիճանաչափ ավելի ցածր: Ներքևի աղյուսակում դասակարգված են Սեֆյան և Ղաջարական շրջանների միջև ընկած ժամանակահատվածում նկատվող տիպաբանական փոփոխությունները:

«Հաշթիի» տիպաբանությունը՝ Նոր Զուղայի ապարանքներում (նկ. 138)

Տիպ 1. Այս տիպի մեջ «հաշթիին» ութանկյունաձև է: Հաճախ այս տարածքը զարդարվել է «քար-բանդիի» զարդամոտիվներով, և սա տան ներքին տարածքի առաջին հատվածն է, ուր այցելուն ոտք է դնում: «Հաշթին» միանում է պահեստին, ինչպես և միջանցքով բացվում է դեպի բակը: Այս միջանցքը ուղիղ է և ձգվում է «հաշթիի» տարածքի կողմնային մասից:

Տիպ 2. Այս տիպի «հաշթիները» պարզ, քառանկյունի ձև ունեն, իսկ արտաքին տարածքների կապի առումով ևս ավելի պարզ կառույց ունեն: Այս «հաշթին» մյուս միջավայրերի հետ կապվում է ոչ միջնորդավորված և ուղղակիորեն, իսկ դեպի բակ տանող միջանցքը ևս ավելի կարճ է: Որոշ ապարանքներում այս միջանցքի մուտքը գտնվում է շքամուտքի դիմաց:

«Հաշթին» արտաքին և ներքին միջավայրերը կապող տարածքն է: Նոր Զուղայի ապարանքների «հաշթիների» միակ տարբերությունը՝ Սպահանի մյուս ապարանքների հետ համեմատած, այն է, որ նրանց արտաքինից ներքին միջավայրի անցման ընթացքը

ավելի կարճատև է: Տիպաբանության այս բաժնում ներկայացվել է «հաշթիների» բարդ և պարզ տեսակները և նրա ֆունկցիոնալ դերը:

Աղյուսակ 28: Բակի տիպաբանությունը Նոր Զուղայի ապարանքներում (նկ. 139)

Տիպ 1. Այս տիպի բակերը գտնվում են շենքի կենտրոնական մասում և միջնաբակի դեր են կատարում: Բակը շրջապատված է շինությամբ ու ծածկավոր տարածքով, ուստի՝ ապարանք մտնելու միակ, հնարավոր ճանապարհը, բակից է անցնում:

Տիպ 2. Այս տիպի բակերը շենքը երկու մասի են բաժանում՝ ամառանոցային և ձմեռանոցային: Ներկա դրությամբ, այս ապարանքները խիստ վնասված են և, շատ դեպքերում, այդ երկու մասերից միայն մեկն է պահպանվել:

Տիպ 3. Այս տիպի դեպքում շենքը, ասես, բակի կենտրոնում է կառուցված և բակը երկու մասի է բաժանել: Մուտքը բացվում է դեպի առաջին բակը, որը շենքի առջևում է և, որտեղ իրականացվում են բնակիչների հասարակական աշխատանքները, իսկ երկրորդ բակը, որն ընկած է շենքի ետնամասում, բնակիչների ներքին կենցաղին է ծառայում:

Տիպ 4. Այս տիպի բակերի կենտրոնում է գտնվում շենքը և, բնականաբար, չորս կողմից բակը հասանելի վիճակում է գտնվում: Այս տեսակի ապարանքները ապարանքի՝ «քուշքի» դեր են կատարում:

Կենտրոնական բակի ձևի հաճախակի կիրառումը Սպահանի ապարանքներում՝ ուղղակիորեն կապված է տեղի բնակլիմայական պայմանների հետ: Տիպաբանության այս բաժնում քննարման է ենթարկվել կենտրոնական բակը՝ արտաքին բակի տիպին վերածվելու, սկզբնական ձևի հակապատկերը դառնալու անցման ուղին: Շրջապատող բակերի նմուշներն այնքան ծավալուն չեն, որ հնարավոր լինի այդ ապարանքները ապարանք՝ «քուշք» համարել: Հնարավոր է, որ այս տեսակի շենքերը քաղաքային մասշտաբով էին օգտագործվում, որը, եթե այդպես լինի, ուրեմն քաղաքի տեսքը փոփոխման ուղին է բռնած եղել:

Իհարկե, նման հավանականությունը չի կարելի հաստատ համարել, քանի որ առկա նմուշները շատ քիչ են և բավարար չեն: Ընդհանուր առմամբ, ավելի մեծ թիվ է կազմում կենտրոնական բակի այն տիպը, որը շենքը երկու մասի է բաժանում՝ ամառանոցային և ձմեռանոցային: Բակը օրգանապես տան կենդանի հատվածն է եղել, և երբ ապարանքը հյուր է եկել, բակը առաջին միջավայրն է եղել, որ նա տեսել է: Կան նաև ապարանքներ, որոնք երկրորդ և ավելի փոքր բակ ևս ունեցել են, որը կանանց է

հատկացված եղել: Տղամարդիկ իրավունք չունեին այդ բակը և նրան կապված տարածքները մտնել: Որոշ ապարանքներ ունեցել են ևս մի բակ՝ երրորդ բակ, որը սպասարկման գործառույթ է ունեցել՝ խոհանոցի, բաղնիքի կամ պահեստի համար: Այս կարգի՝ երեք բակերով ապարանքները, կորցրել են իրենց սկզբնական ձևը և հենց այդ փոփոխությունների ժամանակ ևս կցվել է այդ հավելյալ բակը:

Նոր Զուղայի ապարանքների միջավայրի կապերի նախագծի տիպաբանությունը (նկ. 140)

Տիպ 1. Այս տիպի ապարանքներում երեք սենյակներ իրար են միացած: Միաժամանակ, այդ երեք սենյակները բակին են կապվում: Կենտրոնական սենյակը ավելի մեծ է և դահլիճի դեր է կատարում, իսկ կողքի՝ երկու սենյակները, որոնք «սե-դարի» ունեն, սպասարկման սենյակներ են համարվում:

Տիպ 2. Այս տիպի ապարանքներում «էյվանի» ու ետնասենյակի տարածքները ավելանում են առաջին տիպի կառույցին: Ետնասենյակի տարածքը, հաճախ, որպես պահեստ է օգտագործվում: «այվանի» տարածքը նախքան մուտքն է գտնվում, որը բաժանարար տարածության դեր է կատարում:

Տիպ 3. Այս տիպի շենքերում նկատելի է երկայնքով, ծավալուն կառուցվածքը: Հակառակ առաջին և երկրորդ տիպի ապարանքներին, ուր միայն մի դահլիճ կա, այս տիպի մեջ մտնող ապարանքներում մի քանի դահլիճներ կան: Գլխավոր դահլիճը կենտրոնում է գտնվում, իսկ դահլիճների միջև՝ սպասարկման տարածքներն են, որոնցից որոշները դեպի ետնասենյակ են բացվում:

Տիպ 4. Այս տիպի ապարանքներում նկատելի է կենտրոնական կառուցվածքը: Գլխավոր դահլիճը շենքի կենտրոնում է գտնվում: Դահլիճներին կարելի է հասնել «էյվանի» միջոցով: Մնացյալ սենյակները գլխավոր դահլիճի շրջակայքում են գտնվում: Այս տիպի կառուցվածքը կարելի է, պարզապես, տեսնել «քուշքի»՝ ապարանքի ձևով ապարանքներում, որոնք կառուցվում են բակի կենտրոնական հատվածում:

Այս տիպաբանության մեջ կարող ենք տեսնել Նոր Զուղայի ապարանքների տարածքային շրջանառության փոփոխությունները (մորֆոլոգիան): Զանազան տարածքների ու մասերի դասավորությունը տրվում է ըստ հասանելի լինելու անհրաժեշտության: Ամեն դեպքում, պահպանվում է հերթագայության որոշակի համակարգ՝ մի տարածքից մի այլ տարածք մատչելիություն ունենալու համար: Սա

նշանակում է, որ ետնասենյակի, սպասավորների սենյակի և նրանց կապը դահլիճի հետ և դեպի բակ բացվելու անհրաժեշտությունը, բոլորը իրականացվում է որոշակի կարգուկանոնի հիման վրա, որը ներկայացվել է այս տիպաբանության ներքո:

Սպահանի պատմական ապարանքների մուտքը իրականացվում էր միջանցքի տարածության միջոցով: Այս միջանցքը, որն սկիզբ էր առնում «հաշթից» և, իր ոլորապտույտ ընթացքով ու բարձրության տատանումներով, փակում էր տեսանելիությունը՝ դրսի աշխարհից դեպի ներքին միջավայր, վերջում բակին էր միանում: Այս մոդելին են հետևել Սպահանի բոլոր պատմական ապարանքները: Այս մոդելի կառուցվածքն ուղղված է տան ներքին միջավայրի գաղտնիության ապահովմանը: Նոր Ջուղայի ապարանքներում ևս հետևել են միևնույն ձևին, այն տարբերությամբ միայն, որ միջանցքի տարածությունը ավելի կարճ է և ուղղակիորեն բակին է կապվում: Տան գաղտնիությունը ներքին միջավայրի հետ կապերի մեջ է նկատի առնվում:

Շենքի բաժանարար, ճակատային ենթամասերի տիպաբանությունը Նոր Ջուղայի ապարանքներում. (նկ. 141)

Տիպ 1. Այս տիպի շենքի ճակատի բաժանարար պատերը տեղադրված են ճակատի մեջ և այն երեք մասի են բաժանում: Կենտրոնական մասում է գտնվում շքամուտքը:

Տիպ 2. Այս տիպի դեպքում ևս բաժանարար պատերը առաջին տիպի պես են, միայն թե՛ բաժանարար պատերը նեղ բացվածքներ ունեն:

Տիպ 3. Այս տիպի դեպքում ևս բաժանարար պատերը երկրորդ տիպի պես են, սակայն այս դեպքում նրանք անկախ են և, որպես այդպիսին, ճակատի առանձին մասն են կազմում: Այսպիսով, ճակատը հինգ մասի է բաժանվում և բաժանարար մասերը, որ առաջին տիպի մեջ գոյություն ունեն, այդ մասերի արանքում են գտնվում:

Շենքի բաժանարար, ճակատային ենթամասերի տիպաբանությունը Նոր Ջուղայի ապարանքներում տիպաբանականորեն ուսումնասիրվել են և ենթաբաժանվել են 3 տիպերի.

Բակից երևացող շենքի միակ տարրը արտաքին տեսքն է՝ ճակատը: Տան բոլոր բացվածքները դեպի բակ են բացվում: Դիտողը նախ շենքի արտաքին կառույցը և նրա բաժիններն է տեսնում, որը բաժանարար պատերի և նրանց միջև ընկնող տարբեր բաժիններից է կազմված: Դիտորդը այստեղ դեռ տարբեր բաժինների ֆունկցիայի մասին տեղեկություն չունի և շենքի ճակատը դիտում է որպես կոմպոզիցիոն կառույց:

Այս առումով ապարանքների ճակատը սիմետրիկ կառույց ունի և կենտրոնական մասը, որը հատում է սիմետրիկ առանցքը, ակնհայտ է: Այս մասում, այսինքն՝ կենտրոնում, որը առանցքադիր է, տան գլխավոր դահլիճի ուղղությամբ գտնվում է մուտքը: Տիպաբանության այս բաժնում քննարկման է ենթարկվել եռամաս ճակատը՝ դրա հնգամասի վերածվելու ընթացքը:

Սպասարկման սենյակների ճակատային ենթամասի տիպաբանությունը Նոր Զուղայի ապարանքներում. (նկ. 142)

Տիպ 1. Այս տիպի ճակատի մեջ՝ ցոկոլային հարկում, դռան երեք բացվածքներ կան, իսկ առաջին հարկում՝ նրանց վերնամասում, պատուհանի բացվածքներն են գտնվում: Այս բոլոր բացվածքները կամարածև թաղածածկով են շրջանակված: Կենտրոնական բացվածքները, երբեմն, ավելի շեշտված են լինում:

Տիպ 2. Այս տիպի ճակատի մեջ յուրաքանչյուր հարկ առանձին շրջանակում է ներառված: Ցոկոլային հարկը ավելի ցածր է, քան առաջին հարկը իսկ, կենտրոնական բացվածքներն առավել ցցուն դարձնելու նպատակով, առանձին շրջանակում են ներառված:

Տիպ 3. Այս տիպի ճակատի մեջ ընդհանուր շրջանակներ գոյություն չունեն: Բացվածքները ուղղակիորեն երևում են ճակատի վրա և յուրաքանչյուր բացվածք առանձին շրջանակի մեջ է առնված:

Քանի որ սպասարկման մասի ճակատային հատվածը կողմերում է գտնվում, հետևաբար, այդ հատվածներն այնպես են նախագծվում, որով գլխավոր ճակատը, ուր գտնվում է շքամուտքը, պահպանի իր արտաքին ակնհայտ տեսքը: Սա, հատկապես, այն դեպքերում է նկատվում, երբ այդ կողմնակի ճակատային մասը կոմպոզիցիոն կատարելության է հասնում և առանձին բարդություն է ստանում: Այս տիպաբանության մեջ ներկայացվում է շրջանակների կառուցվածքային փոփոխությունը և նրանց կապը բացվածքների հետ:

Շքամուտքի ենթամասի տիպաբանությունը Նոր Զուղայի ապարանքներում. (նկ. 143)

Տիպ 1. Այս տիպի շքամուտքը ճակատի մակերեսից ավելի ետ է գտնվում, որպեսզի հյուրընկալության ազդեցություն թողնի այցելուի վրա: Կառուցվածքի առումով, այս

տարածքը կիսագմբեթաձև է, և նրան պահպանող կոնստրուկցիան երևում է ճակատի վրա, տեսանելի է:

Տիպ 2. Այս տիպի շքամուտքը և ճակատը համահարթեցված են: Առաջին տիպի պես, շքամուտքը երեք մասի է բաժանված: Կենտրոնական դուռն ավելի մեծ ու ընդարձակ է՝ քան երկու կողմերի դռները, որպեսզի գլխավոր մուտքը ավելի արտահայտված լինի:

Տիպ 3. Այս տիպի շքամուտքը, կառուցվածքի առումով, լիովին կրկնօրինակն է երկրորդ տիպի, այն տարբերությամբ, որ առաջին հարկի բացվածքները ավելի շքեղ են, ինչպես նաև բացվածքներ կան գլխավոր մուտքի երկու կողմերի բաժանարար պատերի վրա:

Տիպ 4. Այս տիպի շքամուտքերում՝ Ղաջարների օրոք, Իրանի ճարտարապետության մեջ տարածված փայտյա տարրի ներմուծումով, երրորդ տիպի շքամուտքը թափանցիկություն է ստանում: Որոշ պարագաներում, շքամուտքի առաջ «այվանի» տարածքն է ընկած՝ ծածկված փայտյա հովանոցով, որը նույնպես հենված է փայտյա սյուների վրա:

Նոր Զուլայի ապարանքների շքամուտքի վերին հատվածում «քաթիբեի» արձանագրության համար առանձին տեղ չկա, ուստի՝ երկնագիծը հորիզոնի գծի պես է երևում: Շքամուտքի վայելած առանձնահատուկ կարևորության բերումով, այս մասի շրջանակումը կատարվում էր բարձր, կամարակապ թաղածածկով, և այդ մասը մեկ-երկու աստիճանով ավելի բարձր է գետնից: Այս տիպաբանության մեջ ներկայացվում է թաքնված մուտքը երևացող մուտքի վերածվելու ընթացքը:

Դահլիճի հատակագծի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում. (նկ. 144)

Տիպ 1. Այս տեսակ դահլիճներում ընդհանուր հատակագիծը քառանկյունի է: Տարածքը ձևավորվում է երկարության վրա: Շենքի այս հատվածը մի կողմից սիմետրիկ էր լինում: Տարածքի ծածկի համար օգտագործվում էր «թաղ-վա-թավիզայի» կոնստրուկտիվ եղանակից:

Տիպ 2. Այս տեսակի դահլիճների հատակագիծը խաչաձև է լինում: Այս մասի կառուցվածքը երկու առանցքով սիմետրիկ է, իսկ այս՝ խաչաձև շինվածքի կենտրոնում, գտնվում է գմբեթը՝ զարդարված «մողարնասի» զարդամոտիվներով:

Տիպ 3. Դահլիճների այս տեսակի հատակագծի ընդհանուր պատկերը երկրորդ տիպի պես է, այն տարբերությամբ միայն, որ գլխավոր մուտքի հանդիպակաց թևը ավելի երկար է ձգված, որպեսզի «շահ-նեշինի» համար ավելի հարմարավետ տարածք ստեղծվի: Այսպիսի միջավայրի ստեղծման համար, անհրաժեշտաբար, իրար են միակցվում կնստրուկտիվ երկու տարբեր եղանակներ, որի արդյունքում ստացվում է այս տիպի յուրահատուկ տարածքը:

Տիպ 4. Այս տեսակի դահլիճների կառուցումը տարածվել է Ղաջարների իշխանության օրոք: Ընդհանուր հատակագծի կառուցվածքը պարզ քառանկյունի է, որը ծածկվում է փայտաշեն կառույցով: Այսպիսով, իրանական ճարտարապետության մեջ այնպիսի միջավայր է ստեղծվում, որտեղ կարելի է օգտագործել հարթ ծածկույթներ:

Ինչպես նշեցինք՝ սրահը կամ դահլիճը տան կարևորագույն այն մասն են, որոնց միջոցով իրար են կապվում տան մյուս մասերն ու սենյակները: Սեֆյան ժամանակաշրջանում դահլիճը ուղղակիորեն չէր միանում սպասարկման սենյակներին, և նրանց միջև ընկնում էր «քաֆ2-քանի» (կոշկահան) տարածքը: Ղաջարների շրջանում այդ տարածքը վերացվեց և դահլիճը, անմիջապես և անմիջականորեն, միացավ սպասարկման սենյակներին:

Դահլիճի հատվածի տիպաբանությունը Նոր Զուղայի ապարանքներում (նկ. 145)

Տիպ 1. Այս տիպի դահլիճների մեջ ոչ բարձր գմբեթներ են կառուցված: Հակադիր պատը երեք մասի է բաժանված: Միջին հատվածում տեղադրվում է մի դուռ, որը բացվում է դեպի ետնասենյակը կամ «օջախի»՝ վառարանի տեղադրման վայր: Երկու, կողմնակի մասերում, «թաղչեններ» կան: Առաջին հարկում ևս այդ բոլոր կառուցվածքը կրկնվում է և շրջանակվում է կամարաձև թաղով:

Տիպ 2. Այս տիպի դահլիճի կառուցվածքում օգտագործվել է «թաղ-վա-թավիզե» տեխնիկան: «Թաղ-վա-թավիզե» անվանումը կազմված է «թաղ» և «թավիզե» բառերից: Նախ իրար ետևից մի քանի կամարաձև թաղեր են կառուցվում, որը «թավիզե» է կոչվում, ապա նրանց միջև ընկած տարածությունն են ծածկում, որը «թաղ» է կոչվում: Երբեմն նրանց միջի բաժանարար պատերում բացվածքներ են լինում:

Տիպ 3. Այս տիպի դահլիճի կառուցվածքը նման է երկրորդ տիպին, այն տարբերությամբ միայն, որ դահլիճի կենտրոնական մասի բաժանարար պատերը ավելի

շատ են, ուր և կառուցվում է գմբեթը: Բացվածքները առաջին տիպի պես են՝ երեք բացվածքներ՝ երկու հարկերում:

Տիպ 4. Այս տիպի դահլիճի կառուցվածքը երրորդ տիպի պես է, այն տարբերությամբ միայն, որ մուտքի դիմացի պատը զուրկ է որևէ բացվածքից և դատարկ է: Այս պատի կարևորության պատճառով բոլոր բացվածքները վերցվել և ընդհանուր շրջանակի մեջ են առնվել:

Այս տիպաբանության մեջ ներկայացվում է դահլիճի ձևի ու գործառույթի կրած ազդեցությունը՝ կառուցվածքի փոփոխությունից: Դահլիճի կտրվածքի կենտրոնական մասը կարևորագույն տարածքն է, որը, հնարավոր բոլոր միջոցներով, ի ցույց է դրվում և բոլոր բացվածքները դեպի այնտեղ են բացվում:

Նոր Զուղայի ապարանքների գմբեթների զարդարանքի տիպաբանությունը (նկ. 146)

Տիպ 1. Այս կարգի զարդարման տեսակը ավելի հարմար էր ցածրադիր գմբեթների համար: Այս տիպի գմբեթներում նախ, պարզ երկրաչափական հիմունքներով, իրագործվում էր «քար-բանդին». երկրորդ փուլում ավելացվում էին «քար-բանդին» համապատասխան որմնանկարչությունները, ապա՝ երկրաչափական կամ բուսական պատկերներով կատարելագործվում, իսկ վերջում՝ գմբեթի կենտրոնական մասում ստեղծվում էր «թորանջը»՝ մանրակերտ ու ճոխ զարդանախշերով:

Տիպ 2. Այս տիպի զարդարման եղանակը կիրառվում էր միջին բարձրությամբ գմբեթների համար: «Մողարնասի» զարդամոտիվները, երեք «ղաթար» կազմած, շարունակվում էին մինչև գմբեթի գագաթը:

Տիպ 3. Այս տիպի զարդարման եղանակը կիրառվում է բարձր գմբեթների համար: «Մողարնասի» զարդամոտիվները այս դեպքում ավելի բարդ են և հինգ «ղաթարով» են իրականացվում: Այս տեսակի զարդամոտիվները, «ղաթարներից» օգտվելու պատճառով, չի կարելի «յազդ-բանդի» համարել, բայց և ակնհայտ է, որ երկրորդ տիպին պատկանող նմուշներից ավելի բարդ «մողարնասներ» են ստեղծվել:

Գմբեթի ներքին զարդանախշերում աչքի են ընկնում, հատկապես, աստղերի ու արևի պատկերները, որով, թվում է թե, ցանկացել են ճարտարապետական հնարքների օգնությամբ, երևակայական երկնքի տպավորություն թողնել դիտողի վրա. Ցանկություն, որը կարելի է միթրաիստական հավատալիքներից ներշնչված համարել: Հատկանշական

է, որ Նոր Զուլայի տների գմբեթների ներքին զարդարանքը շատ ավելի պարզ է, քան Սպահանի մյուս շրջաններում՝ միննույն ժամանակաշրջանում կառուցված, տների գմբեթների զարդարանքը:

Ջեռուցման համակարգը

Տիպ 1. Պատմական ապարանքներում ջեռուցման համար, մեծ մասամբ, «քորսիից» են օգտվել: Այդ ապարանքների սենյակի հատակի կենտրոնում հաճախ տաքացնելու հարմարանքի համար տեղ էր նախատեսվում, որի վրա մի ոչ բարձր սեղան էր դրվում: Ձմռան ցուրտ օրերին ընտանիքի անդամներն հավաքվում ու տաքանում էին վերմակով ծածկված այս սեղանի՝ «քորսիի» շուրջ:

Տիպ 2. «Օջախ» կամ պատի վառարանը մերօրյա բուխարիների՝ պատի մեջ շինված կրակարանի պես են կառուցվել: Այս ջեռուցման միջոցը հաճախ տեղադրվել է պատմական ապարանքների սենյակների պատերի մեջտեղում: «Օջախի» միջավայրը տան ամենահաճելի մասն էր, հատկապես՝ ձմռանը, որի շուրջբոլորը հավաքվում ու նստում էին ընտանիքի անդամները: Ղաջարների շրջանում այս միջավայրը զարդարվում էր բուսական նախշերով ու շրջանակներով և հաճախ այդ զարդանախշերի մեջ հուշարձանի ձևով զարդամոտիվներ էին նկատվում:

Պատմական ապարանքների ջեռուցման միջոցների բոլոր տեսակները մեխանիկական կառուցվածք ունեին: Պատմական ապարանքներում կարելի է ջեռուցման այնպիսի լուծումներ տեսնել, որով հնարավոր է դառնում, ջերմության նվազագույն կորստով, ապահովել սենյակի կամ նրա մի մասի ցանկալի տաքությունը:

3. Մեծ դահլիճի ներսույթը.

Ն. Զուլայի պատմական ապարանքների դահլիճը կարևորագույն տարածքն է համարվել, քանի որ այդ միջավայրում էր արտահայտված տան ինքնությունը: Գլխավոր մուտքը գտնվում է դահլիճի տարածքի սիմետրիկ առանցքի ուղղությամբ՝ բակի դեմհանդիման: Մուտքի և գլխավոր դահլիճի միջև ընկած է բաժանարար, փոքրիկ տարածք: Ընդհանրապես, դահլիճը քառակուսի էր լինում: Այդ առանցքի մյուս ուղղությամբ և գլխավոր մուտքի դիմաց, առանձին տեղ էր հատկացված ընտանիքի ավագ ու առաջնակարգ անդամների նստելու համար, որը «շահ-նեշին» էր կոչվում: Այս մասը մի աստիճանաչափ բարձր է գետնից, որտեղից կարելի է տեսնել տան մյուս մասերն ու բակը: Առաջին հարկում «ղլլամ-գարդեշի» տարածքը բացվում է դեպի

դահլիճը, իսկ այդ հարկը տանող աստիճանները՝ գտնվում են սպասարկման սենյակների հատվածում և, կամ դահլիճի հարևանությամբ:

Նոր Զուղայի ապարանքներում մուտքը և դահլիճը, ուղղակիորեն և առանց միջանցիկ տարածության, կապվում են միմյանց հետ: Դահլիճի տարածքը խաչաձև է: Դահլիճի կարևոր հատվածը նրա միջին մասն է, որը առավելագույնս զարդարված էր լինում:

4. Շինարարություն.

Նոր Զուղան հիմնադրվել է Սեֆյան թագավորության օրոք՝ հայ գաղթականների կողմից: Այդ տարածքում բնակություն հաստատած հայերը, մեծ մասամբ, վաճառականներ էին: Այստեղ ձևավորված ճարտարապետությունը բացառիկ ու եզակի է: Շինարարական կիրառված եղանակներն ու հնարքները նույնն են, ինչ Սպահանի մյուս շրջանների բնիկ ճարտարապետությունը, այնուամենայնիվ, ոճաբանության դիտանկյունից, Նոր Զուղայի ճարտարապետությունը այդ գաղթական ժողովուրդների բնիկ ճարտարապետության արտացոլանքն է:

Ինչպես արդեն նշել ենք, Նոր Զուղայի բնակչությունը տարբերվում էր Սպահանի մյուս շրջանների ժողովրդից: Այս տարբերությունը, առաջին հերթին, պետք է փնտրել Նոր Զուղայի՝ մեծամասնությամբ քրիստոնյա, բնակչության և Իրանի ժողովրդի իշխող մեծամասնության իսլամական հավատալիքների մեջ: Կրոնական հավատալիքների ու սովորույթների այս տարբերությունը, ուղղակիորեն, իր ազդեցությունն ունեցավ նաև ճարտարապետության ձևավորման գործընթացի վրա: Բնակելի տան գաղտնիության ու մասնավորության սահմանումները կամ սանհանգույցների կառույցը ձևով տարբերվում էին Սպահանի մյուս ապարանքներից:

Այդուհանդերձ, չպետք է զարմանալ, որ Նոր Զուղայի ապարանքները, կառուցվածքով, արտաքին բարձր պարիսպներով, դեպի դուրս բացվող պատուհանների բացակայությամբ, և կամ միջնաբակ ունենալով ու տեղական շինանյութի օգտագործումով, հետևում են Սպահանի ընդհանուր ճարտարապետական կանոններին, քանի որ Նոր Զուղան ևս, քաղաքի մյուս մասերի պես, սերտ փոխազդեցության մեջ է գտնվել իր հարևանների հետ: Նոր Զուղայի եկեղեցիների հատակագիծն ու ներքին միջավայրը նույնանում է հայաստանյան իր ժամանակակից եկեղեցիներին, մինչդեռ, արտաքին տեսքն ու կառույցը համահունչ է Սպահանի՝ շրջապատող միջավայրին: Այս փաստը նկատելի է նաև Նոր Զուղայի ապարանքների պարագայում, որով

պայմանավորված է այդ յուրահատուկ ու անզուգական ճարտարապետության ձևավորումը [64], [46] :

5. Գմբեթը ապարանքների կառուցվածքում.

Գմբեթի կառույցը օգտագործվել է որպես ապարանքի տարբեր տարածքների ծածկույթ: Գմբեթները հաճախ երկշերտ կառույց ունեն: Գմբեթաձև կառույցը պետք է դրվեր բոլորաձև հիմքի վրա: Այդ նպատակով, նախ պետք է քառակուսի հատակագիծը բոլորաձև հատակագծի վերածվի, որից հետո կարելի է գմբեթի կառույցը իրականացնել: Հատակագծի ձևի այս փոփոխության համար անկյունաշինության մի քանի ձևեր կան, որոնք են՝ «սանգինը», «սե-քոնջը» (տրոմպ), «ֆիլ-փուշը»: Գմբեթի կառույցը երեք մասի է բաժանվում, որոնք են՝ հիմքը, ձևափոխման մասը և թմբուկը:

Նոր Զուղայի եկեղեցիները, մեծ մասամբ, եղել են ոչ բարձր և փոքրածավալ: Սա այն պայմաններում, որ պարսկական գմբեթները մեծ են ու երկշերտ կառուցվածքով, իսկ հայաստանյան գմբեթները՝ քարաշեն են ու միաշերտ: Նույն ձևին են հետևում նաև ապարանքների կառույցում: Սպահանի ապարանքների ճարտարապետության մեջ գմբեթը դահլիճի կենտրոնում էր տեղադրվում: Միջավայրը լուսավորվում էր գմբեթի գագաթի փոքրիկ անցքից: Գմբեթի ձևը նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում միջավայրում, քանի որ օրվա ընթացքում գմբեթի մի մասը ստվերում էր հայտնվում, և մյուս կողմից ծածկի այդ հատվածի բարձրությամբ օդի շրջանառությունը դահլիճում ավելի լավ կերպով է կատարվում: Գմբեթի յուրահատուկ կառուցվածքի և լույսի արտացոլման միջոցով հնարավոր է դառնում դահլիճի լուսավորությունը ապահովել այդ փոքրիկ անցքից ներս թափանցող լույսի ճառագայթներով: Գմբեթը, ներքուստ, ծածկված է «մողարնասի» զարդամոտիվներով, որը շատ հատուկ է Սպահանին: Այս զարդաձևը միայն գեղարվեստական արժեք է ներկայացնում և կոնստրուկցիոն առումով ոչ մի դեր չի կատարում: Նոր Զուղայի ապարանքների գմբեթները սովորականից ավելի ցածր են, ուստի՝ հատակագծից անցումը դեպի գմբեթ հատվածը, բնականաբար, ավելի նեղ է լինում: «Մողարնասի» զարդանախշերը ավելի պարզ են և, որոշ ապարանքներում, փոխարինվել են «քար-բանդիով» [29, էջ 10-13]: Այս զարդաձևը կոնստրուկցիոն դեր է կատարում: Լուսավորությունն ապահովվում է գմբեթի շուրջբոլորից, իսկ նրա կենտրոնը՝ զարդարում է «թորանջը», որը զարդարված է մանր նախշերով:

1. Գմբեթի ներքին զարդարանքը բարդ կազմություն ունի, որպեսզի ցանկացած դիտողի աչքից չվրիպի: Բայց և այնպես, այդ զարդարանքը կարող են ընկալել ու ըմբռնել տարբեր մակարդակի գիտությամբ ու հասկացողությամբ բոլոր դիտողները: Ն. Զուլայում այդ զարդարանքների երկրաչափական կազմությունը ավելի պարզ է: Սա այն պատճառով է, որ Նոր Զուլայի ճարտարապետությունը հակված է դեպի ավելի անխառն ու մաքուր ձևերը:

2. Գմբեթները շենքերի ամենաբարձր մասն են և, քաղաքի մասշտաբով, միշտ երևում են: Ն. Զուլայի ճարտարապետության մեջ գմբեթների բարձրությունը ավելի փոքր է, որի պատճառը, թերևս, այն ժամանակի իշխանությունների կողմից ջուլայեցիների վրա բանեցրած ճնշումները լինեն, և կամ հենց ջուլայեցիների զսպվածության ու համեստության արտացոլանքը:

3. Գմբեթի կառույցը՝ ներքից, երկնքի խորհրդանիշը կարելի է համարել կամ, այլ բառերով արտահայտված, ձեռակերտ երկնքի: Նոր Զուլայի բոլոր ապարանքներում աչքի են ընկնում աստղի ու արևի զարդանախշերը: Թերևս, այս զարդանախշերը և ջրի խորհրդանիշերը միթրաիզմի հավատալիքների հետքերն են:

4. Բնական լույսը ներս է թափանցում գմբեթի գագաթի փոքր անցքից և ողջ տարածքը լուսավորում: Սակայն, Ն. Զուլայի ճարտարապետության մեջ լույսն ապահովվում է գմբեթի շուրջբոլորից ու հիմքի կողքերից, իսկ «թորանջի» զարդանախշը փոխարինում է լույսի այդ բացվածքին: Ն. Զուլայի ճարտարապետությունը հակված է միջավայրի փակվածության ճեղքմանը:

6. Բացվածքները.

Պարսկական ճարտարապետության մեջ բոլոր պատուհանները դեպի ներս են բացվում և դրսի կողմից պատերը զուրկ են որևէ բացվածքից: Սպահանի ճարտարապետության մեջ պատուհանների պատրաստման մեջ ապակուց, կամ «օրոսիի» մեջ՝ գունավոր ապակիներից են օգտվում: Հարթ ապակին, որը հնարավոր է շինարարության մեջ օգտագործել, եվրոպացիների հայտնագործությունն է, և վաճառականների միջոցով Իրան է ներմուծվել: Նոր Զուլայի ապարանքներում պատուհանները լայն մասշտաբով են օգտագործվում, որով նրա ճարտարապետությունը յուրահատուկ ու բացառիկ է դարձնում:

7. Դեկորը և զարդարվեստը.

Նկարչություններն ու զարդաձևերը շատ նրբություններ ունեն, սակայն պարսկական, ինչպես և Սպահանի ապարանքներում, նկարչությունների մեջ, ծաղիկներից ու թռչուններից բացի, հազիվ թե այլ մոտիվներ լինեն: Իրանի արվեստը երկրաչափական ձևերի կիրառմանն է հակված, որը բարդ կառուցվածք էր ունենում: Զանազան երկրաչափական կոմպոզիցիաներ, ծնունդ առնելով իրարից, հաջորդում են իրար, և այնպիսի երկրաչափական, հյուսկեն կառույց ստեղծում, որի կրկնօրինակումն ու ծավալումը անհնար է դառնում [35, էջ 14-21]:

Նոր Զուլայում գեղանկարչությունն իր ազդեցությունն է կրում Եվրոպական արվեստից: Իրանի արվեստի ու ճարտարապետության մեջ կրոնական ու մշակութային հայացքները հատուկ տեղ են զբաղեցրել: Գեղանկարչական ստեղծագործությունները, ընդհանուր առմամբ, երեք խմբի կարելի է բաժանել. մանրանկարչություն, մանրանկարչության ու Եվրոպական նկարչության միաձուլում և Եվրոպական արվեստի ազդեցությունը կրող նկարչություն [67]:

Երրորդ գլխի Եզրակացություններ.

Նոր Զուլայի և Իրանի ու Հայաստանի ճարտարապետական ոճերի միջև բազմաթիվ նմանություններ և, միաժամանակ, տարբերություններ կարելի է գտնել: Այդ նմանություններն ու տարբերությունները նկատելի են ցանկացած մասշտաբով:

Սրանք են այն չորս, հիմնական փաստերը, որոնցով Նոր Զուլայի ճարտարապետությունը նման է Սպահանի ճարտարապետությանը.

1. Տեղական շինանյութերի օգտագործումը, ինչպիսիք են կավն ու աղյուսը, որոնք կարելի է գտնել Սպահանում, ներդաշնակություն են ստեղծել դրանց միջև:

2. Սպահանում, կլիմայական պայմաններին հարմարեցված, հարմարավետ, ճարտարապետություն ունենալու նպատակով լուծումներ գտնելը նույնպես հանգեցրել է տարածաշրջանի ավանդական ճարտարապետությանը:

3. Սպահանում շինարարական կառույցների շինարարական մեթոդների կրկնօգտագործումը օգնել է գտնելու ճարտարապետական լավագույն լուծումներ:

4. Սպահանի ապարանքների ունեցած նույն ձևաչափի օգտագործումը կամ, առնվազն, փոքր տարբերություններով նույն ձևաչափի օգտագործումը, հնարավոր էր դարձնում բնակելի ձևաչափի կապը պահանջվող կյանքի ոճին:

Սակայն, պահանջարկի և մշակութային տարբերությունների հետ համաձայնեցված, գոյություն ունեցող ճարտարապետության կրկնօգտագործման հետ միասին, պահանջվում էր հնարամտություն, որպեսզի Ջուլայի ճարտարապետությունը դառնար շատ անզուգական:

Որպես մի մոտեցում՝ կապված ջրի տեղին վերաբերվող այս տարբերությունների հետ, ապարանքի առջևի փոխարեն այն բակից տեղափոխվում է գլխավոր սրահ, որով այն կարտացոլեր ներսույթի տարածքի պատկերը: Զարդարանքները պարզեցված են և մուտքից մինչև «Հաշթի» անցումը և դրանից հետո ուղիղ դեպի բակ անմիջական կապ ունեն:

Այդուհանդերձ, այն, ինչ Նոր Ջուլայի ճարտարապետական ոճը առանձնացնում է մյուս ճարտարապետական ոճերից՝ նրա նորամուծություններն ու հայտնագործություններն են: Իհարկե, հատկանշական է, որ Նոր Ջուլայի բնակելի շենքերի ճարտարապետական ոճը, կառուցվածքի առումով, չի տարբերվում ու զատորոշվում շրջապատից, քանի որ նրանց պատմությունն ու պայմանները նույնն են եղել: Այս համասեռությունը շոշափելի ու լիովին հասկանալի է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Նոր Զուղան Սպահան քաղաքի բաղկացուցիչ արվարձանն էր: Այն, հիմնականում, հայաբնակ լինելով, նրանում բնակվում էին նաև այլ ժողովուրդների ներկայացուցիչներ ևս: Ներդաշնակ հարաբերությունների արդյունքում բնակավայրում ստեղծվեց միաձուլյ մշակույթ, որ առանձնահատուկ է իր երկխոսությամբ և, հատկապես, արտահայտվել է բնակելի տների և մեծատուն խոջայական ապարանքների ճարտարապետության մեջ՝ որպես գաղթավայրային ճարտարապետության վառ դրսևորում:

2. Նոր Զուղայի ապարանքների ճարտարապետության առանձնահատկությունները կարելի է դասակարգել երեք սկզբունքներով: Դրանք են. ֆունկցիոնալ հարմարավետությունը, բովանդակ ձևերի հորինվածքային պարզությանը, և նրանցում արտահայտված զանազան մշակույթների երկխոսությունը:

3. Նոր Զուղայի ապարանքների բովանդակության հարմարավետությունը բխում էր բնակավիմայական պայմաններից, ապարանքներում տեղի ունեցող կյանքի ու ազգային կենցաղի ներդաշնակեցումից: Այդ թվում են՝ բակերի տարածումը, ներքին և արտաքին տարածությունների փոխադարձ մեկուսացումն ու միաձուլման հնարավորությունները, օդափոխության ու բնական լուսավորության տեղական միջոցառումների ադապտացումը, շինանյութի ընտրությունը, բացվածքների ձևերի արխիտեկտոնիկան և այլն:

4. Նոր Զուղայի ապարանքների ձևերի պարզությունը արդյունք է ժողովրդական շինարարական ավանդույթների միջոցով միասնական կերպարի հասնելու ձգտմանը: Սա այն իմաստով չէ, որ խուսափել են դեկորատիվ տարրերից, այլ այն, որ դեկորատիվ այդ տարրերը, գիտակցաբար ու մտածված, ռացիոնալ էին օգտագործվում: Բարդ, դեկորատիվ տարրերն օգտագործվում էին ճարտարապետական ուտիլիտար մասերում, որն իր կողմն էր գրավում դիտողի ուշադրությունը, որն, ի դեպ, հայկական պատմական ճարտարապետության սկզբնաղբյուրներից է:

5. Այլ մշակույթների նկատմամբ և նրանց հետ ազգային և տեղական երկխոսությունը՝ ջուղայեցիներին վարպետ արհեստավորներ և վաճառականներ էր դարձրել և, հենց այդ պատճառով, սերտ կապի մեջ էին զանազան ազգությունների հետ: Առևտրի ընթացքում, ինքնաբերաբար, տեղի էր ունենում նաև մշակութային փոխազդեցություն, այն նմանակելու բնույթ չէր կրում: Զուղայեցիներն ազդեցություն էին կրում օտարների մշակույթից այնպես, որ, ներշնչվելով նրանցից, իրենց հատուկ

հնարամտությամբ ու նորարարությամբ, արվեստն ու ճարտարապետությունը ներկայացնում էին մի նոր կադապրի մեջ: Այդ ազդեցությունների մանրակրկիտ արտացոլանքը կարելի է պարզ կերպով տեսնել Սպահանի, Նոր Զուլայի ապարանքների ճարտարապետության ոճի մեջ, որպես հայկական, պատմական ժառանգության և իրանականի միաձուլումը:

6. Նոր Զուլայի ապարանքների ճարտարապետական ոճը, վերնում նկարագրված բովանդակությամբ, կենսախինդ ձևերով արարված կերպարի ստեղծումն է: Տիպաբանական առումով բակը կազմում է տան կորիզը, որ միահյուսվում է հայկական «երեսբացը» իրանական ինտիմ, տնային կյանքի ներփակվածության պայմանների հետ: Հորինվածքային դրվածքով ապարանքները ճակատի, ծավալի միասնական լուծումներ են, որոնք շնչում են տան ներքին և արտաքին տարածություններով: Տվյալ դեպքում, ճարտարապետական դետալը մի կողմից հայկական մորֆոլոգիա է, մյուս կողմից՝ հարազատ Սպահանի կոնստրուկտիվ հնարքներին, ինչպիսին են գմբեթների ձևերը, քանդակային ձևերն ու զարդարվեստը, ապարանքների ուրվագիծը, դռների հարդարումը, տանիքի մակերևույթների մշակումը և այլն:

7. Որքան էլ Նոր Զուլայի ապարանքների ճարտարապետական ժառանգությունը ընդունված է բնութագրել որպես հայկական և սեֆելյան, պարսկական մշակույթի երկխոսություն, կարել է պնդել, որ նոր Զուլայի 18 և 19-րդ դարերի ճարտարապետական զարգացումներում ներմուծվեցին իրանական Աֆշարյան, Զանդյան և Ղաջարական գեղարվեստական նախասիրությունները ևս, որ հատկապես արտահայտվեց ապարանքների ներսույթային արվեստում՝ հանձինս «Այնի-բորի» հայելավոր զարդամշակումների, «Օրսի» լուսամուտների, «Մուգարնաս» և «Քաթարա» զարդարվեստի տեսակներին և այլն:

8. Միաժամանակ, այս դարերում՝ Նոր Զուլայի արվեստներում, կարտարվեց բացում դեպի Արմտյան մշակույթը, մի հանգամանք, որ առանձնահատուկ լինելով հայկական գաղթավայրերի նախասիրություններին, նոր Զուլայում, հատկապես, ներմուծվեց ուսումնասիրված ապարանքներից՝ Զովալյանի, Սուքիասի, Պետրոս Ղուլիճանի առանձնատների օրինակներով:

9. Նոր Զուլայի ապարանքները, միջնադարյան ռացիոնալ լուծումներով, ջուլայեցի ժողովրդի արհեստի և արվեստի միահյուսման անկրկնելի օրինակներ են, որ այսօր

կարելի է բնութագրել եզակի նմուշ միջազգային վերնակյուլար (տարածաքային) ճարտարապետության մեջ: Այն գաղթավայրերի ճարտարապետության միջազգային նոր դրսևորում է և կարող է արժեքավորվել որպես ներկայիս ռեգիոնալ, միջավայրակայուն, ճարտարապետության ստեղծման ուղիներից մեկը:

10. Նոր Զուլայի ապարանքները ճարտարապետության լուսաբանող դասավորումները, կրկնողությունից խուսափելու համար, այստեղ կնոթագրվեն ատենախոսության գլուխներում եղած համապատասխան նյութերով.

ա) արտաքին միջավայրի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.137)

բ) հաշթիի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.138)

գ) բակի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.139)

դ) Նոր Զուլայի ապարանքների միջավայրի կապերի նախագծի տիպաբանությունը (նկ.140)

ե) Շենքի բաժանարար, ճակատային ենթամասերի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.141)

զ) Սպասարկման սենյակների ճակատային ենթամասի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.142)

է) շքամուտքի ենթամասի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.143)

ը) դահլիճի հատակագծի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.144)

թ) դահլիճի հատվածի տիպաբանությունը Նոր Զուլայի ապարանքներում (նկ.145)

ժ) Նոր Զուլայի ապարանքների գմբեթների զարդարանքի տիպաբանությունը (նկ.146)

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. Գրքեր

1. Ահարի, Զ, Սպահանի դպրոցի քաղաքաշինությունը, Արվեստի Համալսարանի Տպագրություն, Թեհրան 1959, 416 էջ+ 430 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
2. Ամրայի, Մ., Զ. Ռահնավարդ, Օրսի պատուհան դեպի լույս, Իսլամական առաջնորդման և Մշակույթի նախարարության տպարան, Թեհրան 2001, 193 էջ + 430 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
3. Բլո, Դ., Շահ Աբաս անխիղճ թագավորը, ով դարձավ իրանական լեգենդը, Մաջար Անտիշ տպագր., Թեհրան 2011, 272 էջ (պարսկերեն)
4. Գոդար Ա., Ե. Գոդար, “Թաղ և Ղոս” (Կոր և Կամար) իսլամական Իրանի ժամանակահատվածի ճարտարապետության մեջ (թարգմ. Հ.Ռ, Ղարագուզլու և Ս.Սաեմինի), Թեհրան 2010, 186 էջ +300 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
5. Դեյլա Վալլե, Փ., Իրան, Քաղդե և Շուշ (Ալի Մոհամադ Ֆարավաշիի թարգմ.). Թեհրանի համալսարանի տպագրություն, Թեհրան, 2014/1962, 814 էջ (պարսկերեն)
6. Դիյուլաֆեյ, Ժ., Պարսկաստան, Հակէթ տպարան, 1887, 756 էջ
7. Դիրա, Դ., Ռիվաթ, Ֆ., Սանթիլի, Ս., Սպահանի ապարանքները (Մարիամ Քազեմին Սիչիունիի թարգմ.), Խորասգանի Ազատ Իսլամական Համալսարանի տպագրություն, Սպահան 2013, 264 էջ + 264 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
8. Էավարի, Հ., Բավաֆա, Ռ., Սպահանի երկնքի օազիսը, Սիմաէ դանեշ հրատ. կազմակերպություն, Թեհրան 2010, 272 էջ+80 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
9. Թաբիբյան, Ս., Հ., Ծանոթությունը հուշարձանների վերականգնման հետ, Թեհրան, 2013, 220 էջ +144 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
10. Խալաղախյան, Օ.Հ., Հայաստանի Քաղաքացիական Ճարտարապետությունը, Մոսկվա, 1971, 248 էջ (ռուսերեն)
11. Թավերնիե, Ժան-Բատիստ, Բարոն Աբոնդ, (1) 5., Գիտության և Արվեստի Թանգարան, Մակմիլան Հրատ., Նյու Յորք 1881, 411 էջ (պարսկերեն)
12. Սպահանի Մ.Ռ., Էսմաիլի, Ա., Սպահանի արվեստը ճանապարհորդների աչքերով՝ Սեֆյանների անկումից մինչև Ղաջարների շրջանը, Թեհրան 2005, 256 էջ + 72 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
13. Կարապետյանը, Կ., Սպահան. Նոր Զուլայի հայերի ապարանքները, (Մ.Ք.Սիչունիի թարգմ.), Ֆարհանգեսդան Հոնար հրատ., Թեհրան 2007, 362 էջ+ 347 իլլուստրացիա (պարսկերեն)

14. Հակոբյան Հ., Հովհաննիսյան, Ա., Նոր Զուղայի խոջայական ապարանքների գեղարվեստական հարդարանքը (XVII-XVIII դդ). Երևան 2007, 210 էջ+32 իլլուստրացիա
15. Հաջիդասեմ Ք., Գանջնամե, Սպահանի ապարանքները (4-րդ հատոր), Իրանի մշակութային ժառանգ. Կազմակերպ. հրատ., Թեհրան, 1999, 169 էջ + 119 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
16. Հենսելման, Ի., Հերման Հենսելման, Հ., Շինարարության Մեծ Գիրք, մաս I և մաս II, Բեռլին, 1976, 190 էջ (գերմաներեն)
17. Հիլենբրանդ, Ռ., Իսլամական ճարտարապետությունը. ձևը, գործառույթը, և նշանակությունը (Բ. Ա. Շիրազիի թարգմ.), Թեհրան 2005, Ռուզենո հրատ., 635 էջ +300 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
18. Հովյան, Ա., Զուղա, Ֆարհանգեսթանե Հոնար հրատ., Թեհրան, 1998, 112 էջ (պարսկերեն)
19. Մեմարյան, Ղ., Հետազոտություն ճարտարապետության տեսական հիմունքների, Սորուշե Դանեշ հրատ., Թեհրան 2005, 576 էջ +203 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
20. Միրդանեշ, Ս.Մ., Նախաբան պատմական շենքերի մասին, Կրթության Նախարարության հրատ., Թեհրան, 2000, 59 էջ (պարսկերեն)
21. Մնացականյան, Ստ., Աղթամար, Երևան, 1983, 173 էջ
22. Նիլֆորուշան, Մ., Պարսկական ճարտարապետությունը սկզբից մինչև Ղաջարների ժամանակաշրջանը, Սպահան, 1969, 140 էջ+97 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
23. Շարդեն, Ժ., Ժան Շարդենը Պարսկականում, Լոնդոն, 1686, 345 էջ (անգլերեն)
24. Շերբաֆ Ա., *Գերե վա Քարբանդի*, Իրան, Ժառանգության Կազմակերպության Հրատարակչություն, Թեհրան 2007, 159 էջ +210 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
25. Ժակսոն, Ա., Վալենթայն, Վ., Պարսկաստա. անցյալն ու ներկան, Գիրք Ճանապարհորդության և Հետազոտությունների, Նյու Յորք, Մաքմիլան հրատ., 1906, 788 էջ+200 իլլուստրացիա+ քարտեզ
26. Սադեղիփեյ, Ն., Ճարտարապետական ձևավորումը բնակելի ապարանքներում, Ֆաթեմի հրատ., Թեհրան, 2011, 171 էջ +74 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
27. Վիլյամսոն, Ք., Սեֆյան Պարսկաստանը ֆրանսիացի ճանապարհորդների տեսանկյունից, Մելբորն, 1990, Ավստրալիայի Վիկտորիա Նահանգի Պետական Կենտրոնական Գրադարան., 75 էջ +7 իլլուստրացիա

28. Տեր Հովհանյան, Հ., Պատմություն Նոր Զուղայի (Լևոն Գ. Մինասյանի և Մ. Մուսավի Ֆարիդանիի թարգմ.), Գութենքերգ հրատ., Սպահան, 2000, 700 էջ + 12 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
29. Փիրնիա, Մ., Բոզորգմեիր, Զ., Երկրաչափությունը ճարտարապետության մեջ, Իրանի Մշակութային Ժառանգության Կազմակերպության հրատ., Թեհրան 1993, 111 էջ+74 իլլուստրացիա (պարսկերեն լեզվով)
30. Փիրնիա, Մ., Իրանի Իսլամական ճարտարապետություն, Գիտության և Արդյունաբերության Համալսարանի հրատ., Թեհրան 2005, 391 էջ+320 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
- 31.Քյասմաի, Մ., Կլիման և ճարտարապետությունը, Ճարտարապետության և Քաղաքի Պլանավորման հրատ., Թեհրան, 2003, 308էջ + 85 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
32. Քարսվել, Զ., Նոր Զուղայի հայկական եկեղեցիները և այլ շինություններ, Քլարենդոն հրատ., Օքսֆորդ, 3-15. 1968 XV, 100 էջ + 104 իլլուստրացիա
33. Քիանի, Յ. Մ., Իրանի իսլամական շրջանի ճարտարապետությունը, Թեհրան, 2002 226 էջ +76 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
- 34.Օլեարյուա, Ա ., Ադամ Օլեարյուսի երթուղին. Սեֆյան Իրանը գերմանացու աչքերով, (Համիդ Բեհփուրի թարգմ.), 1662, 179 էջ (պարսկերեն)
35. Ֆադլի, Ն., Զրույց երիտասարդ ճարտարապետի հետ, Մշակութային հետազոտությունների հրատ., Թեհրան, 1943,86 էջ + 43 իլլուստրացիա (պարսկերեն և անգլերեն լեզուներով)

Բ. Արենախոսություններ

36. Ղասեմ Սիչյանի Մարիամ, Հյուսվածքի վերածննդի փորձը Սպահանի հարակից Նոր Զուղայի գոտում, թեկնածուական ատենախոսություն, Սպահանի Խուրասգան Ազատ համալսարան, Խուրասգան, 2002, 170 էջ +25 իլլուստրացիա (պարսկերեն)
37. Շամս, Մոհամմադ Է., Զուղայի և Սիչունի հանրային տարածքների վերածնալորումը Չարբադից մինչև Խաղանի փողոցները, թեկնածուական ատենախոսություն, Թեհրանի Ազատ Կենտրոնական Համալսարան, 1999, 139էջ+35 իլլուստրացիա, (պարսկերեն)
38. Ռեզաիփուր, Մ., Սեֆյան շրջանի պլանավորման ուսումնասիրությունը Սպահանի Զուղա թաղամասի բնակիչների վկայությամբ, թեկնածուական ատենախոսություն,

Թեհրանի Ազատ Կենտրոնական Համալսարան, 2011, 189էջ+56 իլլուստրացիա (պարսկերեն)

39. Քերթմենջյան, Դ.Գ., Հայաստանի Տարոն-Վասպուրականի Միջնադարյան Դպրոցը, Ավտորոնեֆերատ, Երևան, 1993

40. Ֆարս, Վահիդ, Պատմական ժառանգությունը Ջուղայում՝ Սպահանի հարևանությամբ և նրա դերը զբոսաշրջություն ներգրավման գործում, թեկնածուական ատենախոսություն, Թեհրան, 2000, 180 էջ+23 իլլուստրացիա (պարսկերեն)

Գ. Հոդվածներ

41. Բաբայան, Անի, Ջուղայի առևտրականներն և որմնանկարչության ձևավորումը 17-րդ դարում, Պայման Ամսագիր, Թեհրան 2006, N 40, էջ 168-182 (պարսկերեն)

42. Ջոզանի Մահսա, Ճանապարհորդություն Սպահանի թաղամասում՝ պատմական մշակութային Ջուղայում, Իրան Օրաթերթ, Թեհրան, 2006, էջ 37-45, (պարսկերեն)

43. Իուսեֆի Արաշ, Ջեկույց Սպահանի Ջուղայի հայերի առկայության մասին, Հետազոտություն Հումանիտար Գիտությունների և Մշակութային Հետազոտությունների հրատ., Թեհրան 2009, էջ 58-68

44. Լուսլի Էմմա, Կովկասյան Քրիստոնյաները և Սեֆյան Սպահանի շինարարությունը, Իրանի Հասարակություն Սպահանի Խորհուրդ, Թեհրան, 2012, N (2) 1, էջ 9-19, (պարսկերեն)

45. Խոդդաբախշյան Մ., Ջուղայի հայկական պատմական տների ճարտարապետությունը, Պայման Մշակութային Եռամսյակագիր հրատ., Թեհրան, 2015 (74) 185-207 էջ, (պարսկերեն)

46. Մարթին, Անդի, Նոր Ջուղայի քրիստոնեական և իսլամական ճարտարապետության համադրությունը, Միլան, 2012, էջ 46-53 (անգլերեն)

47. Մանուկյան, Արփի, Հայերի արտագաղթի իրադարձությունը, Պայման Ամսագիր, Թեհրան, 2006, N 40, էջ 5-30, (պարսկերեն)

48. Մինասյան, Լևոն, Ակնարկ Սպահանի Նոր Ջուղայի ապարանքների մասին, Սպահանի Մշակույթ, Սպահան 2008, N 41-42, էջ 93-106, (պարսկերեն)

49. Շոջադեղ Նադեր, Սպահանի Ջուղայի ճարտարապետական զարգացման գործընթացը, Պայման Ամսագիր, Թեհրան 2006, N 40 , էջ 132-144, (պարսկերեն)

50. Ռազանի Մեհդի, Փեժման Ալմասի, Սուքիասի ապարանքը Սպահանի Նոր Զուլայում. պատմություն, ձևավորում և պահպանում, Թեհրան, 2013, 20 էջ, (պարսկերեն)
- 51.Սաիդասկյար Սայիդ Ռուհոլա, Խոջա Պետրոսի ապարանքի վաճառումը, Պայման, Թեհրան, 2006, N 40, էջ 159-167, (պարսկերեն)
52. Քերթմենջյան, Դ.Գ., Աղթամարի պալատի ճարտարապետական վերակազմության հարցի շուրջ, Ակադեմիկոս Լևոն Հախվերդյանի Ծննդյան 90 ամյակին նվիրված գիտական նստաշրջանի նյութեր, Երևան, 2015, էջ 20-32
53. Ֆաքուհի Նասեր, Շերաֆաթ, Ալիոեզա, Պատկերազարդ Լուսանկարներ –Զեկույց Էռնեստ Հոլցերից,Սպահանի Գեղարվեստի Հանդես, Թեհրան, 2013, 51 էջ (պարսկերեն)
54. Ֆրիդման, Ավի, Փոքր ապարանքներ՝ մեծ գաղափարներով, Հոմ Էներջի, Թեհրան, 2001 (նոյ./դեկտ.) էջ 30-32 (անգլերեն և պարսկերեն)

Կայքեր

- 55.<http://www.tebyan.net>
- 56.<http://www.taknaz.ir/>
57. <http://www.af.samata.ir/atlas>
58. <http://isfahanartiSts.ir/>
59. <http://www.hamkelasy.com/content/view/710/52/>
- 60.www.aftabir.com
- 61.www.chn.ir
- 62.www.isfahan.ir
- 63.www.maskansazancz.ir
- 64.www.aui.ac.ir/index.php/fa/rsch?layout=blog&limitstart=0
- 65.<http://isfahanartiSts.ir/>
66. <http://ghoolabad.com/index2.asp?id=87>
- 67.www.photobloblog.com/my3rdeye/2012/11/19
- 68.www.lsna.ir/
- 69.www.Rowlandbyass.com/blog.aspx?id=B8isvxAdEsU%3d
- 70.www.chn.ir/Nsite/fullstory/print/?Id=105983

Հավելված 1

1. Աղյուսը ունի երեք ձև.

ա. «Խամ փոխթ», որ հաճախ կարմիր երանգով աղյուս է: Այս աղյուսի պատրաստելու համար բարձր ջերմություն պետք չէ: «Խամ փոխթ» աղյուսի դիմացկունությունը, գրեթե, չթրջած աղյուսի չափ է: Աղյուսի այս տեսակը, հիմնականում, օգտագործվում էր թրջվող տարածքում և, որպես միացման շաղախ, ամենահարմարը կիրն է: Աղյուսի օգտագործումը Իրանի ճարտարապետության մեջ երկար անցյալ ունի: Աղյուսը պատրաստվում է կավից՝ հնոցում, բարձր ջերմության տակ թրծելով: Աղյուսը, թրծվելով, կարծրանում և որակային այնպիսի հատկանիշեր է ձեռք բերում, որով տարբեր կիրառություն է ունենում: Ըստ այդմ՝ ըստ թրծման գործողության որակիսության, տարբեր տեսակի աղյուսներ են արտադրվում, որոնք, ըստ իրենց յուրահատկությունների, շենքի տարբեր մասերի կառուցման համար են գործածվում: Աղյուսն օգտագործվում է թե՛ շենքի կառուցման և թե՛ զարդարման համար: Սպահանի ոճում աղյուսի օգտագործումը

կառուցման և զարդարանքի համար առանձնանում էր: Աղյուսից օգտվել են պատերի կառուցման, երեսապատման և հատակի համար:

բ. «Աջոր Փոխթե» (Թրծած աղյուս) կամ «աբ-անբարի» (ջրամբարի) աղյուս: «Փոխթե» կամ «աբ-անբարի» աղյուսը կաթնագույն է: Աղյուսը կատարելապես թրծվում է բարձր ջերմության տակ: Այս տեսակը կարելի է օգտագործել շինության ցանկացած բաժնում:

գ. «Աջոր Զուշ» (Եռացած աղյուս): «Աջոր Զուշը» պատրաստվում էր ավելի բարձր ջերմության տակ: Այս աղյուսը ավելի դիմացկուն է, ուստի՝ օգտագործվում էր, հատկապես, այն մասերի շինության համար, որ մեծ ճնշման տակ էին լինում, օրինակ աստիճանների համար:

2. «Քաշի» կամ Հախճասալ: Ունի չորս ձև, որոնք են. պարզ, ֆորմալ, աղյուսե և մոարաբ:

ա. Պարզ հախճասալ. պարզ հախճասալը միագույն և առանց նախշերի էր լինում: Այս հախճասալերը պարզ ու միօրինակ ձև էին ունենում:

բ.Ֆորմալ հախճասալ. նախքան թրծելը՝ կավը երկրաչափական հատուկ ձև է ստանում, իսկ յուրաքանչյուր սալիկ, որպես երկրաչափական ընդհանուր կառույցի մի մասնիկ, դրվում է մյուս սալիկների կողքին և ցանկալի պատկերն ստեղծում: Այսպիսով, յուրաքանչյուր սալիկ, ըստ իր տեղադրման դիրքի, առանձին ձև՝ պատկեր է ստեղծում: Այսպիսով, յուրաքանչյուր սալիկ պետք է, ըստ իր տեղադրման դիրքի, առանձին ձև, գույն ու փայլ ստանար:

գ. Աղյուսե հախճասալ. աղյուսի մի երեսը ջնարակվում էր, իսկ հախճասալերի զանազան դասավորումով ու տեղադրումով, աղյուսները տարբեր շարվածք էին ստեղծում: Այս արվեստը իր զարգացման բարձրակետին հասավ սելջուկների տիրապետության օրոք:

դ. «Հաֆթ ռանգ» Հախճասալ (Յոթներանգ հախճասալ). հախճասալի վրա գույնզգույն ջնարակով նախշազարդեր են ստեղծում, այնպես, որ ամեն մի սալիկ իր հատուկ նախշերն է ունենում: Այս տեսակի սալիկները կարելի է օգտագործել միակտոր ամբողջության պես և/կամ՝ առանձին-առանձին: Այս տեսակի սալիկագործության լավագույն նմուշը կարելի է տեսնել Սպահանի «Շեյխ Լոթֆոլլահ» մզկիթում:

3. **Կավ** կամ«Անդուդ Գել». Սա ամենապարզ ու ամենաէժան շինանյութն է, որն օգտագործվում է շինարարության մեջ առ այսօր: Կավը կաշուն հատկություն ունի և հեշտությամբ ձևավորվող է, իսկ մյուս շինանյութերը՝ այդպիսին չեն: Կավե շաղախը, որպես ջրակայուն նյութ, կարող է օգտագործվել խոնավության դեմ, քանի որ, երբ կավը ջրով հագեցավ, այլևս ջուր չի ընդունելու: Այս շինանյութը ունի վեց տարբեր ձևեր՝ վեց տարբեր գործածման համար և վեց տարբեր պատրաստման մեթոդներ:

ա. **Սարուջ կամ Կրաշաղախ**.խառնելով կիրը, կավը և «լուի»-ն (բուսական թելեր կամ ուղտի մազեր) ստացվում է հատուկ մի շաղախ, որն, իր բարձր դիմացկունության բերումով, սովորաբար, օգտագործվում է շինության՝ հատկապես հիմքը պատրաստելու համար:

բ. **Ծեփելու կավ. այս կավը, պարունակելով** լավ խառնված ավազ ու մանրաքար, չորանալուց հետո չի ճաքճքում և անցքեր չի բացում:

գ. **Դարմանախառն կավ՝ «Քահ-գել» (քահ+գել)**. Քահ, նշանակում է դարման և «գել»՝ կավ: Այս շաղախը պատրաստվում է կավի, դարմանի և, իհարկե, ջրի և աղի (բույսերի աճը կանխելու նպատակով) խառնուրդով: «Քահ-գել»ը նաև ունի ձայնամեկուսիչ ու ջերմամեկուսիչ հատկություն: Այս շինանյութով են ծածկված պատմական, բնակելի շենքերի տանիքն ու արտաքին պատերը:

դ. **«Սիմ-գել»:** Այս շաղախը օգտագործվում է ճակատը ծեփելու համար:: Պատրաստվում է «քահ-գել»-ի պես, միայն թե՛ կավին ավելացվում է եղեգի տաշուք, կորեկի կեղև և փշրած դարման:

ե.**«Գել-Չինե»:** Այսպիսի շինանյութն օգտագործվում էր այգիները շրջապատող պատերի կառուցման համար: Շինանյութը պատրաստելու համար, նախ, կավը լավ խառնում էին, ապա՝ կտոր-կտոր անելով, պատի ձևով իրար կողքի շարում: Վերջում՝ երբ պատի մի մասն ավարտում էին, նրա բաց մնացած անցքերը կավով ծեփում էին, որպեսզի միակտոր պատի պես լինի:

զ.**«Խեշտ» կամ հում աղյուս**. կավը լցվում էր կաղապարների մեջ՝ որպեսզի ձև ստանա, ապա՝ թողնում, որ չորանա: Եթե խեշտը թրծվի, աղյուս կդառնա: Խեշտն օգտագործվել է դեռ վաղ ժամանակներից:

4. **Գաջ**. գաջի օգտագործումը ողջ աշխարհում վերադառնում է հին դարերին և, իրանը ևս, այդ առումով, բացառություն չի կազմում: Գաջը ստացվում է բնական

գաջաքարից՝ բարձր ջերմության տակ, գաջի գործարանում: Գաջը շինարարության մեջ օգտագործվում է թե՛ պատրաստի կտորների ձևով և թե՛ որպես կապակցանյութ՝ շաղախ: Այն կարող է որպես շինանյութ գործածվել՝ շենքի ներսի պատերի կառուցման և սվաղման համար: Գաջը շինարարին լայն հնարավորություն է տալիս, որ սվաղման գործում ցանկացած ձևն ստանա: Գաջը, հիմնականում, ունենում է չորս տարբեր գործածման և չորս տարբեր պատրաստման եղանակ:

ա. «Գաջե մորդե» (Հանգած Գաջ). եթե գաջի շաղախը երկար հունցվի, ստացված զանգվածը «մորդե»՝ այսինքն՝ մեռած, հանգած է կոչվում: Այս տեսակ գաջը շատ ուշ է չորանում և այնքան էլ դիմացկուն չէ: Սրանից օգտվում են գաջագործված մակերեսի վերջնական սվաղման ու փայլեցման համար:

բ. «Գաջե զենդե» (Չհանգած գաջ). գաջը և ջուրը, հավասար չափերով, թեթև խառնում են, այնքան, որ գաջափոշու հատիկները իրարից բաժանվեն և միատարր զանգված ստացվի: 15 րոպեից այս խառնուրդը կարծրանում և իր վերջնական ամրությունն ստանում է:

գ. Պատրաստի Գաջ. գաջի այս շաղախում ջուրը, գաջի համեմատությամբ, ավելի շատ է: Այս խառնուրդը ավելի արագ՝ 5 րոպեից, չորանում է և ավելի ամուր է, ուստի՝ կարելի է այն օգտագործել շինարարության համար:

դ. Ծեփաշաղախ գաջ. գաջին, ավելի շատ ջուր ավելացնելով, կարելի որպես ծեփաշաղախ օգտագործել, պատերի բաց տարածություններն ու անցքերը փակելու համար:

5. Կիր.կրաշաղախի՝ ջրակայուն լինելու բերումով, այն կարելի է օգտագործել շինության թաց ու խոնավ հատվածներում: Այնտեղ, ուր գաջից չի լինի օգտվել, այս շինանյութը հարմար տարբերակ է: Կիրը տարբեր բաղադրություններով ունենում է տարբեր գործառույթ՝ ըստ ցանկացած վիճակի:

ա. «Մասե-Ահաք» կամ կիր և ավազ. կրի և ավազի խառնուրդը լավագույն կապակցաշաղախն է քարե և աղյուսե պատերի կառուցման համար, իսկ բաղնիքի և ջրամբարի կառուցում նրա գործածումը պարտադիր է եղել: Այն պատրաստելու համար պետք է գետի ավազը լվանալ, ապա խառնել կրի և ջրի հետ:

բ.«Գել-Ահաք» կամ կիր և տիղմ. այս շաղախը պատրաստվում է հենց «Մասե-Ահաք»ի պես, այն տարբերությամբ, որ ավազի փոխարեն, կրաշաղախին ավելացվում է ցեխ կամ տիղմ: Այս նյութն օգտագործվում է սվաղման համար:

գ. «Շեֆտե-Ահաք». «Շեֆտե-Ահաք»-ը պատրաստվում է կրից, ջրից, ավազից, խճավազից և կավից: Այս շինանյութն օգտագործվում է հենապատերի և հիմքի կառուցման համար:

6. Փայտ. Փայտը, որպես շինանյութ, օգտագործվել է դեռ Աքեմենյանների ժամանակաշրջանից, սակայն ներկայում պահպանված է միայն Սեֆյան շրջանի շենքերում, որոնց շինության մեջ առկա է փայտը: Ղաջարների շրջանում փայտը ավելի լայն գործածություն է ունեցել, հատկապես՝ սյուների և ներքին հարդարանքի, ինչպես նաև դուռ ու պատուհանների պատրաստման մեջ: Դրա լավագույն նմուշները կարելի է տեսնել Սպահանի «Շեյխ Լոթֆոլլահ» մզկիթում:

ա. Ծառաբուն. ծառաբունից ձեռք բերված փայտը, պարզապես, գերանի կամ փայտորմի ձևով, օգտագործվում է կառույցի մեջ, իսկ որպես տախտակամած՝ շինարարության աշխատանքի ընթացքում:

բ. Ձառի ճյուղեր. Ձառի ճյուղերից օգտվում էին երեսապատման և զարդարանքի համար:

գ. Ծառի ճյուղ ու տերև. Ձառի ճյուղ ու տերևից օգտվել են տանիքի կառուցման համար՝ որպես ջերմամեկուցիչ միջոց:

7. Քար. թեև Իրանը հարուստ է զանազան քարհանքերով և դեռ Աքեմենյանների և Սասանյանների օրոք քարը լայն գործածություն է ունեցել, բայցևայնպես, իրանական ճարտարապետության մեջ քարը հատուկ դեր չունի, և այն, սովորաբար, օգտագործվում է հատակի սալապատման և շենքի հիմքի կառուցման համար: Մարմար տեսակի քարը ևս, որպես փայլուն շինանյութ՝ լուսավորության նկատառումով, օգտագործվել է շենքի ներսում:

8.Ապակի. մշակված ու թափանցիկ այն ապակին, որն այսօր մենք օգտագործում ենք, եվրոպական երկրների հայտնագործությունն է: Նախքան այդ՝ մարմար քարից էին նրա փոխարեն օգտագործում: Գունավոր ապակիները լայն կիրառություն են ունեցել Սպահանի ապարանքներում [2, էջ 17-18]:

9. Հայելի. հայելին ևս, ապակու պես, եվրոպացիների հայտնագործությունն ու նորամուծությունն էր: Ժամանակին, հայելիները սայլերով ու կառքերով փոխադրելիս, հաճախ ճանապարհին կոտրվում էին, որի պատճառով էլ արվեստագետները դրանց երկրաչափական ձևեր տալիս ու իրար էին կցում, և այդ կոչվեց հայելագործություն՝ «այենե-բոռի»: Իհարկե, հայելուց օգտվում էին նաև գաջաքանդակների մեջ՝ նրանց փայլ ու շուք հաղորդելու համար:

Հավելված 2

Մուտք: Ընդհանրապես, շենքերի արտաքին պատերի երեսապատումը կատարվել է դարմանախառն կավով՝ «քահ-գելով», և միայն Ճակատային մասը առանձնանում ու զարդարվում էր: Մուտքի բացվածքի լայնքի և նրա նահանջի տարածության համեմատությունը $\frac{1}{2}$ է կազմում: Մուտքի երկու կողմերում «փաքար» կամ «փիրնեշին» (տարեցների նստելու վայր) կոչվող վայրեր են հարմարեցված: Սա տան դրսում նկատի առնվող նստելու մշտական վայր էր: Այնտեղ նստում էին տանտերը և այն հյուրերը, որոնք ապարանք մտնելու մտադրություն չունեին և, նույնիսկ, անցորդ մարդիկ՝ հոգնածությունը թոթափելու համար: Այս վայրը կիսագմբեթաձև ծածկ ուներ, որը զարդարված էր «ռասմ-բանդի» կամ «քար-բանդի» ձևով: Տան մուտքի դուռը երկու թակիչ ուներ, մեկը քառանկյունի ձևով՝ տղամարդկանց համար, իսկ մյուսը՝ կլոր, կանանց համար: Տան գլխավոր մուտքը մի աստիճանով բարձր էր գետնից, որպեսզի հողը ու փոշին ապարանք մուտք չգործեն [4, էջ 147-150]:

«Հաշթի»: Շենքի մուտքը բացվում էր դեպի «հաշթի» («հաշթ» պրսկ.՝ «ուր») կոչվող միջավայրը: Տան այս տարածքը, որը գերազանց զարդարված էր լինում, որպես նախասրահ՝ տան ինքնության արտահայտիչն էր: Թեև հաշթիները, մեծ մասամբ, ութանկյան ձև էին ունենում, բայց ևայնպես, ինչպես արդեն ասել ենք, դա պարտադիր «ուր» թվի հետ կապված չէ, և հաշթիները, երբեմն, շրջանաձև կամ, նույնիսկ, քառակուսի էին լինում: Հաշթին կարելի է տան ներքին աշխարհը՝ դրսին կապող օղակը համարել՝ միջանցիկ տարածքը: Մի խոսքով, հաշթին բաժանարար տարածություն էր, որը միացված էր մուտքի դռանը, պահեստին ու միջանցքին [30, էջ 160]:

Միջանցք: Միջանցքը շենքի տարբեր մասերն իրար միացնող անցուղու դեր էր կատարում: Հաշթից սկիզբ էր առնում միջանցքը, որը հասնում էր բակին: Միջանցքը, ծածկված լինելու դեպքում, «դալան» էր կոչվում: Տան ներքին մասը՝ դրսի աշխարհից

փակ ու ծածկված պահելու նպատակով, այս միջանցքը կառուցվում էր երկար ու ոլորապտույտ ապարանքներով, իսկ բարձրության կտրվածքները՝ տան ներքին մասը, անտեսանելի էին դարձնում: Եթե այս միջանցքը լայնեղ էր լինում, այն «թախթգահ» էր կոչվում [30, էջ 161] :

Բակ կամ «Միան-Սարա»: Սպահանի, Յազդի, Շիրազի և Քերմանի պես քաղաքներում միջնաբակը փոքր այգու պես է եղել: Բակն այնպես էր նախագծվում, որպեսզի առավելագույն հանգիստ պարգևի տան բնակիչներին: Բակը նախագծելիս նկատի էր առնվում քամու հիմնական ուղղությունը, և բակը նրա երկարության ուղղությամբ էր նախագծվում: Նաև որոշիչ դեր ունեւր արևի ուղղությունը. բակը պիտի այնպես կառուցվեր, որ տարվա բոլոր եղանակներին ստանար արևի շողեր: Բակն, ընդհանրապես, ուղղանկյունաձև էր լինում և լայնության ու երկարության սիմետրիայի առանցքները միմյանց հատում էին կենտրոնում: Այս առանցքների թիվը կապված էր «էյվանների» (պատշգամբ) թվին: Եթե բակը երկու «էյվան» էր ունենում, սիմետրիայի մի առանցք էր ունենում, իսկ եթե չորս «էյվան» էր ունենում՝ երկու առանցք [4, էջ 83-90], [30, էջ 161-162]:

«Այվան»: «էյվանի» (այվան) գործածությունը տարածված է եղել, հատկապես, Ղաջարների օրոք: Այն կիսածածկ տարածք էր, որը ժամանակակից պատշգամբների դերն էր կատարում:

«էյվանը» միջնաբակի և դահլիճի միջև ընկած միջավայրն էր, որը ծածկված էր լինում հովանոցով, որը, հաճախ, փայտից էր լինում [4, էջ 156-158], իսկ այդ փայտյա առաստաղանման ծածկի ներքին կողմը՝ գեղեցիկ զարդարվում էր, և հենց այդ մասում, երբեմն, նույնիսկ, գեղանկարչական գործեր են աչքի ընկնում: «էյվան»-ի ծածկի՝ առաստաղի առկայության դեպքում, այն հենված էր լինում հենասյուների վրա, որով ավելի էր գեղեցկանում շենքի արտաքին տեսքը: Այս կարգի շինությունների լավագույն նմուշը կարելի է տեսնել Սուքիասի տանը:

Դահլիճ կամ «Հալ»: Հալը կամ ընդունելության դահլիճը՝ տան կարևորագույն մասն էր, քանի որ նախ՝ նրա միջոցով իրար կապվում էին տան մյուս մասերը, ապա՝ դա նաև առաջին միջավայրն էր, որ այցելուն, ապարանք մտնելիս, տեսնում էր: Կարելի է ասել, որ տան այս հատվածում էր անցնում առօրյա կենցաղային անցուդարձերը: Այլ կերպ ասած՝ եթե ապարանքը կենդանի արարածքի նմանեցնենք, ապա հալը սրտի դեր էր

կատարում: Եթե ապարանքը գմբեթ էր ունենում, այն տեղադրվում էր հալի միջնամասում: Այդ դահլիճի մուտքի հակադիր կողմում էր գտնվում «շահ-նեշին» կոչվող վայրը: Այդ հատվածը, որ տան բակին էր նայում, մի աստիճանով բարձր էր շրջապատից և նախատեսված էր ընտանիքի ավագ և բարձրակարգ անդամների համար:

Սենյակ կամ «Օթաղ»: Ինչպես առաջաբանի մեջ նշվեց, տան սենյակները՝ «օթաղները» (նստասենյակ կամ օդան) ևս նշանակալի դեր ունեին տան մթնոլորտի կառույցում: Բոլոր սենյակները հարմարավետ տեսադաշտ և, որոշներն էլ, «էյվանի» ի հետ կապ ունեին: Օթաղները կարելի է տարբեր նպատակների ծառայող տարածք համարել, որոնք զուրկ էին ծանր կահույքից [30, էջ 162-164]: Պարսկական կահույքը մատչելի ու դյուրահաս էր. մեծ ու անշարժ բազկաթոռներին փոխարինում էին գործվածքներով պատրաստվող հարմարանքները՝ թիկնելու բարձիկները և փափուկ ու փոքր ներքնակները: Այս տեսակի կահույքը կարելի էր հեշտությամբ հավաքել կամ փռել, որով էլ հնարավոր էր, ըստ բնակիչների ցանկության ու պահանջի, սենյակի գործառույթը փոխել: Հատկանշական է, որ սենյակներում հատուկ թարեքներ՝ «թաղչեններ», էին նախատեսված՝ այսպես կոչված՝ կահույքը տեղավորելու համար:

«Ղուլամ -Գարդեշ»: Տան առաջին հարկի դահլիճի շուրջբոլորը մի միջանցք էր գտնվում, որն այս օրերի պատշգամբի դերն էր կատարում և, որտեղից երևում էր առաջին հարկի դահլիճը: Այս միջանցքին էին միանում առաջին հարկի երկու սենյակները: Հետևաբար, այս տարածքը կարելի է տան հանրային և մասնավոր՝ ներքին բաժինների սահմանազատողը համարել: Տան այս մասը շատ զարդարված էր լինում, որից, որպես լավագույն նմուշ, կարելի է համարել Սուքիասի ապարանքը:

«Քաֆշ-Քան»: Ընդունելության դահլիճը, ուղղակիորեն, չէր կապվում սպասարկման սենյակներին: Նրանց միջև ընկած էր մի տարածություն, որը «քաֆշ-քան» (կոշկահան) էր կոչվում: Այդ մասը կոնստրուկտիվ տեխնիկայով տարբերվում էր շենքի մնացած մասերից և, հաճախ, «թաղ-վա-թավիզա» ձևով էր: Այս տարածքի միջով՝ գլխավոր մուտքի երկու կողմերում, երկու կողմնակի մուտքեր էին բացվում, որոնք դեպի բակ ևս ելք ունեին:

«Սե-Դարի» և «Փանջ-Դարի»: Այս տեսակ սենյակներ ապարանքներում հայտնվեցին Ղաջարների շրջանում: Դրանք փոփոխական էին, այսինքն՝ կարելի էր փակ վիճակից կիսափակի վերածել: Այդ տարածքների՝ «սե-դարի» (երեք դուռ) կամ «փանջ-դարի»

(հինգ դուռ) անվանումը, որոշվում էր ըստ նրանց բացվածքների քանակի: Եթե այն երեք, միմյանց կից բացվածքներ ուներ, այն «սե-դարի» էր կոչվում և, եթե հինգ կից բացվածքներ ուներ, «փանջ-դարի» էր կոչվում: Այդ դռները պատուհանաձև կամ «մոշաբբաք-քարի» կամ «օրսի» ձևով էին: Այս դռները, բացելու միջոցով, կարելի էր տարածքի գործառույթը փոխել և ամռանը «այվանի» (բացօթյա պատշգամբի) պես դարձնել: Այս տեսակ տարածքի լավագույն նմուշը կարելի է տեսնել Զավոյանի ապարանքում [30, էջ 162-164]: